

PUNCTUL CRITIC

**Trimestrial de diagnoză
socială, politică și culturală**

nr. 2 (14) 2015

**ORIENT VERSUS
OCCIDENT**

Punctul critic – Trimestrial de diagnoză socială, politică și culturală

Fondator: Eugen Uricaru

Consiliul științific:

Bernard Castelli, Institutul de Cercetare pentru Dezvoltare (IRD) din Paris

Septimiu Chelcea, Universitatea din București

prof. univ. dr. Cristian Dumitrescu, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

Raffaella Gherardi, Universitatea din Bologna

Manuel Herrera Gomez, Universitatea UNED din Madrid

Marco Lucchesi, Universitatea Federală din Rio de Janeiro

Andrei Marga, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

Giacomo Marramao, Universitatea Roma III

Ioan Negrutiu - E.N.S. Lyon

Vasile Pușcaș, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

Gheorghe Lencan Stoica, Universitatea din București

Colegiul redacțional:

Director: Mihai Milca

Redactor-șef: Iacob Florea

Redactor-șef adjunct: Sebastian Simion

Tehnoredactare: Carmen Dumitrescu

Corectură: Violeta Dumitru

Distribuție: Adrian Ionuț Preda

Editor: Fundația Culturală Ideea Europeană

Adresa: str. Negru Vodă nr. 3, et. 3, cam. 327; 330

Tel: 021/3274892 ; fax: 021/3275092

e-mail: punctulcritic@ufb.ro

ISSN print 2068-8989

PUNCTUL CRITIC se distribuie în librării.

Volumul poate fi comandat și la:

OP-22, CP-113, Sector 1, București, 014780, România

Tel.: 021-2125692

E-mail: punctulcritic@ideeaeuropeana.ro

Internet: www.ideeaeuropeana.ro

Expedierea se face prin poștă.

Tipărit în România

Toate drepturile rezervate. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Nicio parte a acestui volum nu poate fi reprodusă sau transmisă sub nicio formă și prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv prin fotocopiere, înregistrare sau prin orice sistem de stocare și accesare a datelor, fără permisiunea scrisă a Editurii Ideea Europeană. Orice nerespectare a acestor prevederi conduce în mod automat la răspunderea penală față de legile naționale și internaționale privind proprietatea intelectuală.

SUMAR

EDITORIAL

- Lumea între conformism și primejdii reale 5
George Apostoiu

ORIENT VERSUS OCCIDENT

- Despre relația Orient - Occident în coordonate contemporane ...11
Dan Mihai Bârliba
- Occidentul în fața problemelor Orientului Mijlociu 21
Vasile Leca
- În căutarea Europei. Cum să ieșim din întunericul occidental? .. 26
Claudio Mutti
- Identitatea națională și Europa. De la Ortega y Gasset la Nichifor Crainic..... 35
Cristi Pantelimon
- Rusia – Germania: între adversitate istorică și „coincidență de interese” (O relație definitorie pentru raporturile dintre Orient și Occident) 44
Ioan C. Popa
- Criza din Ucraina: între Orient și Occident – o dilemă istorică ... 66
Anca Moș
- Al Qaida versus Statul Islamic: cine și de ce vrea un califat islamic?..... 85
*Cristian Barna**
- Patrimoniul cultural al umanității, victimă colaterală a conflictelor din Orientul Mijlociu 93
Sebastian Simion

FONDUL ȘI FORMA

- Statul de drept și justiția înainte și după 1989 107
Octavian Opreș

RETROSPECTIVE

- Disputa istoriografică sovieto-română din prima jumătate a anilor '80. Hotărârea Prezidiului Academiei de Științe a RSS Moldovenești privind „contracurarea falsificărilor sociologilor români” din 13 noiembrie 1984 123
A.M. Andrieș

Lumea între conformism și primejdii reale

George Apostoiu

Mai mult decât orice agresiune intervenită în lume (războaie locale, crize, migrații de populații etc.), apariția stărilor conflictuale în Europa ridică cele mai mari preocupări pentru proiecția viitorului. Iluzia păcii în Europa a fost spulberată de criza din Ucraina. Între garanțiile privind securitatea europeană și primejdiile reale, terenul a devenit instabil, nisipos. Sentimentul de nesiguranță îl sugerează trecutul: până acum, schimbarea raportului de forță pe continent nu s-a făcut la masa tratativelor. Și pare să nu poată fi făcut nici de acum înainte prin mobilizarea rețelelor de socializare, inovație a revoluției informaticii, chiar dacă aceasta a funcționat cu succes în prima fază a crizei din Ucraina.

În primele două decenii ale noului secol, sigur cuantificabile rămân refacerea poziției mondiale a Rusiei și intrarea Chinei în clubul superputerilor. După dezmembrarea Uniunii Sovietice, creșterea influenței Statelor Unite în Europa de Est, pe calea extinderii NATO, era de așteptat. Greu de anti-

cipat a fost limita procesului de extindere. Și, pentru unii, probabil, natura reacțiilor la modificarea zonelor de influență pe această cale. Nu însă și pentru cei care introduceau lecțiile istoriei în analize. Politologul canadian Jacques Levesque, profesor la Universitatea din Montréal, vede astfel atacarea ultimei etape a acestui proces: „După «revoluția portocalie» din Ucraina și mai ales după summitul NATO din 2008, la care G.W. Bush a reușit să înscrie în declarația solemnă că Ucraina și Georgia vor deveni într-o zi membre ale Alianței, Vi. Putin s-a arătat deschis mai amenințător. Bush smulsese acea declarație după ce Franța și Germania provocaseră eșecul unui plan de integrare imediată a acelor state în Alianță. Toate sondajele din Ucraina arătau că majoritatea populației se opunea aderării la NATO, motiv pentru care guvernul refuza să organizeze un referendum pe această temă”. (*La crise russo-ukrainienne accouchera-t-elle d'un nouvel ordre européen?*). Rezul-

tă că, în 2008, Franța și Germania nu acceptau nici măcar perspectiva promisiunii integrării Georgiei și Ucrainei în NATO. De unde se vede că nicio prognoză nu se poate face în absența confruntărilor dintre marile puteri, fie ele și partenere.

Dacă depășim capcanele bătăliilor mediatice, evoluțiile la scară globală depind nu doar de raporturile Rusiei cu NATO, ci, mai degrabă, de evoluțiile ce conduc spre nașterea lumii multipolare. În acest complicat proces, proporțiile hegemonismului vor rezulta din competiția dintre Statele Unite, China și Rusia. De la o vreme, se observă o deplasare a interesului acestora spre regiunea Asia-Pacific care, se crede, va deveni centrul mondial de putere. Dar, înainte de a se ajunge acolo, sunt declanșate mari bătălii, mai mult sau mai puțin vizibile. Într-un centru de putere fixat în Asia-Pacific, rolul Chinei va deveni primordial. O îndreptățește puterea ei economică, a doua din lume, și o sugerează atenția acordată prezenței militare în Oceanul Pacific. Pentru o stâncă nelocuită din Marea Chinei, pe care o revendică Japonia, Pekinul a trimis în zonă o navă militară și a făcut declarații intransigente. Ce mijloace va pune în mișcare o modificare substanțială a ordinii mondiale? În evaluările Washingtonului, Rusia s-a manifestat agresiv militar în timpul crizei din Ucraina, stat intrat în ceea ce la Moscova este

definit ca „vecinătate imediată”; ideea pericolului a fost extinsă la statele europene. Prezența militară chineză în Marea Chinei, tot o „vecinătate imediată”, a avut o interpretare diferită, legată direct de raporturile chino-americe. În Raportul Departamentului Apărării pe 2013 înaintat Congresului american, se precizează că viziunea chineză pare echilibrată „China consideră că relațiile stabile cu vecinii și cu Statele Unite sunt indispensabile pentru stabilitatea și dezvoltarea ei”. Constatarea este importantă și explică tratamentele diferite în relațiile dintre puterile mondiale.

Adaptarea strategiilor pentru o reșezare a raporturilor evidențiază faptul că, spre deosebire de trecut, modificările la această scară nu au antrenat, cel puțin până acum, conflicte majore între marile puteri. La nivelul Europei, ca să revenim acasă, rivalitățile s-au consumat mai degrabă în dispute politice. Este de observat că o eventuală creștere a agresivității în refacerea ordinii mondiale ar surprinde Europa în pierdere de viteză. Pentru prima dată din Antichitate, apare riscul ca bătrânul continent să-și piardă preeminența pe care i-au conferit-o Umanismul și Renașterea nu ca pământ al civilizației și ideilor novatoare – aceasta este deja istorie incontestabilă –, ci ca motor al dezvoltării și progresului. Deocamdată, remanența istorică menține Europa în rândul puterilor lumii. În sensul

tendinței de organizare politică proprie, semnele timpului sunt, însă, descurajante: Uniunea Europeană trăiește momente traumatizante, mecanismele ei se gripează ușor. În ciuda evidențelor, Bruxellesul refuză să facă un inventar al erorilor. Europa caută să rămână în bătaie cu întregul arsenal de care dispune: tradiția civilizației, ascendentul culturii politice, puterea economică și tehnologică, chiar și cu iluzia refacerii influenței sale în acea parte de lume acoperită cândva de puterea ei colonială. De aceea, în evenimentele care par să bruscheze viața continentului manifestă multă prudență.

În evaluarea trecutului, memoria colectivă poate să fie împinsă în postulate înțepenite. Depășirea lor este o necesitate impusă de istorie. Reevaluările nu sunt ușoare, mentalitatea fixată în timp suportă greu asaltul adevărului. Rușii consideră că tot ceea ce au cucerit țării le aparține, iar ceea ce cotopea armata sovietică li se cuvine. Americanii sunt convinși că interesele lor naționale se află peste tot în lume. Chinezii au filozofia lor, ritmurile lor politice se măsoară în secole. Să adăugăm pe această listă și câțiva actori mai mici. Japonezii își venerază trecutul colonial, deși datorează, măcar moral, scuze pentru cruzimea armatei lor în epoca de glorie imperială. Francezii dezbat contradictoriu moștenirea cuceririlor lor; în 2005, Parlamentul Franței încă mai adopta o lege

prin care li se pretindea profesorilor de istorie să asigure „o lectură pozitivă” a colonialismului. De la Bismarck și până azi germanii trăiesc sub imperativul nevoii de ordine cazonă, renumele kaizerului de „cancelar de fier” este transferat automat asupra urmașilor, indiferent de timp și de culoarea politică a acestora. Dacă nu conferim valoare de mesaje biblice, părerile cunoscătorilor avizați despre străini, mai ales despre adversari, merită să intre în analizele politice. Afirmăția lui Talleyrand potrivit căreia Rusia este în egală măsură puternică și slabă este confirmată de creșterea și descreșterea, după caz, a imperiului rus sau sovietic. În schimb, cea a lui Henry Kissinger, care credea că Pekinul își pierduse siguranța de sine după protestele din Piața Tienanmen, din august 1989, nu s-a confirmat. China a trecut la o ofensivă tăcută, pe toate planurile – economic, politic și militar – și și-a asigurat un loc în conducerea lumii. Considerațiile istoricului francez Charles Zorgebibe despre misionarismul american nu sunt împărtășite de toată lumea. În 1988 acesta scria: „Statele Unite au misiunea de a răspândi în lume principiile democrației și obligația de a contribui la edificarea unei ordini mondiale: primul principiu era moștenit de la părinții fondatori, cel de al doilea fusese impus de Wilson din clipa în care, prin apariția lor pe scena internațională, Statele Uni-

te au avut posibilitatea să-și verifice în focul realităților interstatale veridicitatea viziunii lor despre o societate internațională ideală”. Dar adversarii președintelui l-au socotit „dogmatic rătăcit care a vrut să organizeze sau mai bine să dezorganizeze viitoarea pace, în loc să câștige războiu’... Adversarii wilsonianismului atacă «sindromul Wilson» – această concepție când înflăcărată, când statică, întotdeauna juridică și moralizatoare, a unei societăți internaționale ideale”. (*Wilson, un cruciat la Casa Albă*).

Revoluția industrială apărută a atras după sine nu numai progresul umanității, ci și destule războaie, colonialismul fiind o consecință directă a acestora. Poate revoluția de azi, cea a informaticii atotbiruitoare, să elimine războiul? Deocamdată, pe lângă uriașele beneficii, ea a fost pusă în slujba revoluțiilor portocalii din Georgia și Ucraina, a celei a iasomiei din Tunisia și a ajuns în mod diabolic să fie folosită cu mai multă eficiență de terorismul mondial. După 11 septembrie 2001 a apărut noțiunea de „comunitate internațională” de care încă se mai face uz în unele strategii militare. Ce a mai rămas din unitatea pe care acea „comunitate” o manifesta în fața pericolului terorismului? Mai este acum „internațională”? Rațiunea declanșării războiului din Irak, în 2003, și revoluțiile din „primăvara arabă” care au instalat democrații șubrede în

locul dictatorilor au modificat complet interesul pentru poziții unitare. Partea cea mai gravă o reprezintă consecințele acesteia în deschiderea de noi fronturi de luptă terorismului. Maniera în care a fost lichidat Saddam Hussein nu a lăsat niciun dubiu în privința compromiterii șanselor pacificării Irakului. Nu deplânge nimeni dictaturile, dar când în locul lor sunt instalate regimuri incapabile de guvernare apar semne de întrebare privind contextul și oportunitatea lor. Nu se cuvenea să fie schimbați dictatorii – nu discutăm pe ce cale – cu mult mai devreme? De la „revoluțiile arabe” cel mai mic conflict în Orientul Mijlociu are șanse să eșueze în război. Imediat s-au declanșat disputele pentru putere dintre șiiți și suniți. Djihadiștii și-au refăcut, în bună parte, în Irak și Siria, Califatul desființat în 1924; acesta este impropriu denumit stat, este o structură teroristă, cea mai puternică din câte au existat, încât mulți se întrebă ce rost a avut sacrificarea lui Saddam.

Lumea în care trăim a intrat în turbionul unui nou ciclu istoric. Destabilizarea, conflictele și războaiele se dovedesc cu mult mai profitabile decât cooperarea, dezvoltarea și progresul. Până acum a fost evitată ciocnirea directă între marile puteri. Echilibrul terorii, cel realizat pe existența arsenalului nuclear, încă mai funcționează. Pentru cât timp și cu ce preț?

**Orient
versus
Occident**

Despre relația Orient - Occident în coordonate contemporane

Dr. Dan Mihai Bârliba

Se știe că, dintotdeauna, Orientul i-a preocupat pe istorici, filosofi, geografi, filologi, politologi care s-au străduit să ofere analize și interpretări întemeiate pe fapte, dar și scenarii întemeiate pe visuri. Nu stă în intenția noastră decât a formula câteva observații pertinente și generatoare de interes în contextul globalizării și al accentuării interferențelor și confluențelor multiple. Un accent distinct credem că ar merita evaluarea relației actuale a Occidentului cu Orientul, două noțiuni corelative și concepute în termeni geopolitici, nu strict geografici.

Ne vom baza multe dintre afirmațiile ce urmează pe o anumită expertiză diplomatică și culturală de peste 15 ani în spațiul islamico-arab: Ambasador al României în trei țări din zona Golfului - Arabia Saudită, Bahrain și Oman; Secretar General Adjunct al Organizației Cooperării Economice a Mării Negre / Secretariatul Internațional Permanent de la Istanbul, Turcia.

Facem *ab initio* mențiunea, absolut necesară în opinia noastră, că ideea de *Orient* în fizionomia sa actuală comportă mai multe dimensiuni definitorii: arabă; islamică; orientală propriu-zisă (Orientul Mijlociu, Orientul Apropiat); est-europeană; africană (maghrebiană, estică, centrală); asiatică (centrală, sud-estică) ș.a.

A subestima această complexitate extraordinară ar avea drept efect formularea unor judecăți de valoare rigide, uniformizante și, în consecință, neadaptate dinamicii unui spațiu care adună laolaltă numeroase etnii, sisteme de putere politică, confesiuni, matrici culturale, priorități geostrategice, realități demografice, economice, instituționale, informaționale, educaționale dintre cele mai diferite. Fără pretenția exhaustivității, vom detalia puțin această diversitate în cele ce urmează.

Lumea arabă este prin definiție o lume foarte diversificată, mai ales în

circumstanțele epocii contemporane, însușindu-ne viziunea exprimată de Margaret K. Nidell în cartea publicată la Boston în 2005: „*Understanding Arabs. A Guide for Modern Times*” și tradusă în românește, trei ani mai târziu. Autoarea susține că „este esențial să privim arabii în mod realist, așa cum sunt ei astăzi și să nu încercăm să-i descriem și să-i explicăm din punct de vedere al Orientului Mijlociu, căci aceasta ne-ar duce în urmă cu secole. Istoria antică și medievală nu poate explica motivele apariției unui anume tip de societate arabă modernă” (1, p.15).

În consecință, se impune discutarea diferitelor stereotipuri existente prin două modalități principale: a) explicarea unor caracteristici comportamentale ale arabilor pe fundal cultural, contribuind astfel la evitarea interpretărilor negative din partea occidentalilor; b) stabilirea unor relații interculturale cu arabii în locul unor insulte neintenționate sau greșeli de etichetă, date fiind diferențele destul de subtile și, inițial, greu de identificat cu privire la tiparele comportamentale și mentale, specifice acestui important segment oriental (vezi: 1, p.19).

Este suficient să tratăm comparativ și obiectiv următoarele zone care compun lumea arabă: Maghrebul/Nordul Africii (Maroc, Algeria, Tunisia, Libia); Africa de Nord-Est (Egipt, Sudan); Levantul (Liban, Siria, Autorita-

tea Palestiniană și, într-o accepțiune mai extinsă, Iordania și Irak); Peninsula Arabică și statele din Zona Golfului (Arabia Saudită, Yemen, Kuwait, Bahrain, Qatar, Emiratele Arabe Unite, Oman).

Doar cu câteva excepții (Sudan, Palestina, EAU și Qatar), în îndelungata mea activitate pe plan extern am vizitat toate țările menționate și nicidecum ca simplu turist integrat în programe comerciale, atent selectate, ci în misiuni de lucru, care mi-au prilejuit cunoașterea relativ largă și nemijlocită a realităților concrete, dublată de contacte formale, dar și informale cu societatea arabă, cu variate segmente ale populației din mediul urban și mediul rural. Datorită acestor multiple oportunități, am identificat la fața locului atât similitudini, cât și diferențieri esențiale în plan economic, social, demografic, cultural, cutumiar, etic, atitudinal, confesional, educațional.

În altă ordine de idei, trebuie făcută întotdeauna distincția între lumea arabă și lumea musulmană/islamică. În timp ce arabe sunt considerate 22 de state ale lumii având aproximativ 300 de milioane de locuitori (dintre care 5 la sută sunt creștini sau de alte religii), musulmanii, adică persoanele care practică *Islamul*, constituie o majoritate în 55 de țări, cu un efectiv mondial de 1,5 miliarde; spațiul oriental este doar o parte a *geografiei islamice*.

Un segment distinct în multe privințe îl constituie Asia Centrală, compusă actualmente din câteva republici independente, înființate la începutul anilor '90 pe solul fostei URSS; inclusiv în rândul acestora, diferențierile economice și standardele de viață sunt foarte mari, de pildă între Turkmenistan, Kazakhstan și Uzbekistan pe de o parte și Tadjikistan sau Kârgysztan, pe de altă parte.

Am dat aceste câteva exemple din dorința de a evidenția ideea unui *Orient* neomogen în legătură cu care orice judecată se impune a fi nuanțată și realist dimensionată. Este o precauție de ordin pragmatic și interpretativ de care ar trebui să țină cont în mod sistematic atât Europa, cât și Occidentul în general, ori de câte ori optează pentru obiective prioritare pe termen mediu sau lung cu Orientul conceput în accepțiune generică.

Istoria a oferit mentalului colectiv strălucite exemple în materie de „chimie” a contactelor și legăturilor între Orient și Occident, construite de-a lungul veacurilor în dublu sens. Să amintim renumitul *Drum al Mătăsii* pe care au circulat neconținut nu numai bunuri, mărfuri, comori, mirodenii și metale prețioase, dar și elemente ale culturii spirituale precum: obiceiuri și ritualuri; cărți, hărți și monografii; legende și mituri; proverbe și maxime; povești și cântece. Neguțătorul venețian Marco Polo și, mai târziu, Spăta-

rul Nicolae Miclescu au făcut îndelungate călătorii în Asia, realizând astfel conexiuni de spirit între două lumi foarte diferite și făcând apoi cunoscute întregii Europe realitățile și valorile Orientului.

Astăzi, străvechiul *Drum al Mătăsii* primește replici contemporane în domeniile transportului de țiței și gaze către Europa sau al transportului multimodal (rutier, feroviar) prin proiectul *TRACECA / Transport Corridor Europe - Caucasus - Asia*, care este susținut activ de Uniunea Europeană.

Fusese, la un moment dat, un mare proiect generator de speranțe, numit *NABUCCO* privind transportul resurselor energetice din Asia Centrală și Bazinul Caspicii către Europa Centrală; menit să atenueze substanțial monopolul rusesc în domeniu, acesta a eșuat din variate motive, mai ales politice, păstrându-se astfel starea de lucruri anterioară. Autorul prezentului articol a luat parte la câteva conferințe internaționale organizate în Georgia, la Tbilisi și Batumi, având posibilitatea de a identifica interesul Occidentului față de implementarea proiectului menționat, numai că, din nefericire, au lipsit coerența și consecvența demersurilor Bruxelles-ului în această privință, lăsând suficient loc de manevră jocurilor subtile de putere ale Moscovei.

Pe un plan mai larg, extra-energetic, Occidentul, în particular SUA

și UE se orientează către Orient, prin programe de investiții, transferuri de expertiză tehnologică, fluxuri de inteligență, intense legături comerciale. Orientul devine o mare zonă furnizoare de resurse energetice și de forță de muncă avantajoasă pentru Occident, iar acesta, la rândul său, o largă piață de desfacere pentru produsele asiatice de o extraordinară diversitate și accesibilitate în privința prețurilor de vânzare, nu neapărat a calității și fiabilității lor.

Uniunea Europeană și-a înscris în prioritățile sale programatice parteneriate cu mai multe state din Orientul Apropiat și Mijlociu (e.g. *Parteneriatul Mediteranean*) și a acționat, deși doar reactiv, la evenimentele preocupante ale *primăverii arabe* din Nordul Africii. Cu ani în urmă până astăzi, Bruxelles-ul a urmărit cu maximă atenție evoluțiile din zona Orientului Mijlociu (conflictul palestinian-israelian; evenimentele din Siria și Irak; potențialul nuclear iranian ș.a.), avansând periodic propuneri rezonabile de reglementare. Tot la nivelul Uniunii Europene, au fost extinse relațiile economice și comerciale cu China, precum și cu alți *mici tigri*, state emergente din Asia de Est și de Sud-Est, care se impun tot mai serios pe scena mondială a tehnologiei.

Toate aceste mutații înregistrate în relația Orient/Occident ne duc cu gândul la o serie de elaborări teore-

tico-filosofice cu valoare anticipativă care aparțin marelui nostru gânditor Titu Maiorescu și asupra cărora merită să stăruim în câteva cuvinte. În cartea: „*Aforisme etice, estetice și critice (1859-1862)*”, acesta reușise să combată cu solide argumente ideea originată pe timpul hegelienilor, potrivit căreia civilizația s-ar îndepărta tot mai mult de cel dintâi leagăn al ei, Asia, mișcându-se spre Vestul lumii, America. Maiorescu îl citează pe poetul Platen care, în poezia intitulată „*Spiritul lui Columb*”, scria următoarele: „Istoria lumii sboară către Apus” (2, pp. 191-192). Poziția, mai exact, opoziția maioresciană apare categoric, fără cea mai mică șovăire: „*Această părere superficială (subl. ns.) își are explicația și în lipsa de participare la eforturile vitale ale popoarelor din spațiile estice. Se spune doar că țările estice sunt o ramură care se vestejește... Cea mai frumoasă înflorire a culturii moderne se vedește prin caracterul ei general, care în niciun caz nu se poate confunda cu cosmopolitismul. De acum înainte, nu mai este cu puțință ca o cultură existentă să se piardă, pentru a face loc alteia. În lumea spiritului, toate conviețuiesc în pace, lângă olaltă... Așadar, Orientul nu apune, fără puțința de a fi salvat, dacă Occidentul înflorește, ci razele pătrund neconținut, pe când soarele rămâne stea fixă” (2, p. 192).*

Din nefericire, debutul secolului XXI și, odată cu acesta, intrarea în Mileniul III au fost puternic umbrite de acte abominabile care anunțau recrudescența terorismului și extinderea acestui grav fenomen la scara mapamondului: atacurile sângeroase de la 11 septembrie 2001, săvârșite la *World Trade Center* din New York și la *Pentagon*-ul din Washington.

Evenimentele tragice, soldate cu numeroase victime inocente și mari pagube materiale îl găseau pe autorul acestui articol în capitala saudită ca Ambasador al României. În această ipostază deloc facilă la acel moment, am avut nedoritul prilej de a recepta impresii și reacții dintre cele mai neașteptate care mergeau de la condamnarea radicală a actelor comise până la încercarea de justificare a acestora în numele doctrinei islamice. Pe străzile Riadului, puteau fi văzute, în acele zile fierbinți la propriu și la figurat, lozinci de adulare a lui Ossama Bin Laden și de blamare a Americii, în timp ce comentariile diplomatice, de regulă mai reținute și mai echilibrate, înfierau cu o aciditate nemaiîntâlnită până atunci crimele terorismului. Constatasem, la rândul meu, o radicalizare fără precedent a opiniilor împotriva *Islamului* în ansamblu și a mișcărilor care se întemeiau pe această străveche religie.

Mă aflu așadar în deplină consonanță cu seria de remarci făcute a

posteriori de către Margaret K. Nydell, citată anterior, cu privire la anumite perspective greșite despre musulmani, care erau alimentate de gravitatea enormă a evenimentelor respective: i) religia și cultura musulmane ar fi bazate pe „conflictul dintre civilizații”; ii) gruparea lui Bin Laden ar fi reprezentativă pentru modul de gândire al majorității musulmanilor care vor să distrugă America și urăsc „libertatea americană”; iii) atacurile ar fi expresia directă și clară a *războiului sfânt/Jihadului*, purtat de cei care speră în recompense morale substanțiale pe cealaltă lume etc. (1, pp. 6-7).

A trebuit să treacă multă vreme până când lumea să se poată convinge de fragilitatea unor asemenea motivații construite *ad-hoc*, sub stări emoționale de moment; în paralel, a fost necesară scurgerea altor ani pentru restabilirea unor percepții corecte despre substanța ideatică a învățămintelor „*Coranului*” și pentru reconstruirea unei relații de normalitate între Orient, în particular Orientul musulman și Occidentul creștin.

Dată fiind formația mea logico-filosofică, am încercat în acei ani dificili să vin cu un modest aport la procesul reconsiderărilor axiologice constructive, conciliante și al depășirii resentimentelor de circumstanță. Ce am făcut în mod concret? Am scris și procesat eu însumi electronic, destul de repede, varianta în limba engleză

a unei cărți cu caracter științific, nu eseistic, purtând titlul: „*Elemente de logică și semantică în <Coran>*”; lucrarea urma să fie publicată, fără niciun avantaj pecuniar pentru autor, de către WAMY/World Assembly of Muslim Youth (cu sediul la Riad). Din motive strict logistice la care nu doresc să mă refer acum, cartea respectivă nu a văzut lumina tiparului până la încheierea misiunii mele ambasadoriale în Arabia Saudită, în februarie 2005, dar încă așteaptă să fie editată, oricând se va găsi un ofertant interesat, de confesiune musulmană sau nemusulmană. Nu am renunțat în niciun moment la ideile prezentate în acea carte, întrucât pentru mine sunt și vor rămâne convingeri de natură teoretică, greu de destrămat prin eventuale calcule politice *post factum*.

Numai că terorismul cu acțiunile sale specifice de presiune și intimidare nu s-a încheiat odată cu lichidarea fizică a liderului *Al Qaeda* și a altor șefi de filiale zonale; dimpotrivă, a renăscut, precum *Pasărea Phoenix*, din cenușa ideilor extremiste și radicaliste. A apărut entitatea tot mai îngrijorătoare a așa-zisului *Stat Islamic/ISIS* care își extinde continuu acțiunile criminale în diverse țări, musulmane sau creștine. Cu asemenea structuri care nu au alte cuvinte de ordine decât violența și atentatul nu ar avea niciun sens a se purta negocieri, unica soluție fiind lichidarea lor cât mai grabnică cu putință,

la fel cum se procedează la nivelul coaliției internaționale antiteroriste din Afganistan de atâția ani (cu multe victime din rândul populației civile locale și al militarilor, inclusiv români).

Un adevăr de primă mărime trebuie, însă, înțeles și urmat ca atare: *Islamul* nu se confundă sub nicio formă cu terorismul; acesta din urmă desemnează o atitudine profund condamnată la nivel de indivizi și grupări particulare, dubios și masiv finanțate pentru a crea și a întreține instabilitatea în lume, nu la nivel de națiuni sau etnii în integralitatea lor.

În baza acestei distincții de principiu, raportarea Occidentului și a Europei Unite la Orient trebuie să fie una constructivă prin conținut și orientare. Relația pe care o avem în vedere și care înregistrează o tot mai mare susținere pe plan mondial are drept vector fundamental respectarea și promovarea *interculturalității* în sensul cel mai larg al termenului (lingvistic; etnic; social; politic; artistic; literar; atitudinal; psihologic; educațional; tehnologic; demografic; axiologic etc.).

Nu există niciun fel de argumente pertinente pentru a susține o identitate sau măcar o similitudine a modelelor de conduită, specifice lumii orientale și lumii occidentale. După cum se știe, distincțiile - dintre care unele de fond - persistă și ele fac mereu obiectul evaluărilor sociologice, psihologice și etnologice.

Să amintim bunăoară observațiile lui Dumitru Drăghicescu, prezente în cartea: „*Din psihologia poporului român*”, publicată pentru prima oară în anul 1907, în legătură cu ceea ce autorul numește „o deosebire foarte mare între atmosfera morală a Orientului și cea a Occidentului” (3, p. 269). „A veni din Occident sau a veni din Orient este a veni din *două lumi cu totul diferite (subl. ns.)*. Sufletul unui om se colorează așa de deosebit, după cum a călătorit în Anglia sau în Levant, după cum vine din Asia Mică sau din Franța” (3, p. 258).

Profilul orientalului ar cuprinde, în opinia lui D. Drăghicescu, elemente cu conotații negative, la care nu subscriem în totalitate, precum: „lenevia spiritului; nepăsarea; trândăvia corpului; pasiunile lascive; corupția și trăgănarea în afaceri; neîncrederea în sine; pasivitatea; resemnarea; credința în destin, în noroc, în providență; fatalismul” (*ibidem*). La polul opus, în viziunea psihologului român, s-ar situa valorile morale și civice, care sunt întemeiate pe „principiul *self help* - prin tine însuși, ajută-te pe tine însuși - al englezilor (prototip al occidentalilor - *n.n.*)” (*ibidem*).

Dialogul între culturi, între sisteme de moralitate și de mentalitate ca dialog întemeiat pe recunoașterea și prețuirea mutuală a *alterității* și diferențelor, dar și pe idealurile coeziunii și solidarității interumane, are un larg

teren de afirmare, odată cu mutațiile intervenite tot mai vizibil în această eră a societății informatizate, cu inedite interferențe și confluente. Nu este doar o sarcină importantă de lucru pentru factorii de decizie politică la nivel local, național, regional și global, ci și pentru mulți alți actori ai societății civile.

Orientul contemporan a depășit în ultimii ani granițele tradiționale, intrând tot mai viguros pe alte scene ale lumii, mai ales Europa și America de Nord. Migrația legală înregistrează deja proporții masive și în continuă amplificare, ajungându-se la a doua și chiar a treia generație: maghrebienii în Franța și Spania, turcii și kurzii în Germania și unele țări scandinave etc.

La acest fenomen se adaugă problema complexă a numărului tot mai mare al refugiaților, precum și fenomenele de imigrație ilegală din țări arabe sau musulmane (e.g. Siria, Irak, Somalia, Yemen, Afganistan), cu precădere către state din sudul Europei (Italia, Spania, Malta, Portugalia, Grecia), dar și state din interiorul continentului, pe baza traficului de persoane și a altor practici ale crimei organizate.

Migrația și aspectele ei aferente, mai mult sau mai puțin reglementate la ora actuală, preocupă intens Consiliul Europei, Uniunea Europeană, Organizația Internațională a Migrației,

Organizația Internațională a Muncii, Organizația pentru Alimentație și Agricultură, UNESCO, pentru a enumera doar câteva structuri multilaterale mai relevante. Se propun proiecte dedicate inserției sociale a copiilor de imigranți provenind din Orient, atenuării graduale a clivajelor de mentalitate între populația imigrantă și populația autohtonă; se aduc ajustările necesare la sistemele de școlarizare, de învățare a limbilor străine, de asigurare a locurilor de muncă, de practicare neîngrădită a cultului musulman.

Un rol distinct este acordat conservării patrimoniului lingvistic (în particular, a limbii arabe), ca și a plurilingvismului în general, în ideea că orice limbă își are relevanța ei în materie de acțiune și interacțiune umană, socialmente utilă. În acest context, UE acordă atenția cuvenită aspectelor referitoare la așa-numita „*a doua limbă personală de adopție*” ca limbă care este însușită activ de către noile generații de imigranți veniți din state ale Orientului și integrați actualmente în viața socială și culturală a spațiului vest-european, scandinav sau est-european.

Zona mentalității rămâne pe o poziție prioritară în ansamblul demersurilor legate de consolidarea relației Orient/Occident. În continuare, se impune a fi intensificate eforturile în direcția abandonării oricăror percepții xenofobe, europo-centriste care ar pune

într-un eventual statut de inferioritate populațiile orientale (arabe, musulmane) față de cele aflate în Vestul globului, în majoritatea lor creștine (catolice; ortodoxe; protestante; anglicane; reformate; lutherane ș.a.).

De-a lungul veacurilor, românii au fost conectați în diferite forme - mai mult sau mai puțin productive - la civilizația Orientului prin filiera balcanică (vecinătatea *via* Marea Neagră cu Turcia; existența pe meleagurile noastre a unei străvechi comunități musulmane/turco-tătare în Dobrogea etc.). Această civilizație și-a lăsat puternic amprenta asupra modului de viață cotidiană, ca și a limbii noastre prin influențe lexicale viabile până astăzi (vezi: 3, pp. 271-273). Revenind la viziunea lui D. Drăghicescu, să evocăm doar câteva momente din istoria românească a veacurilor trecute:

i) „Când destinele neamului nostru ne așezară la punctul de graniță, între două lumi atât de deosebite prin atmosfera morală de care sunt dominate, viitorul nostru în mare parte fu de atunci hotărât; vântul care sufla peste țările noastre veni numai din Orient; atmosfera morală a Orientului ne învălui, ne copleși și ne izolă de lumea Occidentului, cu care eram deopotrivă de învecinați” (3, p. 259);

ii) În aceste condiții, „poporul român nu-și mai putu păstra energia lui, voința și vitejia ce-l deosebeau și pe care le moștenise de la părinții lui et-

nici, daco-romanii; ...acea vitejie crudă și disprețuitoare de moarte, acea minte ageră, deschisă și vioaie, acea voință tenace și disciplinată, acel spirit întreprinzător care știa să deosebească generalul din particular, pe care românii le păstrară până în timpurile de neatarnare” ale lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul „fură scufundate, chiar de pe la începutul secolului al XVII-lea, în atmosfera morală a Orientului pe care o creară, în țările române, dominația și spiritul greco-turcesc al epocii fanarioților” (3, p. 269).

iii) „Poporul nostru se scutură repede de această înrâurire (turcească, cu pecete fanariotă - *n.n.*), pe cât de grotescă, pe atât de șubredă. Un ușor val occidental, adus de înrâurirea rusească începând cu veacul al XIX-lea, trezi sufletul românesc din somnul în care de două veacuri îl înlănțuise precumpănirea grecească; ... steaua împărăției otomane dispărând întunecată de puterea moscovită de la Nord, atmosfera orientală ce ne învăluia din toate părțile, de atâtea veacuri, începu a se răspândi” (3, p. 274).

iv) „Azi, vântul Orientului nu ne mai aduce nicio atmosferă bolnavă și năbușitoare. Peste țările române suflă acum *un puternic și sănătos vânt din Occident (subl. ns.)*. Vântul Mare curăță și mătură atmosfera de putreziciunea morală și de toate miasmele pe care Crivățul ni le aduce din Orient” (3, p. 275).

Istoria își are argumentele ei, dar acest fapt nu înseamnă nicidecum că ar trebui să revenim la imagini anacronice, depășite, câtă vreme țara noastră a devenit o punte, deci o legătură între cele două lumi - Orientul și Occidentul, așa de diferite cum au fost dintotdeauna. Nicăieri în Natură și, cu atât mai puțin, în Natura umanizată, nu au existat și nu vor exista vreodată două entități absolut identice, „trase la indigo”. Important este numai de a pune, în orice moment, asemănările și punctele comune mai presus de elementele de separație.

Valoarea coeziunii umane poate și trebuie să se substituie oricăror distincții latente de ordin geo-confesional, care pot oricând degenera în stări conflictuale mai greu de gestionat și de rezolvat. Ierarhizarea unor parametri axiologici esențiali între Orient și Occident, în detrimentul primei entități geografice și, respectiv, în avantajul celei de-a doua, nu își are rostul într-un context tot mai globalizat și mai interdependent, unde domină valori universal-umane ca: democrația, libertatea, egalitatea, fraternitatea, sociabilitatea.

Orientul și Occidentul sunt și vor rămâne două părți inseparabile ale aceluiași mapamond, care contribuie, fiecare în lumina capacităților și priorităților sale, la făurirea patrimoniului cultural, tehnologic, științific, informațional al Umanității.

Diversitatea confesiunilor, a matricilor spirituale, a cutumelor sau a limbilor vorbite nu trebuie să devină o barieră în calea conviețuirii ci, dimpotrivă, un stimulent permanent al acesteia, mai ales dacă se are în vedere faptul că există la scară mondială teme cu aceeași însemnătate pentru Orient sau Occident. Menționăm *inter alia*: edificarea păcii și înțelegerii între toate națiunile; contracararea practicilor amintind de *războiul rece* și înlăturarea semnelor unui alt *război cald*; soluționarea conflictelor latente (impropriu denumite „înghețate/frozen”) și a riscurilor asimetrice; depășirea efectelor crizei economice și financiare globale; conservarea mediului înconjurător; eradicarea subnutriției, analfabetismului și maladiilor; com-

baterea terorismului și violenței; acțiunea contra poluării morale etc.

Încheiem însemnările noastre, afirmând că relația de deplină normalitate între Orient și Occident nu reprezintă *un dat*, ci o *construcție*. Aceasta stă, întâi de toate, în capacitatea coerentă și conjugată a unei multitudini de actori prezenți, în diferite ipostaze, pe scena lumii: politicieni; economiști; bancheri; diplomați; funcționari internaționali; oameni de afaceri; militari; medici; savanți; profesori; sociologi; artiști; scriitori; reprezentanți ai clerului; formatori de opinie; jurnaliști; studenți; militanți pacifiști sau ecologiști. Lista lor ar putea continua, parafrazându-l pe Terentius: „*Nimic din ceea ce este omenesc nu trebuie să fie străin în relația dintre Orient și Occident*”.

REFERIRI BIBLIOGRAFICE

1. Margaret K. Nydell, *Ce știm despre arabi?*, Editura NICULESCU, București, 2008.
2. Titu Maiorescu, *Aforisme etice, estetice și critice (1859-1862)*, în vol.: „Titu Maiorescu. Opere filosofice”, Editura Academiei Române, București, 2005.
3. Dumitru Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, Editura Historia, București, 2006.

Occidentul în fața problemelor Orientului Mijlociu

Ambasador dr. Vasile Leca

Eșecul politicilor promovate de Occident în Orientul Mijlociu poate fi sintetizat într-o afirmație simplă, impusă de faptul că „nu există încă o strategie adecvată”, după cum afirma președintele Obama, necesară unei regiuni aflate într-un proces complex de schimbare. Miliardele de dolari cheltuiți până acum nu au adus schimbările scontate pentru că s-a folosit paradigma de securitate a secolului XX al cărei conținut geopolitic nu mai funcționează. Ce s-a întâmplat în a doua jumătate a secolului trecut a favorizat Occidentul să-și promoveze strategiile în Orient conform propriilor interese. Instrumentele vechi sunt bune pentru rafturile bibliotecilor pentru că problemele noi de astăzi, apreciază experții, impun o altă tehnică adecvată solicitărilor actuale. Pe bună dreptate analistul Fanar Haddad de la Middle East Institute sublinia faptul că „Istoria ne învață o lecție importantă. Să nu mai contăm pe ajutorul Americii pentru a

rezolva toate conflictele de pe mapamond. SUA nu poate determina Israelul și Autoritatea Palestiniană să semneze tratatul de pace la fel cum nu poate pune capăt războiului civil din Siria sau represiunii brutale a armatei egiptene asupra disidenților politici, și cum nu pot împiedica Irakul să nu devină câmpul de luptă al jihadiștilor”. Acestea exprimă o realitate profundă, impusă de evenimentele din regiune care dezvăluie dramatismul vieții controlate tot mai greu de rațiune.

Primăvara Arabă a adus pentru rampa istoriei regimuri dictatoriale, radicale, care au instalat cu „fermitate” haosul și instabilitatea. Numai dacă ne gândim la Yemen, Libia și în altă măsură la Siria și Irak, avem o altă imagine a lumii arabe ce tinde să se schimbe, după norme și percepțe specifice extremismului Islamic. „Exportul” creațiilor Statului Islamic a început să devină vizibil și în Balcani și Occident. Forța acestui „așa zis stat” se face

simțită prin decapitări, masacre, alte cruzimi care nu au nicio legătură cu lumea normală. Occidentul asistă pasiv la manifestările tot mai multor adepți, inclusiv din lumea civilizată, care aderă la „legile” grupării ISIS aflate într-o contradicție cu o lume normală. În fața acestei stări Occidentul este caracterizat de o politică de ezitare, complet nepotrivită impasurilor geopolitice prin care trece societatea civilizată. Primăvara Arabă a plecat de la solicitări reale, după decenii de dictatură care au scos în stradă forțe tinere orientate spre democrație. Occidentul le-a sprijinit, dar cu gândul la propriile interese și cu privirea la o construcție statală controlată, din păcate, ideea a sfârșit înainte de a se finaliza. Rezultatul intervenției Occidentului a fost departe de cel așteptat pentru că scenariile prefigurate nu au luat în seamă și forțele de sorginte islamist-radicală, fanatice, ieșite la iveală din ascunzătorile ignoranței care s-au manifestat după propriile reguli. Astăzi, se poate spune că „ISIS este pruncul bastard al primăverii arabe, rezultat din combinația de interese occidentale și cele ale jucătorilor regionali” (Power & Politics World). Dezideratul apariției democrației în statele Orientului Apropiat și Mijlociu, Africa de Nord, s-a împletit cu interesul concernelor financiar-bancar vestice interesate de resursele de petrol și gaze ale regiunii. Ne apropiem de rădăcina pasivității Occidentului, interesat mai mult de câștigul și controlul

unei regiuni bogate în resurse decât pentru stabilitatea unor state și a unei culturi străvechi.

Aceasta explică într-o anumită măsură situația care a urmat. Publicația menționată se întreba dacă servește cuiva faptul că mulți dintre musulmanii europeni au plecat în Orient să lupte pentru ISIS sau alte grupări extremiste s-au întors, la fel de nestingheriți (dar bine pregătiți militar) acasă, în Europa, să pună la cale atentate de genul celor de la Paris sau Copenhaga. Este greu de crezut că Occidentul nu cunoaște de unde provin sursele financiare ale Statului Islamic. Occidentul a jucat duplicitar încă de la începutul conflictului din Siria când a lăsat ISIS să fie vârf de lance în această țară. Aprobarea tacită a acțiunilor ISIS de către Occident a permis acestuia să se dezvolte și să devină o forță care acum cu plăcere nu trebuie luată în calcul. Câmpurile petrolifere și rafinăriile din Siria și Irak au devenit „mine de aur”, pentru înarmarea combatanților musulmani la cele mai moderne standarde. Coaliția ad-hoc împotriva ISIS organizată de SUA a adus anumite speranțe în regiune spulberate, însă, de evoluția evenimentelor, destul de repede. Chiar alinierea Iranului și pe căi ascunse și regimul Assad nu a simplificat acțiunile Occidentului împotriva ISIS. O serie de analiști au sezizat pericolul tratării superficiale a acestor grupări teroriste care nu se mai dezvoltă din exterior, ci din interiorul societăților occidentale cu

scopul evident ce urmărește instalarea pe termen lung a haosului și nesiguranței.

ISIS este o provocare a acestui secol și implică o abordare mult mai realistă a fenomenului, dacă ținem cont de consecințele imprevizibile ale extinderii acestuia. Occidentul privește, fără să reacționeze, la enclavele musulmane ce au împânzit unele state occidentale. Legea Shariei devine încet pentru musulmanii care o acceptă, regula, într-un stat occidental care funcționează în sistem global și după alte principii. Modul cum a tratat Occidentul apariția, dezvoltarea și răspândirea ISIS a arătat ușurința și lipsa de viziune cu care a fost tratată această formă extremistă, fără legătură cu democrația unor state, aleasă de Primăvara arabă. State din nordul Africii au plătit și plătesc greu noul drum, Libia se desface în regiuni, Tunisia este zguduit de atentate, Egiptul anulează prin forță militară alegeri democratice, iar în Orient, Siria și Irakul sunt în pragul colapsului din cauza asaltului ISIS, care forțează constituirea unui stat-zombie. Primul semn serios în Europa, a ceea ce se întâmplă în Orient, în afara atentatelor, este revenirea brutală a tensiunilor iredentare în Balcani. Ce s-a întâmplat în Macedonia, Bosnia și Kosovo alăturat revenirii „aspirațiilor” Albaniei arată că modelul de construcție instituțională promovat de Occident în Orient și acum și în Balcani este

destinat eșecului, dacă situația nu va fi tratată cu atenție deosebită.

Să nu se cunoască la Bruxelles pericolul extinderii Statului Islamist dincolo de frontierele Siriei și Irakului? O succintă analiză a diferenței acestei grupări față de alte organizații extremiste lasă să se întrevadă că deosebirea dintre ISIS și AL-Qaeda, Al-Nosttra, Boko Haram, dar și de Hamas și Frații Musulmani este esențială. ISIS devine încet un stat cu structură și teritorii, mai mult, afișează o ideologie a terorii care șochează alte organizații islamice. O simplă lectură a programului ideologic al acestei grupări, concentrat în 16 puncte, șochează și dezvăluie gravitatea intențiilor acestei organizații, născută datorită toleranței Occidentului. Distrugerea tuturilor monumentelor pre-islamice (art. 13), dezumanizarea ființei umane (femeilor – art. 14), pedepsirea opozanților prin crucificare, amputarea membrilor etc. (art. 5) sunt numai câteva din caracteristicile ideologiei distrugerii și anihilării existenței. Ce se poate înțelege din „învățăturile califului” Ibrahim Al Bagdadi, care cere lumii islamice să combată cu putere democrația, laicitatea și naționalismul? În primul rând distrugerea naționalismului care după intențiile acestui posibil întemeietor al unui califat împiedică formarea unei „puteri universale care să reunească toți «credincioșii» într-o altă formă de lume”. Regândirea Islamului a surprins și importanții clerici ai Fra-

șilor Musulmani care, încă nu înțeleg din ce profunzime a lumii arabe au ieșit acești anti-tot, care acceptă să recunoască numai opiniile acelor clerici care promovează ideologia „califului”.

Încercările timide ale Occidentului de a demonta ISIS arată că bombardamentele coaliției conduse de SUA nu au descurajat trupele extremiste, dimpotrivă, au arătat că mijloacele folosite nu sunt suficiente pentru a stopa pericolul care se întrevede. Este adevărat, experiențele din Afganistan și Irak au creat o anumită prudență în rândul societăților occidentale care nu-și mai doresc repetarea unor situații neplăcute. Pericolul extremismului extrem, anti-modern, anti-occidental poate deveni vizibil în perioada următoare și în democrațiile occidentale, dar și în societățile care se inspiră din modul de viață modern. Semnele acestei situații au fost și în Irak. Am trăit o perioadă în această țară, în timpul dictaturii lui Sadam Hussein, dar nici eu, nici analiștii locali nu prevesteau dezintegrarea atât de repede în falii sectare a acestei țări. Am trăit în timpul războaielor din Iugoslavia și comparația între cele două situații permite o singură apreciere, violența de natură religioasă, cea de natură etnică reprezintă o formă de continuare a politicii cu alte mijloace. Aceasta a fost în Balcani și este acum în Orient. Povestea Irakului este bună pentru învățăminte, dacă se dorește, din care se pot reține greșelile Occi-

dentului, pentru a nu fi repetate. După căderea lui Saddam s-a încercat o reconstrucție modernă, dar după o optică sectară care a creat, în fapt, un stat orientat pentru consolidarea puterii și eliminarea competiției politice. A fost obținut, poate fără să se dorească, un regim cleptocratic și autoritar (Emma Sky). Compromisul politic a fost încet îngrădit, lăsând loc „mai mult pentru o concentrare pe capacitatea regimului decât pe medierea unui acord politic inclusivist”. Punctele forte ale eșecului occidental în Irak s-au aflat în proiectul inițial, care a fost lipsit de ideea construcției unui stat după rigorile viitorului. Au primat interesele unei forțe politice locale minoritare și ale celor internaționale ce urmăreau controlul regiunii. „Debusolarea” intervenției occidentale a fost sesizată în rezultatele acesteia, mai precis în continuarea consolidării în teritoriul cucerit de către ISIS, cu mici excepții, și a pierderilor vieții nevinovaților. Mai precis, harta actuală a spațiului controlat de extremiști este un motiv serios de îngrijorare pentru Occident pentru că în loc să se vină cu un plan serios se încearcă diferite strategii tactico-militare care să sperie ISIS. Pentru populația acelor teritorii totul devine de neînțeles, strategia occidentală pare o enigmă care nu se mai dezleagă, iar viața a devenit un infern. Conservatorul tradițional, care este Erdogan – după unii analiști – dorește o sferă de influență mai largă în Ori-

entul apropiat pentru marginalizarea grupurilor religioase, asta în contextul în care regimurile țărilor aflate în coaliția anti-jihadistă, în special cele din Emiratele Arabe și Saudiții, încep să înțeleagă, tot mai mult, pericolul real care se apropie de lumea arabă.

De ce este „amortit” răspunsul lumii occidentale și al musulmanilor de bună-credință? Pentru că totul este o creație occidentală scăpată de sub control care și-a menționat, implicit, interesul mai demult, dar nu și mijloacele de acțiune necesare astăzi. Asistăm la o politică de ezitare a SUA și Europei, pentru că cumulul prezent de conflicte și tensiuni (Crimeea, Ucraina, Siria, Irak, starea relațiilor dintre China și Japonia) le-a obligat să-și regândească interesele și aria de influență, aspect deloc ușor într-un spațiu precum este Orientul Mijlociu. Situația a creat o anumită stare de nervozitate în cadrul societăților occidentale care simt tot mai multă nesiguranță, asistând la evenimente „produse” din „interior” și nu din exterior ca până acum. Dacă 11 septembrie 2001 a fost conectat imediat la Orient, tragedia de la Charlie Hebdo, cele întâmplate în Copenhaga sunt asociate cetățenilor europeni chiar dacă au altă origine. Ceea ce este mai grav este faptul că teroarea și nesiguranța se așază încet în spațiul occidental în condițiile în care răspunsul creștinilor la manifestările islamului radical poate veni cu consecințe gra-

ve. Disputa pentru apărarea identității Apusului la atacuri dintr-o altă lume poate avea efecte deosebite dacă nu este oprită la timp. Dacă acum vorbim de un război între Occident și o parte a lumii musulmane, mâine va fi extrem de greu să constatăm că ultimii s-au transferat pe teritoriul nostru cu mijloacele create chiar de noi în numele supremației democrației. Euforia integrării europene și-a arătat și o față ascunsă, cea a anihilării reflexelor unor membri ai societății occidentale, veniți din afară, care nu o mai văd ca societatea mamă, ci ca ceva străin care nu mai este al lor. Este lucrul cel mai grav pentru că deschide poarta războiului „noi între noi”. Schimbarea din interior este cea mai dureroasă când se face în numele altor valori și principii privite ca părți ale unei alte culturi ce trebuie asimilate. Suntem într-un război în care modernitatea aflată în plin proces de globalizare se opune unei forțe anti-moderne radicale, „care nu își găsește locul în noua așezare a lumii și care are propriul plan pentru viitorul nostru”. În contextul actual, ce spunea George Friedman în lucrarea sa „Următorii 100 de ani” este o realitate: nu lumea noastră a devenit mai slabă, ci Orientul s-a schimbat. Există capacitatea creatoare de a face față provocărilor secolului XXI, dar metodele de lucru trebuie adaptate noilor evoluții. O invitație la meditație, dacă nu dorim altceva.

În căutarea Europei. Cum să ieșim din întunericul occidental?

Claudio Mutti

În cântul XXVI al *Infernului* dantesc Ulise evocă discursul cu care i-a convins pe tovarășii săi să depășească Coloanele lui Hercule: „O frati, dissi, che per cento milia - perigli siete giunti all'occidente (...)”¹. Încercând să vedem ceva din acel sens alegoric care, conform cu declarația expresă a lui Dante, se află ascuns în spatele sensului literal, am putea oarecum să riscăm această ipoteză: Occidentul evocat de Ulise în „mica sa rugăciune” nu se reduce la accepțiunea spațială și geografică a termenului. Deoarece cuvântul „Occident” desemnează locul „Soarelui care moare” (Sol occidens), locul unde se termină universul

oamenilor și începe „lumea fără oameni”, domnia tenebrelor și a morții, este probabil că Occidentul dantesc, dată fiind polivalența semantică a simbolismului, indică și o fază temporală, încât un sens ulterior al discursului lui Ulise ar fi acesta: tovarășii săi, deoarece erau „bătrâni și întârziați”, au ajuns la „occidentul” vieții, adică în proximitatea morții. Și cum aceștia reprezentau umanitatea europeană, cum să nu înțelegem, simultan, că Europa trebuia să ajungă – și va ajunge efectiv chiar în epoca lui Dante, la începuturile epocii noastre – în proximitatea acelei faze istorico-culturale care, după René Guénon, „a re-

¹ Iată traducerea lui George Pruteanu a întregii strofe, unde în loc de „occidente” avem sintagma „cap de lume”:

„Voi, frații mei, voi, prin amar de leghe
și de primejdii-ajunși la cap de lume,
vă cer în cea din urmă, scurtă, veghe”.

Traducerea lui George Coșbuc e mai explicită:
„O, frați – am zis – prin mii de mii de grele
sosiți și-n cel din urmă-apus acum,
cu slabul rest al vieții puținele” (n. tr.).

prezentat în realitate moartea a multe lucruri”?

Dar Occidentul, locul tenebrei, este și un simbol a ceea ce Martin Heidegger numea „Întunecarea lumii”. „Lumea” – explică același Heidegger – „trebuie înțeleasă mereu în sens spiritual”, astfel încât „întunecarea lumii implică o depotențare a spiritului”. În situația Europei, continuă Heidegger, „este cu atât mai fatală și fără remediu cu cât depotențarea spiritului provine din el însuși”. Această depotențare a spiritului, această întunecare a lumii, după Guénon, a avut momentul său definitiv odată cu sfârșitul mării civilizații medievale (ultima civilizație relativ normală cunoscută de Europa) și cu debutul culturii imanentiste și laice a Renașterii. După Heidegger, întunecarea lumii, „chiar dacă a fost pregătită în trecut, s-a verificat definitiv pornind de la condiția spirituală a primei jumătăți a secolului al XIX-lea”, adică odată cu triumful raționalismului contemporan, al materialismului, al individualismului liberal. În orice caz, am putea spune că această întunecare a lumii este precedată pas cu pas de ceea ce Serge Latouche a numit recent „occidentalizarea lumii”.

Infernul, la capătul căruia s-a sfârșit cu acel Ulise dantesc care a lăsat Europa pentru a se afunda în tenebra occidentală, este un Occident peren (legea compensației!), fiindcă lumina nu mai ajunge aici. Dante iese din această eternă tenebră occidentală și infernală grație ajutorului lui Virgiliu, poetul Imperiului; poetul unui Imperiu care, așa cum se spune explicit în *Paradisul*, VI, 4-6, este prin originea sa însuși legat de Europa: „cento e cent’ anni e più l’uccel di Dio/ne lo stremo d’Europa si ritenne,/vicino a’ monti de’ quai prima uscì”². Este într-adevăr cazul să amintim că, după Dante, Acvila imperială („l’uccel di Dio”) și-a avut originea „la capătul Europei”, adică în actuala Anatolie, acolo unde s-a născut Troia. De altfel și Europa, fecioara „cu chipul amplu”³ care a fost iubită de Zeus și care a dat numele continentului nostru, era originară de pe coasta orientală a Mediteranei. Lucrul acesta ne poate duce la a reflecta asupra faptului că pentru greci și pentru romani, și apoi pentru oamenii Evului Mediu, imaginea geografică a Europei se întindea spre Orient mult mai mult decât în epoca modernă și în cea contemporană; dar acesta ar fi

² Traducerea lui G. Coșbuc:
„doi secoli și mai mult vulturu-a stat
Extremul Europei apărându-l,
vecin acelor munți de-unde-a plecat”.

³ „dall’ampio volto”, în italiană, este expresia care traduce numele grecesc al Europei. Se pare că expresia se referea la deschiderea maritimă amplă a Europei, adică la Mediterana (n. tr.): <http://www.ccdc.it/UploadDocumenti/paese-luna.pdf>.

un alt subiect. Noi am vrea, în schimb, să punem această întrebare: cine va indica Europei, în pragul celui de-al treilea mileniu, calea de a ieși din Occident și a se întoarce la „revederea stelelor”? Primul lucru de făcut, spre acest țel, este de a opera o clarificare conceptuală. Trebuie astfel să restabilim termenii adevărați ai raportului care intervine între Europa și Occident, raport de contrapunere naturală și antagonism; trebuie să respingem o sinonimie care, impusă de către învingătorii atlantici ai celui de-al Doilea Război Mondial, a fost acceptată de către europeni într-o manieră puțin critică și inversată. Conceptul de Occident este relativ nou și este aproape sinonim cu modernitatea; ca viziune asupra lumii, de aceea, Occidentul este esențialmente altceva decât acel spirit care prezida manifestările tradiționale ale civilizației europene. Vom spune mai târziu cât de puțin fondate sunt revendicările civilizației occidentale, atunci când aceasta încearcă să accentueze propriile rădăcini în unele dintre fazele istorico-culturale prin care s-a configurat Europa.

ADEVĂRATUL ȘI FALSUL ULISE

Întorcându-ne la Ulise, ne amintim că am citit în pagina culturală a unei gazete liberale că Odiseia homerică „a fost agenta (sic) modernității”. O vulgaritate de acest gen, care relevă exigența modernității de a-și inventa

o galerie de strămoși, este posibilă chiar datorită faptului că esența Odiseii homerice, prototip al lui homo Europaeus, a rămas neînțeleasă modernității înseși. În percepția modernă, într-adevăr, Odiseu nu este cel care era pentru greci, adică acel *aner polytropos* care, animat de nostalgia Originilor și asistat de Atena, adică de Intellectul divin, luptă împotriva forțelor inferioare și, după lunga captivitate occidentală de la Aiaia, se întoarce într-o patrie „centrală”, într-o „țară de mijloc”, care simbolizează esențialmente perfecțiunea primordială a stării omenești. Modernitatea l-a desfigurat pe Odiseu homeric, făcând din el un erou cultural după propria imagine și asemănare: astfel, pus în fața unei oglinzi deformante, homo Europaeus redă imaginea mincinoasă a lui homo Occidentalis. Există apoi o variantă „filosofică”, s-o numim totuși așa, a aceleiași vulgarități: Odiseu care îi descrie Penelopei patul matrimonial făcut din lemnul de măslin (patul lui Odiseu este în realitate simbolul homeric al Axis Mundi), după Horkheimer și Adorno, ar fi, țineți-vă bine, „prototipul burghezului (care) are, în inteligența sa un hobby”, acela al „bricolajului”, al confecționării cu mijloace proprii. Autorii *Dialecticii iluminismului*, completamente ignoranți ai semnificației autentice a figurii eroului homeric, au crezut că pot accentua, dincolo de masca lui Odiseu, figura burghezului

occidental care a început dezvoltarea raționalistă eliberându-se de superstiție și exercitând propria dominație asupra naturii și oamenilor. „Că Odiseu era fără apărare în fața refluxului – scrie Adorno într-o grotescă *Interpretare a Odiseii* (Manifesto Libri, Roma 2000, p. 70) – trebuia să legitimizeze apropierea plusvalorii de partea călătorului”. Odiseul rabinilor frankfurtezi devine astfel metafora acelei puteri raționale de dominație care se organizează ca și cunoaștere sistematică și are ca subiect burghezul occidental, „în formele succesive – scrie el – de sclavagist, de liber întreprinzător, de administrator”. O atare metaforă se fondează totuși pe o reducere tipică a superiorului la inferior, fiindcă Adorno și Horkheimer identifică în mod injust intelectul (principiu de ordine universală) cu rațiunea (facultate specific umană, limitată, relativă și individuală). Acum Odiseu, prototip al lui homo Europaeus, este chiar un simbol al intelectului, adică al principiului spiritual care transcende individualitatea și astfel întregul elementelor psihice și corporale, reprezentate în poemul homeric de tovarășii eroului. Etapa Școlii de la Frankfurt, născută la inițiativa unui grup de evrei liberali, își încheie ciclul transformându-se la sfârșit într-o explicită adeziune la iudaism. Cu puțin timp înainte de a muri, Horkheimer recomanda „întoarcerea la Jahvé” și „așteptarea eternă” a unui

mesia care, după același Horkheimer, nu va mai veni. Această poziție va fi reluată și dezvoltată de așa-zisii noi filosofi André Glucksmann și Bernard Henri-Lévy. Acum, în ceea ce privește ireductibilitatea Odiseului homeric, prototipul lui homo Europaeus, la viziunea iudaică și la cea modernă, să ne gândim la cuvintele unei autorități a gândirii iudaico-creștine, Sergio Quinzio, care în *Rădăcinile ebraice ale modernității* afirmă că nu numai concepția grecească a timpului, dar și cea a spațiului e circulară, dat fiind faptul că spațiul odiseic ține de la Itaca la Itaca. Timpul și spațiul grecilor – scrie Quinzio – „Sunt timpul și spațiul eternei reîntoarceri, în care nimic realmente nou nu poate să survină. Viceversa, cum timpul ebraic este liniar, astfel și spațiul ebraic este liniar, și merge de la pământul sclaviei către pământul făgăduinței”. De altfel, Emmanuel Lévinas contrapuse deja, în termenii unei ireductibile antiteze, întoarcerea odiseică și exodul biblic, ca și figura lui Odiseu și a lui Abraham: Abraham al reprezentării biblice, natural, pentru că figura profetului Ibrahim, așa cum este ea reliefată în Coran, este foarte diferită; Coranul respinge hotărât (ad es. în III, 60) caracterizarea evreiască și creștină a Patriarhului caldeean venit din Ur și face din acesta un reprezentant al Tradiției Primordiale. „Mitului lui Ulise care se întoarce în Itaca – scrie Lévi-

nas în *La traccia dell'altro* – vrem să-i contrapunem istoria lui Abraham, care își părăsește pentru totdeauna patria pentru un pământ încă necunoscut și care îi interzice slujitorului său să-l readucă chiar și pe fiul său la acel punct de plecare”. Evocând acest Abraham biblic și antiodiseic, prototip al „părinților peregrini” care au abandonat Europa pentru a se stabili pe continentul occidental, Lévinas a dat formă contramitului dezrădăcinatului: un soi de „contramit al întemeierii” al unei *Zivilisation* occidentale, în care o greutate relevantă o are ceea ce René Guénon numea „aspectul malefic și deviat al nomadismului”. În orice caz, Lévinas a avut meritul de a contrapune explicit prototipului mitic al lui *homo Europaeus* prototipul contramitic și antitraditional al lui *homo Occidentalis*.

EREDITATEA SPIRITUALĂ EUROPEANĂ

Așadar, pe bună dreptate s-a spus că Odiseia, împreună cu Iliada, constituie ceea ce s-a numit Biblia grecilor, așa cum Eneida ar fi Biblia romanilor. Dacă vrem să întrebuițăm un limbaj coerent cu această metaforă, trebuie să spunem că Homer a fost primul profet al Europei și că poemele sale au constituit cea mai veche revelație religioasă care a luat naștere în rândul europenilor. Într-o pagină plină de patos nietzscheean, marele filolog clasic și istoric al religiilor Walter F. Otto caracteriza viziunea ho-

merică contrapunând-o implicit celei iudeo-creștine, în termenii următori: „Homer devine Biblia elenilor (...) și revelația sa are rezonanță, dar este mai viguroasă, mai fidelă vieții, mai respectuoasă cu realitatea, cum nu este mesajul spiritelor tulburi, în contradicție cu ele însele și cu viața. Religia în care poporul urma să fie inițiat era revelată, înainte de toate, în inima celor mai nobili și mai puternici. (...) Religia lui Homer era o religie revelată după opinia adevărată și omenească că orice mare gânditor este fiul divinității”. (W. Otto, „Spirito classico e mondo cristiano”, *La Nuova Italia*, Firenze, 1073, p. 25). Într-o scriere din 1931, care, examinând izvoarele spiritului european, subliniază în ereditatea homerică prefigurarea propriei noastre identități de europeni, Walter Otto spune, de asemenea, despre Homer: „El nu este deci numai maestrul care a creat în Europa prima mare poezie, scriind astfel legea vie a artei poetice europene. Nu este nici numai cel care este chemat, capabil să exprime ființa greacă într-un mod atât de impunător și profund astfel că opera sa devine geniul formativ al întregii națiuni. El este pentru noi, încă, în ciuda trecerii timpului, cel care anunță, în mod miraculos, viața și lumea (...) Prin el, într-adevăr, spiritul grec și, deopotrivă european și-a găsit prima lui expresie, rămasă valabilă până astăzi. Și, dacă înțelegem în mod corect cuvântul său,

poate că și semnificația cunoașterii și filosofiei grecești își va dezvălui pentru noi sensul său cel mai profund” (W. Otto, *Lo spirito europeo e la saggezza dell’Oriente*, SEB, Milano, 1997, p. 11). Alături de Homer, celălalt mare maestru al antichității europene este Platon. Nu degeaba un alt filosof evreu liberal, Karl Popper, i-a atribuit lui Platon rolul de părinte spiritual al curentului „inamicilor societății deschise”, un curent care, plecând de la gândirea platonice, ajunge la totalitarismele secolului XX. Dincolo de Popper, *Republica* lui Platon este fundamentală, în sensul unei recunoașteri a acelei *Weltanschauung* europene, fiindcă într-o astfel de operă găsim în mod clar și organic expusă doctrina trifuncționalității care, după Georges Dumézil, constituie caracteristica tuturor societăților indo-europene, fie în Europa, fie în Asia. Cum s-a spus, studiile efectuate de Dumézil în domeniul istoriei religiilor și al lingvisticii au arătat că popoarele indo-europene, dincolo de rudenia care unește limbile lor, posedă o structură mentală specifică și o conștiință particulară a faptului religios, a societății, a suveranității, a relațiilor dintre om și divinitate. În concluzie, Dumézil a pus în lumină o *Weltanschauung* comună indo-europeană, o viziune a lumii având implicații teologice și politico-sociale, după care comunitatea poate trăi și prospera numai gra-

ție colaborării și solidarității celor trei funcțiuni ale suveranității, forței și fecundității. Prima funcțiune (suveranitatea) corespunde sacralului, puterii și dreptului; a doua (forța) corespunde activității războinice; cea de-a treia corespunde producției și distribuției bunurilor materiale. Dacă în structura religioasă și socială pusă în lumină de Dumézil se manifestă o exigență fundamentală a celei mai profunde mentalități indo-europene; dacă așa-zisa „ideologie trifuncțională” este o caracteristică inerentă mentalității europeanului; dacă aceasta este una din acele structuri latente care sunt indisolubile de spiritul și de cultura unui popor și se conservă într-un anumit fel de-a lungul generațiilor, într-atât încât în Evul Mediu componentele societății încă erau indicate în cele trei categorii ale așa-numiților *oratores*, *bellatores* și *laboratores* și o astfel de tripartiție a supraviețuit cumva până la finalul Revoluției Franceze – atunci este legitim să punem această întrebare: în ce măsură concepția trifuncțională poate reprezenta o cale pentru a regândi lumea și viața în termeni adecvați calității noastre de europeni? Asupra unei astfel de întrebări nu ar fi inutil să reflectăm cu seriozitate. Pentru moment, ar fi suficient să notăm că organizarea liberal-capitalistă a societății este specifică nu atât civilizației europene, cât civilizației occidentale. Motto-ul unei astfel de organizări ar

putea fi fraza proverbială care circulă în Statele Unite: *Whatever is good for General Motors is also good for the USA*. Într-adevăr, liberal-capitalismul, născut din Revoluția Franceză prin răzvrătirea celei de a treia funcțiuni, Starea a treia, împotriva celorlalte două, pe de o parte reprezintă puterea efectivă a elementului economic asupra celui politic și celui militar, în timp ce, pe de altă parte, comportă o penetrare a mentalității mercantile în toate straturile societății. O societate normală, în schimb, este aceea în care guvernarea este funcțiunea suverană; o societate normală este aceea în care politicul prevalează asupra economicului. Același concept de Europa va renaște în lumina ideologiei trifuncționale. Dincolo de simplele relații comerciale (a treia funcțiune), dincolo de aceleași aspecte ale apărării comune (a doua funcțiune), Europa trebuie să facă față problemei principale, care este aceea a suveranității (prima funcțiune). Acest proiect se poate alimenta dintr-o singură sursă: din tradiția noastră cea mai autentică. În 1935, Martin Heidegger le spunea germanilor ceea ce astăzi ar putea fi spus tuturor europenilor: „Acest popor își va putea făuri un destin numai dacă ar fi, mai întâi, capabil să provoace în sine însuși o reverberație (...) și dacă va ști să își înțeleagă propria tradiție în manieră creatoare. (...) Și dacă marea decizie privind Europa

nu trebuie să se verifice în sensul distrugerii, se va putea verifica numai pe calea răspândirii, plecând de la acest centru, a noilor forțe istorice spirituale”. Cu alte cuvinte: dacă Europa are încă un viitor, și dacă noi vrem să găsim o soluție europeană pentru viitorul său, trebuie să ne întoarcem către originile noastre, să-i întrebăm pe maestrul cei mai vechi ai culturii noastre și – credem că este posibil să reușim – să preluăm spiritul acelor idei care constituie ereditatea spirituală specific europeană.

EURASIA ȘI IMPERIUL

Dacă e adevărat că miturile implică o serie de semnificații dincolo de cea literară, nu poate fi nelegitim să căutăm, în acel tip de mit foarte răspândit unde se povestește despre tăierea în bucăți a unui zeu (Prajâpati, Osiris, Zagreus etc.) și originea succesivă a cosmosului în părțile sale împrăștiate, o semnificație presupunând originea geografiei terestre. Într-adevăr, ce este sistemul pământurilor născute, dacă nu un corp, împărțit în acele patru sau cinci părți care de unele singure se numesc continente? Să încercăm înainte de orice să fixăm numărul acestora din urmă, fiindcă e posibil să avem patru (Eurasia, Africa, Oceania, America) sau cinci (Eurasia, Africa, Oceania, America septentrională, America meridională). În funcție de numărul lor, putem aplica geografiei

planetei noastre o analogie sau alta. Unei scheme cuaternare, într-adevăr, i s-ar adapta simbolismul celor patru elemente constitutive ale cosmosului (aerul, apa, focul, pământul), în timp ce axa terestră ar corespunde elementului invizibil și central, *quinta essentia*, quintesența, eterul. Unei scheme bazate pe cinci elemente, în schimb, ar fi posibil să i se aplice simbolismul corpului uman. Într-un atare caz, dacă ne gândim la cele cinci continente ca la părțile unui corp analog celui al ființei umane, am putea spune că Eurasia constituie partea centrală și esențială, aceea care cuprinde capul și bustul și astfel adăpostește în el inima, creierul și toate celelalte organe vitale, în timp ce celelalte patru continente (Africa, Oceania și cele două Americi) reprezintă cele patru extremități ale corpului. Toate regiunile mai importante din punctul de vedere al economiei spirituale se găsesc, într-adevăr, concentrate în Eurasia. Din centre eurasiatice iradiază acele influențe tradiționale care au ajuns apoi în restul planetei: de la șamanismul siberian cel mai vechi, care, prin migrațiile protoistorice s-a răspândit în cele două Americi, până la acea revelație coranică ce a închis ciclul tradițional al umanității actuale și s-a răspândit, la rândul ei, mult dincolo de limitele Eurasiei. Și aceasta dacă cităm numai două – cea mai veche și cea mai nouă – dintre formele tradiționale

care s-au născut pe pământ eurasiatic. Dar vrem să încheiem amintind de un mit din care rezultă toată lipsa de sens a conceptului de Occident înțeles ca realitate de-sine-stătătoare și din care se va evidenția ulterior conformitatea ideii de Imperiu cu spațiul eurasiatic. Este vorba despre mitul lui Alexandru și, în particular, despre caracterizarea care i s-a făcut în tradiția islamică, care, în Sura Peșterii din Coran, atribuie „bicornului” o funcție nu numai imperială, ci și eshatologică. După simbolismul pus în evidență de acest context tradițional specific, marșul întreprins de Alexandru cel Mare de-a lungul axei Vest-Est a Eurasiei traduce, în plan geografic, acea modalitate „expansivă” pe care doctrina islamică a crucii o numește „amploare”. Aici, „amplizarea” și „exaltarea” sunt doi termeni care corespund celor două faze ale Călătoriei Nocturne a Profetului Mahomed, paradigmă a parcursului inițiativ care duce la realizarea supremă. S-a spus, într-adevăr, de către un discipol indian al lui Ibn Arabî, *magister maximus* al Islamului: „Atât exaltarea, cât și amplizarea și-au atins perfecțiunea în Profet, Dumnezeu să-l binecuvânteze și să-i dea pace”. Dar aici trebuie adăugat că, după o spusă tradițională a Profetului însuși, Alexandru a fost, dintre toți oamenii, cel mai asemănător cu el. Și aceasta deoarece Alexandru nu numai că a traversat lumea în plan ori-

zontal, de la Vest la Est, dar, după o altă spusă a Alesului lui Allah, și pentru că, după ce a fondat Alexandria în Egipt, Macedoneanul a fost ridicat la cer de un înger. De altfel, legendele care privesc scufundarea lui Alexandru în adâncul mării și ascensiunea sa celestă până la cercul de foc au avut o mare răspândire atât în Orient, cât și în Europa medievală. În felul acesta, figura lui Alexandru poate fi, prin semnificațiile care se leagă de ea, o

referință la o doctrină integrală a Imperiului Sacru, pentru că acesta, dezvoltând ambele sale posibilități după cele două direcții, orizontal și vertical, este, în același timp deținătorul regalității și al sacerdoțiului, simultan rex și pontifex. Iar figura sa se leagă de profunzimea spațiului eurasiatic, care constituie nu numai scenariul istoric, ci și însăși proiecția spațială corespunzătoare ideii de Imperiu.

Traducere: Cristi Pantelimon

Sursa: http://www.claudiomutti.com/index.php?url=6&imag=1&id_news=76

Identitatea națională și Europa. De la Ortega y Gasset la Nichifor Crainic

Cristi Pantelimon

Există la ora aceasta în Europa și în lume opinia după care identitatea națională ar fi un soi de impediment în calea unei dezvoltări culturale și economice fără precedent, a unui viitor pașnic și luminos¹. Această opinie se bazează, printre altele, pe o cercetare parțială (și trunchiată) a trecutului, a istoriei, din care sunt decupate secvențele așa-zis naționaliste – și de aici, răbufnirile belicoase, conflictele între diferitele grupuri etnice etc. Privit dintr-o perspectivă hiperpacifistă, trecutul pare într-adevăr o luptă surdă și absurdă între diferite grupuri etnice. Rezolvarea acestei situații dramatice ar rezulta numai în urma eradicării rădăcinii belicoase din cadrul aces-

tor grupuri etnice, rădăcină care s-ar găsi invariabil în zona naționalismului, adică a dragostei exagerate de sine a neamurilor, a etniilor. În termeni actuali, o țară nu poate fi cu adevărat prosperă și pașnică dacă nu este „multiculturală”, adică dacă nu-și relativizează sau eventual chiar pierde definitiv unitatea, omogenitatea și simțul diferenței față de alte națiuni.

Putem admite cu titlu de ipoteză această idee, după care sentimentele naționaliste prea marcate pot fi, la un moment dat, un factor de agravare a conflictelor dintre popoare. În același timp însă este bine să cercetăm dacă, în afară de soluția propusă de cei care militează pentru subminarea

¹ http://www.bbc.com/news/uk-politics-18519395?SThisFB&fb_ref=Default

lată esența declarației șefului oficiului de migrație al ONU, Peter Sutherland: „The United States, or Australia and New Zealand, are migrant societies and therefore they accommodate more readily those from other backgrounds than we do ourselves, who still nurse a sense of our homogeneity and difference from others (...).

And that's precisely what the European Union, in my view, should be doing its best to undermine.”

omogenității naționale nu există și alte formule de ieșire din criza „naționalistă”.

Filosoful spaniol José Ortega y Gasset a dedicat o lucrare aparte meditației asupra spiritului european în legătură cu ceea ce s-ar putea numi spiritul național².

Filosoful spaniol este departe de a fi ceea ce se cheamă un „naționalist”. Cu toate acestea, viziunea sa asupra națiunii nu are nimic din actualele luări de poziție care condamnă fără drept de apel orice recurs la ideea de unitate și omogenitate națională. Mai mult decât atât, trebuie să ținem cont de faptul că Ortega scrie suita de studii care constituie baza lucrării de care vorbim pentru publicul german și, poate mai important, imediat după al Doilea Război Mondial, în 1949. Momentul și locul sunt semnificative: traumatizată de un război devastator, Europa avea, într-adevăr, nevoie de o reconsiderare a ideii naționale în paralel cu cea europeană, de o reevaluare, în perspectivă filosofică și istorică, a rolului pe care-l joacă în conștiința europeană ideea națională.

Astăzi, Europa nu se află, din fericire, în situația din 1949. Ea nu este, ca atunci, răvășită de un război fratricid între popoarele europene (și nu nu-

mai europene). Din păcate, ultimele evoluții politice și geopolitice la nivel european arată semnele unei posibile viitoare confruntări, nedorite, între aceleași popoare europene. Respingând condamnarea naționalismului sau a spiritului național operată de savantul englez Arnold Toynbee („The spirit of Nationality is a sour ferment of a new wine of democracy in the bottles of Tribalism”, spunea Toynbee), Ortega y Gasset reușește performanța de a împăca trecutul istoric, spiritul național, tradiția fiecărui popor și ideea propriei identități cu ideea mai generală a spiritului european, cu ideea europeană.

Demersul lui Ortega y Gasset este la început unul de natură sociologică. El definește orice societate prin ideea unor „locuri comune”, adică prin ideea unor elemente de împărtășire a acelorași experiențe, cadre, manifestări: „În ordine mentală, realitatea socială se compune exclusiv din „locuri comune”. Or, la rândul lor, o parte din aceste locuri comune constau în „opinia” valabilă potrivit căreia membrii individuali ai societății îi aparțin acesteia și că această societate are o formă determinată pe care o vom numi „Ideea” ei”³.

² Cartea apare în 1960 (postum, pentru că autorul decedase în 1955) sub titlul *Meditación de Europa* și reprezintă o serie de conferințe ținute în 1949 în Berlin, alături de alte studii nepublicate. Traducerea românească *Europa și ideea de națiune* apare la editura Humanitas în 2002.

³ *Europa și ideea de națiune*, pp. 53-54.

Așadar, înainte de a fi formată din indivizi, orice realitate socială este un loc comun, o sumă de elemente care se aseamănă, iar aceste elemente comune se întrupează într-o Idee aparte, un sens special, o tendință ideală. Societățile sunt, în cele din urmă, comunități cu sens ideal. Chiar dacă formate din indivizi, ele depășesc indivizii, le sunt cumva anterioare logic și cronologic și determină de cele mai multe ori manifestările individuale.

Venind după cumplitul război mondial, opinia lui Ortega despre ideea națională este relativ critică. Părerea lui este că o atare formă de manifestare, ca formă finală, adică ultimă, a umanității este anacronică:

„În prezent, chestiunea nu mai are nimic academic, ci e de o supremă și urgentă gravitate. Fiindcă națiunile europene au ajuns într-un moment când nu se mai pot salva decât dacă izbutesc să se depășească pe ele însele ca națiuni, cu alte cuvinte, dacă izbutim să le facem să accepte valabilitatea opiniei potrivit căreia naționalitatea ca forma cea mai desăvârșită de viață colectivă e un anacronism, că e lipsită de fertilitate în viitor și că, pe scurt, este istoricește imposibilă”⁴.

Aceste idei pot părea surprinzătoare în cazul nostru. Perioada interbelică a fost marcată, în România, de proiectul național integral, adică de un efort de recuperare a ideii națio-

nale în cadru statal, după ce, abia în 1918 se reușise Marea Unire a tuturor românilor într-un stat unitar. De altfel, un sociolog de talia lui Dimitrie Gusti credea exact pe dos decât Ortega y Gasset, și anume că națiunea este forma socială desăvârșită de viață colectivă, că este forma supremă pe care o cunoaște umanitatea și că, dincolo de ea, intervine un teritoriu mai degrabă necunoscut și nefiresc.

Demersul lui Ortega este unul vast comparativist. Analiza sa se concentrează, pe de o parte, asupra elementelor de apropiere și de diferențiere dintre națiunea modernă și *Polis*-ul grecesc, iar pe de altă parte, pe relevarea aspectelor de temperare a spiritului național (naționalist) la gânditorii germani moderni, cei care au întemeiat cumva ideea națională germană.

Diferența dintre *Polis* și națiune este diferența dintre un artefact, dintre o creație mai mult sau mai puțin conștientă, cu un scop (*telos*) precis, cu dimensiune politică certă – și o realitate mult mai „naturală”, în sensul că lipsită de multe ori de voință politică – națiunea nefiind mereu capabilă să se organizeze într-un stat coerent și beneficiind mereu de o anume rezervă, de un potențial natural niciodată totalmente epuizat, de o „adâncime” în timp, mitologică, istorică și biologică pe care nimeni n-o poate epuiza, scoate la vedere. În viziunea lui Orte-

⁴ Ibidem, pp. 54-55.

ga, așadar, în timp ce cetatea greacă este o entitate volițională, națiunea modernă este preponderent una naturală și inerțială, care vine din trecut și ne domină, în felul acesta ea putând să trăiască și fără aportul unei voințe prezente, a unei actualizări a acestei potențialități. Națiunea, spre deosebire de *polis*, se poate manifesta infra-politic, natural, cumva... vegetativ.

Pledoaria lui Ortega y Gasset nu trebuie însă înțeleasă ca fiind „anti-națională”. Căci națiunea de astăzi nu este doar suma inerțiilor potențiale, a trecutului etnic (adică a „naționalității”), a comunităților mai mult sau mai puțin locale care s-au manifestat în trecut, ci este în același timp și un proiect de viitor, o actualizare permanentă a acelei tradiții care hrănește inerțial corpul etnic⁵. În sensul acesta, într-adevăr, națiunea este diferită de naționalitate și e firesc să fie așa în lumea modernă. Am putea spune, completându-l pe Ortega și sperând totodată să nu trădăm spiritul său, că națiunea este elementul care în modernitate „salvează” naționalitatea (sau etnicitatea), tocmai pentru că reprezintă o „depășire” în sens de perfecționare și fasonare a elementelor etnic-inerțiale.

În continuarea studiului său, Ortega y Gasset se apleacă mai ales

asupra cazului german (am menționat deja că lucrarea este la origine o serie de conferințe ținute în fața publicului german), caz cu totul aparte dacă ne reamintim contextul interbelic, dar și cel mai îndepărtat, în care romantismul și naționalismul german au reprezentat puncte de reper în teoria asupra națiunii. Această parte a lucrării este o încercare a filosofului spaniol de a relativiza opinia asupra hipernaționalismului german și de a întări, dimpotrivă, convingerea că acest naționalism, real, nu a fost, de cele mai multe ori, o formă de *furor teutonicus*, ci mai degrabă o forță de tip european, echilibrată (pe modelul *balance of power*). Marii teoreticieni naționaliști germani și marii oameni de stat germani ai secolului al XIX-lea sunt departe de a fi niște naționaliști înguști, concepția lor fiind una mai degrabă... național-cosmopolită. Să-l ascultăm pe Ortega y Gasset:

„Poporul german – gândește Fichte – trebuie să fie în chip radical, frenetic, poporul german, dar caracteristica acestui popor e de a fi „poporul Umanității”. Să vedem ce înseamnă asta. Fichte se simte până în măduva oaselor patriot „național”. Dar modul său de a se simți național este cel pe care eu îl numeam „a-fi-agilitate”,

⁵ Tocmai de aceea națiunile moderne nu pot să se întoarcă în timp la comunitățile istorice tradiționale, locale decât cu riscul ridicolului. Astăzi, este lipsit de sens a vorbi la nivel politic despre „ardeleni”, „moldoveni”, „făgărășeni” sau „munteni”. Astfel de realități inerțiale, deși stau la baza națiunii române moderne, nu mai pot fi subiecte politice.

adică a-ți vedea națiunea proiectată în viitor ca programul cel mai bun cu putință de a fi om, ca atare, prin Umanism, Universalism sau Cosmopolitism. Trebuie să fii german pentru că a fi german însemnează a fi Umanitatea. Contrar deci hipernaționalismelor recente, care voiau să facă germană Umanitatea”⁶.

O formulare a unui teoretician naționalist german, Johann Eduard Erdmann (1805-1892), „A fi doar german e antigerman”, ne arată în ce direcție trebuie să înțelegem acest fel de naționalism.

În cele din urmă, Europa unită a lui Ortega y Gasset este o Europă a unei *opinii publice* cu tentă cosmopolită influențată de vechea idee (fără îndoială valabilă) a „balanței de putere”. El crede cu putere că vechea Europă echilibrată își datora respectivul echilibru acestei *opinii publice* (termen care nu se poate în niciun fel reduce la sensul său pragmatic-american, ci se referă mai degrabă la un set de valori consimțite și respectate într-un spirit aristocratic, de fair-play). Dificultățile unității europene sunt nu puține, iar una dintre barierele construcției acestei unități a continentului este (cumva surprinzător) tocmai libertatea de mișcare și de intervenție pe care tehnica modernă le-o acordă cetățenilor actuali.

Această dinamică sporită a popoarelor europene se traduce și printr-o capacitate sporită de intervenție efectivă în treburile interne ale altui popor. Opinia publică tradițională era una conservatoare, păstrătoare a echilibrului de putere între națiuni. Actuala opinie publică este dinamică, intervenționistă, deci perturbatoare a echilibrelor stabilite. Un exemplu al lui Ortega este nimerit chiar situației actuale:

„Acum un secol nu conta că poporul din Statele Unite își permitea să aibă o opinie despre ceea ce se întâmpla în Grecia și că acea opinie era urmarea unei proaste informări. Atâta timp cât guvernul american nu acționa, opinia aceea era inoperantă asupra destinului Greciei. Lumea era pe atunci „mai mare”, mai puțin compactă și mai elastică. Distanța dinamică dintre un popor și altul era atât de mare, încât, pe durata parcurgerii ei, opinia incongruentă își pierde toxicitatea (...) În ultimii ani, popoarele au intrat însă într-o extremă proximitate dinamică, și opinia, de pildă, a unor grupuri sociale nord-americane intervine efectiv – direct ca opinie, iar nu guvernul lor – în războiul civil spaniol. Aceeași afirmație o fac despre opinia engleză”⁷.

Pericolul unității europene este, așadar, tocmai elementul care ni se

⁶ Ibidem, p. 109.

⁷ Ibidem, pp. 120-121.

prezintă a fi avantajul actual al acestei unități, anume dinamica crescută, capacitatea de a acționa în ritm alert, viteza intervenției și creșterea gradului de implicare a opiniei publice și a instituțiilor (în cazul de față, europene) în viața popoarelor continentului. Pericolul acestei dinamici crescute nu trebuie subestimat, deoarece o astfel de intervenție a tuturor asupra tuturor se poate traduce în vechiul adagiu al lui Hobbes al războiului tuturor împotriva tuturor.

EUROPA NAȚIONALĂ ȘI ORTODOXĂ A LUI NICHIFOR CRAINIC

Spre deosebire de naționalismul-cosmopolit și sublimat pentru care pledează Ortega y Gasset (și care, după cum se poate observa, este lipsit de dimensiune religioasă), în cultura română interbelică a existat un autor care a fost capabil să fundamenteze o viziune a unității europene bazată pe un alt element decât cele obișnuite. Într-adevăr, puțini autori cu viziune politică s-au încumetat să reia ideea ecumenei medievale în variantă modernă, adică ideea unei unități religioase care să domine și să determine unitatea politică sau economică a Europei. Unul dintre acești vizionari despre care merită să ne amintim este Nichifor Crainic.

Ca și în cazul filosofului spaniol citat anterior, problema lui Crainic este aceea a păcii și unității trainice a Eu-

ropei. El scrie în perioada interbelică, perioadă în care se manifestă două tendințe opuse în viața publică europeană: pe de o parte un militarism german fundamentat pe un rasism radical (și pe o „religie” sui-generis, pornită de aici), pe de altă parte un pacifism internaționalist care predică o unitate europeană ce pare corectă în teorie, dar care nu ține cont de rădăcinile tradiționale ale fiecărui popor european în parte. Crainic critică și abordarea germanismului radical, dar și ceea ce el numește „spiritul Genevei” (Geneva fiind atunci sediul Societății Națiunilor, strămoșul actualului ONU).

Despre spiritul inadecvat al germanismului militarist și rasist, combinat cu o religie inventată ad-hoc, Crainic va avea cuvinte critice, care se bazează pe ideea corectă că, de fapt, fondul religios al poporului german tradițional nu este unul născut din rasa germană, ci aparține mai degrabă fondului comun de idei al misticii creștine de origine est-europeană (greacă). În paranteză fie spus, actuala criză germano-greacă este o neînțelegere crasă, care rezultă din ignorarea acestui fond spiritual comun european, întemeietor:

„Elementul specific din Eckhart, adică ceea ce nu e scolastic din doctrina lui, se datorează neoplatonismului dionisian. Aceasta e de altfel o trăsătură generală a misticii germane

– ceea ce ne face să credem o dată mai mult că dacă germanii s-ar fi întâlnit cu forma pură a creștinismului sau dacă Luther, căutând să se întoarcă prin Reforma sa la această formă pură, ar fi cunoscut profund spiritul ortodoxiei, cu totul alta ar fi azi fața creștinismului german”⁸.

Spre deosebire de un Eugen Lovinescu, care credea că soarta României ar fi fost mult schimbată în bine dacă religia noastră nu ar fi fost ortodoxia, ci catolicismul, Crainic este de părere că adevărata sinteză europeană s-ar fi putut crea pornind de la spiritul ortodox, combinat eventual cu capacitatea organizatorică și civilizațională a poporului german:

„Cu totul altfel ar fi fost mersul istoriei dacă germanii întâlneau de la început forma creștinismului pur și adevărat: ortodoxia. Principiul ortodoxiei e spiritual și deci apolitic. Nu antipolitic, ci apolitic. Pentru ortodoxie, rasa și naționalitatea sunt date ale existenței naturale pe care libertatea principiului spiritual nu le stânjenește. În răsărit, de la începutul erei creștine, naționalitate și credință apar în conlucrare armonioasă, în fuziune organică asemenea sufletului și trupului în aceeași ființă. Ca la toate celelalte

popoare încadrate în spiritul ortodox, simțul tare de independență națională al germanilor nefiind stingherit, un conflict ca acela despre care e vorba n-ar fi fost posibil”⁹.

Revenind la critica pacifismului internaționalist, Crainic arată că actualul spirit al Genevei este o deviere de la spiritul unității medievale a Europei, care era una de natură creștină, religioasă. După ce, odată cu părăsirea spiritului creștin, Europa a devenit o patrie strict „națională”, s-a ajuns în mod firesc ca în secolul al XIX-lea particularismul național să devină o adevărată furie destructivă¹⁰:

„Veacul al XIX-lea reprezintă, dusă la paroxism, voința de diversificare a lumii, care a fost ideea caracteristică a epocii moderne. Spiritul care a dominat în această epocă întrupa revolta împotriva universalului și apologia fanatică a particularului. El dezgărdina bucată cu bucată particulele mărețului edificiu al unității medievale și le azvârlea spre periferie, de sine stătătoare, orgolioase și dușmănoase unele altora. Din dinamismul acesta centrifugal și pulverizator s-a născut dogma naționalității care stăpânește veacul al XIX-lea, și furiosul proces de diversificare națională care avea

⁸ Nichifor Crainic, *Puncte cardinale în haos*, București, 1936, p. 175.

⁹ Ibidem, pp. 169-170. Conflictul de care vorbește aici Crainic este conflictul cu puterea politică de tip mediteranean a Romei, conflictul dintre Nordul germanic și Sudul mediteranean.

¹⁰ Aici putem înțelege de ce un autor italian tradiționalist ca Julius Evola critica acest naționalism laic, pe care-l considera o formă de „subversiune”, adică de decădere a spiritului tradițional al Europei premoderne.

să culmineze în războiul mondial. De fapt, veacul al XIX-lea culminează și sfârșește cu războiul mondial”¹¹.

Unitatea europeană nu este posibilă, așa cum am văzut și în cazul lui Ortega y Gasset, pornind numai de la datele „biologice” naționale, numai pe considerente etnice. În același timp, această unitate nu se poate manifesta nici împotriva acestor date, dar mai ales nu se poate manifesta în registrul limitat al unui materialism federalist. Actualul plan european de unitate birocratică și economică este prefigurat de spiritul Genevei pe care Crainic îl critică copios. Centrul operativ al acestui internaționalism pacifist (Crainic vorbește și despre varianta războinică a internaționalismului, identificată în comunism și socialism, chiar temperat de dimensiunea națională a acestuia din urmă – interesant că pentru teologul român ideea luptei de clasă este fundamental eronată!) este Societatea Națiunilor de la Geneva. Deși nu respinge ideea unui pan-europenism care și-ar avea rădăcinile în epocile anterioare (el îl citează pe Berdiaev cu al său *Nou Ev Mediu*),

Crainic găsește că noii reprezentanți ai acestui internaționalism genevez nu respectă tradițiile pe care le invocă. „Spiritul Genevei” (lucrare a lui Robert de Traz în care se încearcă fundamentarea internaționalismului pacifist în epoca ecumenei medievale¹²) nu i se pare autorului român tocmai potrivit cu cele declarate.

În locul unei unități preponderent economice și politice, Crainic avansează ideea – după părerea noastră valabilă și astăzi – unei Europe unite de spiritul ortodoxiei. Aceasta este, după părerea noastră, culminația ideilor teologico-politice ale lui Nichifor Crainic, idei care, din păcate, astăzi par mai departe decât oricând de a putea fi realizate în actuala conjunctură geopolitică europeană. Totuși, ultimele evoluții (de criză) din cadrul Uniunii Europene arată că actuala configurație unională nu răspunde cu adevărat spiritului european general și nici celor populare particulare. În perspectiva unei reconfigurări a acestui spirit general european pornind de la Grecia ortodoxă, ideile lui Nichifor Crainic nu mai par astăzi atât de stranii:

¹¹ Ibidem, p. 303.

¹² Iată ce scrie acest apologet al Genevei noi în legătură cu tradiția: „De altfel, dacă Societatea Națiunilor reprezintă o noutate în raport cu era particularismelor naționale, ea se leagă prin trăsături esențiale de o epocă mult mai veche. Nevoia de universalism, neglijată de vremile ce ne-au precedat, Evul Mediu a cunoscut-o, a satisfăcut-o. Ce era sfântul imperiu roman germanic dacă nu o federație a popoarelor în vederea păcii și a schimburilor? Oamenilor care – chiar fără s-o știe – reiau această idee ancestrală, care o adaptează, care o dezvoltă, să nu li se reproșeze că inovează la exces și că încearcă o aventură imposibilă. Dimpotrivă, ei se inspiră din tradiții venerabile”. (pp. 305-306, în orig. p. 95, citată de Crainic)

„În ceea ce privește Biserica ortodoxă, afinitățile și analogiile organizației naturale a păcii cu structura supranaturală și duhul acestei Biserici sunt mult mai strânse. Să amintim în treacăt principiul sinodalității ortodoxe care își găsește reflexul natural în organizațiile federative și principiul autocefaliilor naționale, independente ca administrație, dar unificate în spiritul universal și în dogma ecumenică. Acest principiu al diversităților naționale, unificate supranațional în spiritul și în dogma universală, poate fi considerat ca arhetipul viitoarei confederații a statelor europene. Afară de aceasta, în atitudinea ei socială, ortodoxia nu are preferințe pentru o clasă sau alta (...). Astfel că față de structura de totdeauna a ortodoxiei, pacifismul contemporan nu este decât o imagine inversată în ordinea materia-

lă a lucrurilor. De aceea un conflict între ortodoxie și democrație n-a existat în felul în care acest conflict s-a desfășurat în Occident, între catolicism și democrație”¹³.

Ambele viziuni, și cea a lui Ortega y Gasset, și cea a lui Nichifor Crainic, pleacă de la necesitatea (actuală și azi) unității în diversitate a Europei – formulă care s-a banalizat, e drept, de atâta folosință. Dacă, așa cum se poate observa, teoreticienii par a fi găsit soluții pentru criza europeană, nu același lucru se poate spune despre politicieni. Dominanta acțiunii politice europene de astăzi se află, din păcate, în afara intereselor perene europene, înțelegând prin acestea atât capacitatea de prezervare a tradițiilor naționale, cât și abilitatea de inserare a lor în cadrul european și global mai larg.

¹³ Ibidem, p. 315.

Rusia – Germania: între adversitate istorică și „coincidență de interese” (*O relație definitorie pentru raporturile dintre Orient și Occident*)

Dr. Ioan C. Popa

Cuvinte cheie: Rusia, Germania, Brest-Litovsk, Pactul Ribbentrop-Molotov, reunificarea Germană

Opiniile cercetătorilor converg spre ideea că Imperiul Rus a avut încă de la originile sale un statut *ambivalent* sau *hibrid*, tinzând permanent să se afirme deopotrivă ca *imperiu asiatic* și, în același timp, ca *mare putere europeană*. Chiar și astăzi, după secole de modernizare și europenizare, Rusia se autodefinește, ca statut și opțiuni geopolitice, drept o mare țară *euro-asiatică*. Rusia, declara Vladimir Putin în anul 2000, „s-a considerat mereu o țară euro-asiatică” dar, în același timp, „este și va rămâne o țară europeană prin geografia sa, prin cultura și prin voința de integrare econo-

mică”. Acest statut ambivalent conține în structura sa lăuntrică tendințe și elemente contradictorii ce ies la iveală periodic și marchează comportamentul Rusiei în funcție de circumstanțele istorice și de trăsăturile protagoniștilor cu care aceasta intră în contact, rivalizează (ca adversar) sau, dimpotrivă, conlucrează în proiecte comune (ca aliat). Un asemenea comportament sinuos s-a manifestat de-a lungul epocilor și a marcat decisiv raporturile Rusiei cu lumea occidentală. Dintr-o asemenea perspectivă, putem admite și teza că relația ruso-germană constituie un element fundamental al rapor-

turilor dintre ceea ce numim generic Orient și Occident. O relație marcată de aspectele conflictuale ale unei conviețuirii între două lumi cu valori și norme diferite, dar care conține, deopotrivă, piese complementare ale unei construcții în devenire permanentă ce conduce spre o coabitare merită să configureze un viitor comun.

O privire fie și succintă asupra unor etape importante care au jalonat istoria îndelungată a raporturilor ruso-germane ne poate indica destul de precis nu doar momente conjuncturale de cooperare sau, dimpotrivă, de adversitate și violență extremă pe care le-a cunoscut evoluția îndelungată a celor două țări și popoare, dar și surprinzătoare aspecte ce le determină să se apropie și să lucreze în comun la construcții geopolitice cu impact major și îndelungat asupra destinului Europei ori ale unor mari părți ale lumii.

PRELIMINARII

Statutul *ambivalent* al Rusiei începe să se manifeste pregnant în secolul al XVI-lea, în timpul primului țar, Ivan al IV-lea (supranumit „cel Groaznic”), promotorul unei ideologii imperiale prin care se considera unșul lui Dumnezeu pe pământ, moștenitor al creștinismului bizantin, monarhul ortodox îndrituit cu misiune de a lichida stăpânirea necredincioșilor. Unul dintre volumele de texte compilate încă din primii anii de domnie ai lui Ivan al

IV-lea de principalul său prelat, mitropolitul Macarie, sub titlul *Marele Minei* (*Velikie Ceti-Minei*) evocă paradigma tradițiilor și moștenirii imperiale religioase în care se va manifesta comportamentul „unicului țar creștin urcat pe sfântul tron al lui Dumnezeu, al sfintei Biserici apostolice, în locul (tronurilor) Romei și Constantinopolului, în orașul salvat de Dumnezeu, Moscova” (1, p. 17). Rusia era așadar chemată să împlinească unul dintre scopurile creației lui Dumnezeu, acela de a fonda pe pământ singurul imperiu cu adevărat creștin. Un al doilea volum de texte alcătuit de același mitropolit, sub titlul *Cartea treptelor genealogiei imperiale* (*Stepennaia kniga țarskogo rodoslovia*) amintește tradiția seculară a „prealuminaților purtători de sceptru, unși de Dumnezeu, care au condus cu pioșenie pământul rusesc” (1, p. 17). Această ideologie imperială sui-generis conține în ea două ipostaze contradictorii ale chipului țarului: una de conducător creștin pios (*basileus*), de tradiție bizantină, și alta de conducător autoritar, atotputernic și cuceritor (*han*), care se revendică dintr-o tradiție asiatică. Cele două ipostaze, scrie un renumit comentator, „au existat separat... într-o stare de tensiune... Dacă imaginea *basileus*-ului era aceea a unui conducător ortodox pios, care-și duce poporul creștin spre mântuire, imaginea *hanului* a fost probabil păstrată în ideea de conducător rus,

cuceritor al Rusiei și al poporului său, care nu dă socoteală nimănui. Dacă *basileus* îl denumea pe țarul sfânt,... aflat într-o uniune spirituală cu turma sa, *hanul* reprezenta probabil statul absolut secularizat, arbitrar prin separarea lui de supuși” (2). Comportamentul ambivalent al lui Ivan al IV-lea, notează același cercetător, a persistat secole la rând la urmașii săi, având reflexe și reverberații, am adăuga noi, până în zilele noastre.

Istoricii consemnează că începuturile modernizării Rusiei în domeniile tehnico-industrial, științific și educațional sunt legate de stabilirea și dezvoltarea unor legături și schimburi intense cu Vestul Europei, mai precis de invitarea unor specialiști din Germania și Anglia să-și pună cunoștințele în slujba propășirii poporului rus. Cu alte cuvinte, spre deosebire de alte popoare, cum ar fi cel chinez, a căror ascensiune la un înalt nivel de cultură și civilizație a avut în primul rând resorturi interne, Rusia a fost nevoită să împrumute și să imite din exterior modele culturale și de viață pentru a ajunge la nivelul puterilor europene (1, p. 19).

În anul 1547, la solicitarea lui Ivan al IV-lea, peste o sută douăzeci de specialiști din Germania (medici, profesori, artiști, tehnicieni și meseriași) și-au dat acordul pentru a merge în Rusia. Chiar dacă, la vremea respectivă, un număr destul de mic dintre

aceștia au reușit să treacă peste opreliștile locale, începutul era promițător (3, p. 162). Câțiva ani mai târziu, în 1553, căpitanul englez Richard Chancellor a ajuns pe țărmul rusesc al Mării Albe și s-a deplasat la Moscova pentru a stabili contacte directe între țara sa și Rusia. În baza facilităților acordate de Rusia prin acordul stabilit în 1555, englezii au putut să înființeze sub jurisdicție proprie portul Arhanghelsk, situat pe Dvina de Nord, iar ulterior să trimită specialiști în medicină și minerit pentru a contribui la dezvoltarea economiei rusești. În pofida auspiciilor favorabile sub care au debutat schimburile tehnico-științifice ale Rusiei cu Vestul, nu peste multă vreme au apărut și semnele unui profund dezacord, generat de diferențele fundamentale în ceea ce privește mentalitatea culturală și religioasă a celor două popoare, dar mai ales de maniera diferită în care este percepută și exercitată puterea politică. Amprenta asiatică asupra ideologiei imperiale ruse implica, după cum susține un istoric menționat mai înainte, „o uriașă prăpastie între elite și mase”, spre deosebire de cazul statelor vestice ale Europei din secolele al XVI-lea și al XIX-lea, care „au mers pe calea integrării maselor în națiune” (1, p. 19). Așa se explică de ce Ivan al IV-lea, autocrat, tiran cu puteri absolute asupra supușilor săi, nu putea înțelege regulile democratice de gu-

vernare stabilite în Anglia, iar celebra Elisabeta I, regina de atunci a Angliei (1558-1603), nu reprezenta în ochii săi decât „o fătucă de rând”, deoarece dădea ascultare negustorilor din Camera Comunelor (4, p. 109). Într-o cunoscută scrisoare adresată reginei Elisabeta I în 1570, țarul Ivan al IV-lea o dojenea pe un ton care nu lasă dubii asupra motivelor sale de dezacord total în privința manierei de guvernare: „*Noi am crezut că domnia voastră sunteți suveran în țara domniei voastre și că domniți personal și că vă îngrijiți de onoarea domniei voastre de suveran și de interesele țării, dar se pare că acolo poporul domnește alături de domnia voastră, și nu numai poporul, ci și țărani negustori...*”(3, p. 217).

Dacă Ivan al IV-lea își luase titlul de țar (Cezar), unul dintre iluștrii săi urmași, Petru I (1682-1725), și-a luat în 1721 titlul de împărat (Imperator), rezervat anterior doar conducătorului Bizanțului și apoi Sfântului Împărat Roman (5, p. 139). Petru I, supranumit „cel Mare”, reformator din temelii și europenizator al societății rusești, a lăsat în urma sa o Rusie care „nu mai era o țară pierdută departe în Est, ci parte integrantă a Europei” (5, p.136). Influența Vestului european asupra politicii și reformelor sale sunt bine cunoscute. Din perioada călătoriei sale prin Europa (1697-1698) datează și începutul corespondenței pe care a

purtat-o cu G.W. Leibniz (1646-1716), filosof și matematician german, întemeietor al Academiei de Științe din Berlin, care îi recomanda lui Petru să apeleze la specialiști străini și să înființeze școli, biblioteci, institute de cercetare, muzee, grădini botanice și zoologice menite să contribuie la răspândirea cunoștințelor științifice în Rusia. În scurt timp, numeroși oameni de știință străini, între care foarte mulți germani, și-au făcut apariția în Rusia. Ca și în alte situații, Petru I a impus și grăbit preluarea unor idei și experiențe occidentale în crearea instituțiilor culturale și științifice autohtone, sărind peste anumite etape pregătitoare, fapt ce a generat și alimentat ulterior o serie de contrareacții și o anumită neîncredere față de modelele occidentale, privite ca un corp străin sau chiar amenințare la adresa sufletului rus. Cazul lui Mihail Lomonosov (1711-1765), primul savant rus format în spiritul imprimat de Petru I, este ilustrativ. Revenit în țară după studiile efectuate în Germania, Lomonosov nu contenea să formuleze acuzații și să facă gesturi insultătoare la adresa colegilor săi germani, urmărind să scoată învățământul superior din Rusia de sub influența acestora. De altfel, unul dintre avertismentele lui Lomonosov suna astfel: „Împotri-va Europei occidentale nu trebuie să purtăm decât un singur fel de război: de apărare” (6, p. 58).

Un secol mai târziu după Petru I, rezervele elitei politice ruse față de preluarea modelelor culturale occidentale vor fi și mai clar exprimate. La 2 mai 1838, într-o „Instrucție de călătorie”, țarul Nicolae I îl sfătuia pe tânărul său fiu, viitorul țar Alexandru al II-lea, înaintea unei lungi deplasări în țările europene: „Multe te vor seduce, dar, privind mai de aproape, te vei putea convinge că nu totul merită să fie imitat, și multe care merită să fie respectate acolo nu pot fi importate la noi. Noi trebuie să ne păstrăm mereu caracterul național, marca noastră, și vai de noi dacă ne îndepărtăm de ea! Aici este forța noastră, salvarea noastră, specificitatea noastră” (7, p. 31).

Desigur, Petru I nu a fost doar inițiatorul unor măsuri de copiere sau imitare a modului de viață occidental. Multe din aspectele manierei sale de conducător politic autocrat se înscriu firesc pe direcțiile deschise de predecesorul său Ivan al IV-lea, asupra cărora și-a pus puternic amprenta sa personală. Una dintre măsurile inițiate de el a fost instituirea controlului total al țarului asupra Bisericii prin manifestul proclamat la 25 ianuarie 1721 (*Regulamentul Spiritual/Duhovnâi Regulament*), în baza căruia a fost creat Sfântul Sinod (*Colegiul Spiritual/Duhovnaia Kolleghia*), transformat în instrument și „braț al guvernului țarului”. În acest fel, după cum scrie un istoric, schimbările introduse de Petru

I „au decapitat Biserica și au transformat-o într-un departament al statului”, situație care s-a perpetuat până la revoluția bolșevică din 1917 (5, pasim). În același timp, Petru I a intrat în conștiința publică prin punerea la punct a unui sistem de represiune invidiat și de torționarii ruși din timpul lui Lenin și Stalin, care nu au ezitat să-l glorifice și să-l considere, fie și ca licență poetică, „primul bolșevic” al țării, datorită decretelor, execuțiilor și temnițelor instituite pe pământul Rusiei (5, p. 144). De altfel, unul dintre regulamentele lui Petru I proclama în 1724 că „poliția este sufletul cetățeanului și al ordinii”, fapt ce l-a făcut pe un istoric să afirme că „libertatea susținută de constrângere”, ca și „răspândirea culturii sprijinită de lagăre de deținuți”, au reprezentat „umbra care a întunecat nu doar domnia lui Petru, ci și întreaga civilizație rusă în timpul celor două secole care au urmat” (1, p. 75).

Ambițiile imperiale ale lui Petru I au fost continuate de urmașii săi, în primul rând de Ekaterina a II-a, Alexandru I și Alexandru al II-lea.

Ekaterina a II-a (1762-1796), împărăteasa de origine germană venită la putere în mod ilegal, printr-o lovitură de stat, avea să contribuie la dezvoltarea, expansiunea și prosperitatea Rusiei într-o măsură considerabilă, care a întreținut mult timp o atmosferă de nostalgie după perioa-

da sa. În scurta domnie care a precedat venirea acesteia pe tron, Petru al III-lea (1762-1763) a făcut un număr important de concesii în favoarea Prusiei, încheind o alianță pe termen nelimitat cu această țară; în plus, s-a înconjurat de numeroși nemți, iar „întreaga politică a Imperiului rus începuse să fie condusă de ambasadorul prusac”, după cum scrie Soljenițin (6, p. 43). Ekaterina a II-a a continuat să sporească influența culturii și moravurilor europene în societatea rusă. În timpul domniei sale sângeroase (a purtat nu mai puțin de șase războaie), ea a împins granițele Rusiei până la Nistru și a încurajat politica de colonizare, arătându-se generoasă mai ales față de coloniștii germani pe care i-a adus în țară: „le-a atribuit mari proprietăți funciare, le-a construit locuințe, i-a scutit de corvezi și de alte prestări timp de 30 de ani, le-a acordat împrumuturi fără dobândă” (6, p. 44). Ekaterina a II-a a consolidat regimul de represiune împotriva țăranilor, autorizându-i pe moșieri să-i trimită în surghiun în Siberia sau la muncă silnică de pe latifundiile lor. „Chiar și cu rusa asta a mea, io-s mai rusoaică decât voi toți”, obișnuia să afirme Ekaterina a II-a („cea Mare”). Într-adevăr, dincolo de cultura și obiceiurile legate de originea sa germană, Ekaterina a II-a își însușise în totalitate trăsăturilor marilor săi predecesori la conducerea Rusiei: „Sufletul Ecaterinei se îngrijea

mai mult de gloria militară și de calculele politice... Ea conducea statul și împărțea dreptatea nu atât după sfântul adevăr, cât după considerente politice și după liberul ei arbitru”, după cum scria un ilustru contemporan de la curtea sa, poetul G.R. Derjavin, citat de Soljenițin (6, p. 46). Potrivit aceluiași martor de la curtea imperială, spre sfârșitul vieții, Ekaterina „nu se gândea decât la cum să pună mâna pe alte țări”, iar această „manie de a se amesteca în treburile altora” o incita la acțiuni tot mai ambițioase, menite chiar „să exercite o influență asupra Apusului” (6, pp. 55-56).

Tendența de a-și etala forța și dorința vădită de a se implica astfel în problemele europene îl apropie în multe privințe pe țarul Alexandru I (1801-1825) de Ekaterina a II-a. Sub influența consilierilor săi, catalogați adesea ca filoenglezi și ostili deci Franței napoleoniene, Alexandru I a intrat în coaliții cu Austria (1805) și cu Prusia (1806), suferind înfrângeri usturătoare în confruntarea cu Napoleon. Pacea de la Tilsit, convenită cu Napoleon în 1807, dădea totuși mână liberă Rusiei spre Finlanda, aflată sub stăpânirea Suediei, dar și spre principatele Moldovei și Valahiei, care se aflau pe tabla intereselor expansioniste ale imperiului țarist. Alexandru I va reuși să anexeze Finlanda (1809) și Basarabia (1812), apoi să se intituleze și „țar al Poloniei” prin alipirea la

Rusia a ducatului Varșoviei. Invadarea Rusiei, în 1812, de către armata lui Napoleon a stopat pentru moment avântul expansiunilor rusești, nu însă și dorința de a se implica tot mai mult în problemele europene, alături de celelalte monarhii de pe continent. După înfrângerea Franței, Rusia s-a găsit în poziția extrem de favorabilă de a dicta condițiile de pace la Congresul de la Viena (1815), unde a dat chiar dovadă de mărinimie față de învinși și a pus bazele Sfintei Alianțe între principalii monarhi pentru apărarea ordinii în Europa împotriva amenințărilor ateiste și ale revoluțiilor democratice. Ideea că Imperiul țarist este purtătorul unei misiuni sacre de apărare a ordinii europene și, în primul rând, de garant al creștinătății ortodoxe în Balcani, a dat noi impulsuri acțiunilor lui Alexandru I, ca și celor ale urmașilor săi, Nicolae I și Alexandru al II-lea.

Epoca domniei lui Nicolae I (1825-1855), marcată de implicarea activă a Rusiei în reprimarea mișcărilor revoluționare pe continentul european, inclusiv din principatele române la 1848, avea să fie martora unei aprige confruntări ideologice și de principii între ceea ce s-au numit *slavofili* și *occidentali*. Semnalul a fost dat de scrisoarea fostului ofițer de gardă Piotr Ceadaev, publicată în 1836, care afirma că, aflată la confluența civilizațiilor Asiei și Europei, Rusia se complăce într-o stare de izolare, în care „nu a

învățat nimic folositor de la lume” și „nu a contribuit în niciun fel la progresul spiritului uman” (1, p. 194). Adepții curentului *slavofil* au susținut că, spre deosebire de individualismul care se află la originea decăderii Vestului, Rusia a păstrat „ceea ce pierduse Occidentul: integritatea credinței creștine”, care „venea din Bizanț și fusese transmisă de Biserica Ortodoxă” (1, p. 195). Prin contrast, germanii erau asociați cu elementul străin, adepții unei birocrații care implică disciplină, organizare, respect față de lege, dar lipsiți de acea forță interioară propice renașterii și afirmării poporului rus (1, p. 196). Așa-numiții *occidentali* nu idealizau nici ei calitățile culturii vestice, mai ales realitățile contemporane, dar admirau fără rezerve trecutul Europei Apusene, cum ar fi realizările lui Carol cel Mare (742-814), regele francilor, care s-a aflat la originile civilizației pe continent. În contextul acestor dispute din epocă pot fi înțelese mai bine și „instrucțiunile de călătorie” date de Nicolae I în 1838, când atrăgea atenția fiului său la plecarea în țări occidentale că salvarea Rusiei rămâne în păstrarea cu sfințenie a specificității sale naționale. Disputele în jurul modelelor occidentale și al semnificației în general a cuvântului *Occident* au rămas în multe privințe la fel de vii și astăzi în rândul rușilor, iar ele reapar cu forță ori de câte ori este repusă în discuție chestiunea opțiunilor strategice pri-

vind căile de dezvoltare democratică a Rusiei.

„SOLIDARE ÎMPOTRIVA PERICOLELOR COMUNE”. RUSIA ȚARISTĂ SPRIJINĂ UNIFICAREA GERMANIEI

Epoca lui Alexandru al II-lea (1855-1881) marchează, în opinia multor istorici ruși sau străini, momentul în care relațiile dintre Rusia și Germania intră pe făgașul evoluțiilor specifice dintre cele două mari puteri europene, cu o influență covârșitoare asupra configurației frontierelor pe continent și asupra vieții internaționale, în general. Începută sub auspicii deloc favorabile, din cauza consecințelor suportate la Congresul de la Paris (1856) în urma înfrângerii suferite în războiul Crimeei, domnia lui Alexandru al II-lea înregistrează treptat o serie de realizări pe plan intern (dintre care se detașează abolirea șerbiei în 1861), precum și succese politico-diplomatice și militare externe care îi fac pe unii cercetători să vorbească despre o veritabilă „primăvară” în istoria Rusiei. În planul raporturilor directe ruso-germane putem constata rezultate favorabile pentru fiecare dintre părți atunci când ele își armonizează interesele, dar și mari dezamăgiri și consecințe dezastruoase atunci când cei doi protagoniști intră în coliziune ori se sabotează reciproc pe scena internațională.

Un moment important în procesul de apropiere dintre Prusia și Rusia îl reprezintă colaborarea celor două state în timpul răscoalei poloneze antițariste izbucnite în 1863. Atunci, trei dintre marile puteri europene (Franța, Anglia și Austria) s-au situat de partea polonezilor. În schimb, premierul Prusiei, Otto von Bismarck (1815-1898) face o interesantă „mutare de șah”, după cum va afirma el mai târziu, și își declară sprijinul față de Rusia. Într-o scrisoare adresată prințului A.M. Gorceakov, șeful cancelariei Imperiului țarist (ministru de externe), Bismarck îi comunică dorința sa de a fi alături de Rusia, iar în ceea ce privește „orice revolte ale polonezilor, ca și în orice chestiuni care reprezintă amenințări externe”, cele două state să fie „solideare împotriva pericolelor comune, ca și cum ar fi o singură țară”(8, cap. 2). Un mesaj care a provocat bucurie și multe speranțe în capitala rusă.

Anii 1870-1871 marchează o nouă perioadă cu semnificații deosebite pentru cele două țări. Atunci Rusia obține, cu sprijin german, abrogarea unora dintre clauzele umilitoare ale Tratatului de la Paris, din 1856, mai precis a acelor prevederi care stipulau neutralizarea Mării Negre și interdicții pentru prezența flotei ruse în această regiune. Pe de altă parte și oarecum în compensație pentru acest succes, Rusia lui Alexandru al II-lea se distanțează de Franța, care pierde Alsacia

și Lorena după înfrângerea suferită în fața armatei prusace la Sedan, și îl sprijină pe Otto von Bismarck, cancelar al Reich-ului (1871-1890) să realizeze unificarea statelor germane și să proclame Imperiul German ce va juca de acum înainte un rol major pe scena Europei. Un ajutor dat necondiționat Germaniei, dar în schimbul căruia Rusia se aștepta la o lungă și consistentă recunoștință din partea prusacilor. De altfel, Wilhelm I (1797-1888), unchiul lui Alexandru al II-lea și rege al Prusiei (1861-1868), apoi împărat al Germaniei unificate (1871-1888), promitea că nu va uita niciodată gestul Rusiei. Un asemenea moment de apropiere și de sprijin reciproc între cele două popoare este comparat de unii istorici doar cu reunificarea Germaniei sprijinită de URSS sub conducerea lui Mihail Gorbaciov.

Sursele rusești și străine consemnează că „luna de miere” din relațiile ruso-germane ce a urmat proclamării Imperiului German a fost totuși de scurtă durată. Congresul de la Berlin, întrunit după războiul ruso-turc din 1877-1878, a dezamăgit profund conducerea țaristă prin deciziile luate acolo cu implicarea directă a Germaniei. Deși victorioasă în războiul cu turcii, Rusia s-a văzut nevoită să cedeze în fața jocurilor făcute de Germania, Austria și Anglia și să renunțe la satisfacerea unora din pretențiile sale de țară învingătoare. Un an mai

târziu, în 1879, împăratul Wilhelm I încheie cu Austria o alianță secretă îndreptată împotriva Rusiei. La 15 august același an, Alexandru al II-lea, convins că urmările Congresului de la Berlin sunt rezultatul „coaliției antirusse uneltite de Bismarck” (7, p. 222), îi amintește unchiului său, într-o scrisoare, de promisiunile de recunoștință făcute Rusiei în 1870 și subliniază că interesele comune impun celor două mari națiuni „să trăiască în bună înțelegere”. Cancelarul Bismarck nu s-a lăsat însă deloc impresionat de amintirea vechilor promisiuni de loialitate și i-a scris Kaizerului că „recunoștința germanilor nu poate merge atât de departe, pentru ca pentru totdeauna politica germană să fie subordonată intereselor rușilor și, de dragul Rusiei, să jertfim viitorul relațiilor noastre cu Austria” (8, cap. 2). Au urmat momente de tensiune, în care nemulțumirile în rândul clasei politico-militare ruse la adresa germanilor au atins cote periculoase. „Dușmanul nostru este germanul. Războiul cu el este inevitabil”, afirma de pildă generalul M.D. Skobelev, unul dintre cuceritorii Asiei Centrale (7, p. 220). Accente puternic antirussești se aud periodic și în tabăra germanilor. Experimentatul cancelar Bismarck este conștient însă de riscurile unei aventurări a țării sale într-un eventual război european, în condițiile în care nu se mai poate conta pe ajutorul unor state precum Rusia, Anglia

și Austria, „după ce acestea au văzut cât de puternică poate fi o Germanie unită”. Mai mult, către sfârșitul carierei sale politice, în 1888, Bismarck avertiza asupra riscurilor unui război cu Rusia: „Am putea discuta acest subiect doar în situația în care un astfel de război ar putea într-adevăr să ducă la nimicirea Rusiei. Un asemenea rezultat, chiar și după cele mai strălucite victorii, nu este verosimil. Cel mai favorabil rezultat al unui asemenea război nu poate în niciun caz să ducă la dezintegrarea principalelor forțe ale Rusiei...” (8, cap. 2). Un avertisment de care succesorii lui Bismarck din secolul al XX-lea ar fi trebuit, desigur, să țină seama.

GERMANIA ÎN RĂZBOI CU RUSIA. PACEA DE LA BREST-LITOVSK

Trecuse un sfert de secol de la avertismentul lui Bismarck, când, la 1 august 1914, Reichul german declară război Rusiei țariste. La 3 august 1914 începea Primul Război Mondial. În prima etapă, evoluțiile par să se desfășoare după scenariile tipice pentru confruntările la scară continentală, succesele de etapă alternând cu înfrângeri temporare de ambele părți. Forțele ruse invadează Galiția (austriacă) și Prusia Orientală unde, o lună mai târziu, în septembrie 1914, suferă primele înfrângeri. În iulie 1915, forțele ruse se retrag din Polonia, iar în septembrie țarul Nikolae al II-lea

preia comanda supremă. În 1916 confruntările se extind, în scenă intră mai mulți beligeranți, iar forțele unite germano-austro-ungare își extind ofensiva spre Est. Pe de altă parte, socialiștii și comuniștii din Europa își intensifică și ei acțiunile împotriva războiului. Armata rusă este cuprinsă de febra bolșevizării. În curând, evenimentele încep să se deruleze pe frontul rusesc cu o viteză pe care nici cei mai mari strategii din cele două tabere nu au putut să o prevadă. În Rusia, revoluția din februarie conduce la formarea de soviete la Petrograd și Moscova, instalarea guvernului provizoriu și abdicarea țarului Nikolae al II-lea (15 martie 1917). Reticentă față de mișcările revoluționare de orice fel, guvernarea imperială de la Berlin decide totuși să-i încurajeze și să-i susțină pe diferite căi pe bolșevicii ruși, ca mijloc eficient de subminare a puterii adversarului și de scoatere a acestuia din joc. Lenin pleacă din Elveția și traversează Europa sfâșiată de război într-un vagon sigilat german, iar la 16 aprilie ajunge pe căi ilegale la Petrograd. Din acest moment, în istoria relațiilor germano-ruse se deschide un capitol cu totul nou, captivant și deopotrivă controversat, care va da în următoarele trei decenii o notă aparte rivalităților și colaborării dintre cele două state.

Aflat permanent sub supravegherea autorităților, Lenin este acuzat de

pactizare cu inamicul (trădare) și, la 4 iulie 1917, guvernul provizoriu emite ordinul de arestare a sa, însă liderul bolșevicilor ruși reușește să se refugieze în Finlanda. În octombrie 1917, acesta revine în secret la Petrograd și conduce insurecția armată care se încheie cu preluarea puterii de către Gărzile Roșii. Conform angajamentelor anterioare, Lenin semnează primele două decrete ale Puterii Sovietice referitoare la pământ și la încheierea păcii. La 3 decembrie 1917, în orașul Brest-Litovsk încep tratativele de pace sovieto-germane, care se încheie prin semnarea unui Tratat, la 3 martie 1918, în urma căruia Rusia pierde Polonia și Țările Baltice. Pe fondul înfrângerilor suferite în confruntarea cu Aliații, împăratul Germaniei, Wilhelm al II-lea, abdică, iar la 11 noiembrie 1918 se semnează armistițiul dintre cele două tabere. Două zile mai târziu, guvernul sovietic declară nul Tratatul de la Brest-Litovsk.

Culisele venirii lui Lenin cu trenul german în Rusia, sprijinul autorităților militare ale Reichului pentru victoria revoluției bolșevice, ca și împrejurările în care Puterea Sovietică a acceptat condițiile umilitoare ale ceea ce s-a numit „pacea separată de la Brest-Litovsk” au reprezentat, la vremea respectivă, dar și mult după aceea, un subiect delicat și stânjenitor pentru liderii de la Moscova, ținut pe cât posibil la secret, departe de cunoștința pu-

blicului. Documentele din dosarul de „trădare” întocmit pentru Lenin de guvernul provizoriu au fost recuperate și distruse imediat după preluarea puterii de către bolșevici. În diverse arhive au mai rămas însă urme ale acestora sau mărturii despre cele întâmplate atunci. Încă din iulie 1915, Ministerul de externe german solicita Trezoreriei să vireze cinci milioane de mărci pentru „intensificarea propagandei revoluționare în Rusia”, cerere onorată în scurt timp. Alte documente atestă că, în 1916, la Berlin a fost creată o secție specială denumită „Stockholm”, care se folosea de o bancă (New Bank) din capitala suedeză pentru a efectua plăți către bolșevicii ruși (9, p. 146). Potrivit altor date, în iunie 1918, ambasadorul german la Moscova se adresa Berlinului cu cererea de a-i suplimenta fondurile la dispoziție cu „minimum patruzeci de milioane de mărci”, deoarece cheltuielile lunare pentru contracararea propagandei aliaților în Rusia se cifrau la trei milioane de mărci (9, p. 155). Despre sprijinul dat pentru plecarea lui Lenin din Elveția, șeful Statului Major din cadrul Înaltului Comandament German, generalul Erich von Ludendorff, își amintește: „Înlesnind călătoria lui Lenin în Rusia, guvernul nostru și-a asumat o mare răspundere. Acțiunea a fost pe deplin justificată din punct de vedere militar. Trebuia să învingem Rusia” (9, p. 142). Lenin, la rândul său, confirma

legăturile cu germanii într-o scrisoare trimisă emisarului său din Suedia, la 21 august 1918: „Nimeni nu le-a cerut ajutor nemților, dar am avut o înțelegere cu ei în legătură cu modul și momentul (*când și cum*) își vor pune ei, germanii, în aplicare planul de a ataca Murmanskul și pe generalul Alexeev. A fost o coincidență de interese. Ar fi însemnat să fim niște idioți dacă n-am fi profitat de ea” (9, p. 149). Din cauza disputelor generate în partid, dar și impactului negativ în opinia publică internă și internațională avut de condițiile încheierii păcii separate cu germanii, Lenin a revenit în mai multe rânduri cu explicații oficiale, formulând chiar o teorie sui-generis cu privire la compromisuri.

La începutul lunii ianuarie 1918, Lenin expune unui grup de activiști din Petrograd o serie de „teze cu privire la încheierea imediată a unei păci separate și anexioniste”, în care argumentează că, în condițiile date, o înțelegere cu germanii este justificată din considerente tactice, pentru a câștiga timp în favoarea consolidării Puterii Sovietice. O asemenea pace, susținea el, nu reprezintă nicidecum „un târg imperialist”. Aceste „teze” au fost publicate de ziarul *Pravda* o lună mai târziu, sub titlul „În legătură cu istoricul unei păci nenorocite” (10, pp. 253-262), după ce poziția lui Lenin a fost acceptată de ceilalți membri ai conducerii bolșevice.

În prima decadă a lunii martie 1918, la doar câteva zile după semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk, Lenin revine pe larg cu explicații în fața participanților la Congresul al VII-lea extraordinar al PC (b) din Rusia, când afirmă: „Unii judecă lucrurile întocmai ca niște copii: dacă am semnat tratatul, înseamnă că ne-am vândut diavolului, că am ajuns în iad. A crede așa ceva este pur și simplu ridicol, când istoria războaielor ne arată cât se poate de limpede că semnarea unui tratat în caz de înfrângere este un mijloc de adunare a forțelor” (11, p. 33). O lună mai târziu, într-un text intitulat „Șase teze despre sarcinile imediate ale Puterii Sovietice”, Lenin reia ideea că, în politica internațională, Republica sovietică „trebuie să urmeze în mod obligatoriu o tactică de manevrare, de retragere și de expectativă, până în momentul când se va maturiza definitiv...”; mai mult, în anumite cazuri, puterea bolșevică trebuie „să facă un pas înapoi sau să ajungă la un compromis cu tendințele burgheze”, cu alte cuvinte, „în momentul de față compromisurile de acest fel sunt necesare...” (11, pp. 291-294). Mai târziu, după ce Germania învinsă semnase armistițiul, iar Rusia Sovietică denunțase Tratatul de la Brest-Litovsk, Lenin va continua să sublinieze periodic că „pacea rușinoasă” cu germanii a fost doar o manevră tactică, un compromis necesar pentru a se câști-

ga timp. Pentru a se face și mai bine înțeles, în martie-aprilie 1920, Lenin a redactat chiar un articol intitulat „Despre compromisuri”, în care afirma că, în anumite împrejurări, din perspectiva intereselor revoluției proletare, comuniștii pot încheia compromisuri sau înțelegeri cu capitaliștii, condiția fiind însă de a nu deveni *părtași* la tâlhăriile acestora. Concluzia lui Lenin: „În general vorbind, înțelegerile cu tâlharii sunt uneori admisibile și necesare” (13, pp. 301-303). Într-un cunoscut studiu teoretic („*Stângismul*», *boala copilăriei comunismului*”), publicat la Petrograd în iunie 1920, Lenin scria: „Sunt compromisuri și compromisuri. Trebuie să știm să analizăm situația și condițiile concrete în care are loc fiecare compromis sau fiecare varietate de compromis”. Privind prin această prismă, spunea Lenin, „compromisul făcut cu bandiții imperialismului german” a reprezentat o necesitate, a fost impus și acceptat ca o condiție a supraviețuirii, el nu poate fi echivalat deci cu actul de a fi *complici ai bandiților*, întrucât Puterea Sovietică nu a semnat o înțelegere „pentru a participa la împărțirea prăzii lor” (14, pp. 1-104).

DE LA BREST-LITOVSK LA PACTUL RIBBENTROP-MOLOTOV. LIGA NAȚIUNILOR SUB PRESIUNE GERMANĂ ȘI SOVIETICĂ

În pofida preocupării sale de a păstra nepătată, la nivel oficial, imaginea Puterii Sovietice și a purității ideologice a Partidului bolșevic în privința compromisurilor cu „imperialiștii germani”, documente declassificate, ascunse vreme îndelungată publicului larg, arată o altă față a conduitei lui Lenin. În perioada ce a urmat încheierii Tratatului de la Versailles, Rusia Sovietică și Germania se regăsesc din nou pe poziții apropiate, ambele situându-se net în fruntea statelor revizioniste față de prevederile acestui tratat. Iar Rusia Sovietică, trecând peste orice considerente de moralitate și legalitate internațională, se arată gata să sprijine pe căi oculte încălcarea de către Germania a prevederilor Tratatului de la Versailles și sabotarea activității Ligii Națiunilor. Tonul l-a dat, firește, tot Lenin. Încă din august 1918, când perora împotriva nemților și a condițiilor umiltoare impuse de aceștia Rusiei, într-o „Scrisoare adresată muncitorilor americani” Lenin afirmase răspicat că, în cazul unui atac din partea „tâlhărilor” imperialismului anglo-francez și american, „*eu nu voi ezita nicio clipă să închei o «înțelegere» identică cu tâlharii imperialismului german*” (12, p. 57). După cum rezultă dintr-o telegramă cifrată

trimisă la Moscova, în februarie 1921, de către legația sovietică din Berlin, reprezentanți ai celor două țări purtaseră deja negocieri asupra unor modalități de eludare a clauzelor Tratatului de la Versailles, prin acceptarea activității pe teritoriul Rusiei a unor firme ale Reichului (cum ar fi „Blohm”, „Voss”, „Albatrosswerke”, „Krupp”, profilate pe construcția de submarine, avioane, piese de artilerie) care să contribuie la refacerea industriei germane de război. În răspunsul trimis șefului legației sovietice, Lenin a precizat că vede posibilă o asemenea colaborare, secretă desigur: „Cred că da. Spune-le așa. Păstrează secretul” (9, p. 27). Alte documente evocă extinderea colaborării militare și la organizarea unor cursuri de pregătire a ofițerilor germani pe teritoriul sovietic. O hotărâre adoptată prin consens de Biroul Politic face referire la cererea de „reluare” a unor asemenea cursuri, iar Leon Troțki și Felix Dzerjinski „au fost însărcinați să găsească amplasamente convenabile în afara Moscovei” (9, p. 345). Această colaborare specială sovieto-germană este confirmată și de un înalt funcționar al serviciilor secrete ale URSS, generalul Pavel Sudoplatov, aflat în miezul evenimentelor de atunci, care scrie în memoriile sale: „Relația cu germanii trebuie înțeleasă pe fundalul unei legături strânse între gânditorii strategici germani și sovietici. În 1933, Stalin a pus ca-

păt unei lungi perioade de cooperare între conducerile militare ale Germaniei și Uniunii Sovietice, sub pretextul inventat că germanii transmiteau francezilor informații despre contactele militare secrete sovieto-germane” (15, p. 149).

Să mai notăm faptul că, deși ideologic Rusia Sovietică și Germania nazistă se plasau în tabere aparent ireconciliabile, în realitate cele două mari puteri revizioniste nu au încetat niciun moment să cocheteze și să urmărească fiecare mișcările celeilalte, ba chiar să se inspire una de la alta fără a recunoaște neapărat, în mod oficial, acest lucru. Hitler, de pildă, era impresionat de simbolurile roșii ale sovieticilor și de ampla mobilizare populară pentru înfăptuirea unor mari proiecte sub conducerea lui Stalin, care au imprimat un puternic avânt dezvoltării puterii industriale și militare a URSS. „Slavii uniți cu doctrina proletarietului sunt cea mai periculoasă forță din lume. Vă rog să vă gândiți numai la rezerva umană și la bogăția de materii prime care stau la dispoziția lui Stalin”, afirmase Hitler (16, p. 138). De altfel, într-o convorbire cu ministrul de externe italian Galeazzo Ciano, la 10 martie 1940, amintindu-și de vizita sa la Moscova și semnarea Pactului cu URSS, în august 1939, Joachim von Ribbentrop afirma: „La Kremlin m-am simțit ca între vechi tovarăși de partid”. La rândul lor, sovieticii nu

au încetat să se inspire din doctrina expansionistă a Germaniei naziste și din teoriile care justificau pretențiile acesteia asupra altor teritorii și popoare. Vom cita, spre exemplificare, doar cazul teoriilor lui Karl Haushofer, fondatorul școlii geopolitice germane din perioada interbelică, adept al stabilirii unor relații speciale de colaborare între Germania și URSS și favorabil, firește, al încheierii Pactului Molotov-Ribbentrop. În concepția sa, cele două mari puteri continentale erau chemate să corecteze împreună „nedreptățile” tratatelor de la Versailles și să înfrunte cu succes coaliția statelor oceanice, în primul rând SUA și Marea Britanie (17, p. 89). Mai mult, teoreticianul german, promotor al ideii *frontierei în mișcare*, dezvoltă o întregă metodologie a expansiunii asupra unor teritorii din vecinătate prin efectuarea unor „străpungeri prietenoase”, înțelese la vremea respectivă, ca și astăzi de altfel, ca acțiuni de propagandă înșelătoare, care să contribuie la promovarea propriilor valori în rândul populației din statele inamice și, în consecință, la demobilizarea ideologică a acesteia în spațiile ce urmau să fie anexate. Această strategie de veritabilă „subminare geopolitică” (17, p. 97) a statelor vecine a fost practică cu succes de sovietici în perioada interbelică la frontiera de pe Nistru, în acțiunile de slăbire și

defăimare a administrației românești în Basarabia.

Înteruperea, în 1933, a cooperării militare sovieto-germană a fost, așadar, doar temporară și avea să revină în forță peste doar câțiva ani, în ajunul celei de-a doua mari conflagrații mondiale, când toți se așteptau probabil cel mai puțin. Atunci însă, cum ar fi spus Lenin, s-a ivit iarăși o „coincidență de interese” între cele două mari puteri.

„PACTUL CU DIAVOLUL” SAU „PACTUL DIAVOLILOR”?

Cunoscând premisele menționate înaintea, înțelegerile la care au ajuns Hitler și Stalin în vara anului 1939 nu mai apar deloc ca un accident istoric, ci decurg mai degrabă ca o consecință logică din evoluțiile anterioare. Dominanta comună o reprezintă dorința nedisimulată a celor două mari puteri revizioniste de a proceda împreună la o reîmpărțire a zonelor de influență în Europa și de a stabili o nouă ordine pe continent și la scară mondială.

Istoriografia sovietică s-a străduit neconținut să acrediteze ideea că acordurile cu Germania nazistă, rival ideologic ireconciliabil, au reprezentat pentru URSS, ce se pretindea stindard al luptei popoarelor pentru o nouă ordine bazată pe libertate și deplină egalitate în drepturi între toate statele, mari și mici, un pas necesar pentru a câștiga timp și a salvagarda

pacea. Într-un fel, era readusă în actualitate teza lui Lenin despre „compromisul necesar” realizat cu germanii prin încheierea tratatului de pace separată de la Brest-Litovsk. Lenin argumenta la începutul anului 1918 că acea „pace nenorocită” era dictată de imperativul salvării revoluției bolșevice și, prin urmare, nu reprezenta un „târg cu imperiaștii”, adică o abdicare de la „principiile fundamentale ale internaționalismului proletar”. Din această perspectivă, cel puțin teoretic, Lenin păstrase o doză de decență în justificarea acțiunilor sale:

*„Cel care, fără a ascunde nimic poporului, fără a încheia **niciun fel de tratate secrete** (subl. ns.) cu imperiaștii, consimte să semneze condiții de pace dezavantajoase pentru o națiune slabă și avantajoase pentru unul dintre grupurile imperialiste, întrucât în momentul respectiv nu are destule forțe pentru continuarea războiului, acela nu se face vinovat nici de cea mai mică trădare a socialismului”* („În legătură cu istoricul unei păci nenorocite”/10, p. 256).

În 1920, Lenin va reveni la condițiile încheierii compromisului cu germanii la Brest-Litovsk, nuanțând ipostazele în care un astfel de acord poate fi acceptabil sau nu: în opinia sa, Rusia Sovietică s-a plasat atunci în situația celui care admite condițiile impuse de tâlhari „pentru a micșora răul” pricinuit de aceștia; există însă și cazuri în

care unii se comportă ca niște „*complici ai bandiților*”, pentru a putea participa astfel „la împărțirea prăzii” (14, p. 20). Exact în această a doua ipostază se găsea URSS în 1939: deși aflată sub „încercuire capitalistă”, ea nu mai era amenințată cu sugrumarea și dispariția iminentă, precum revoluția bolșevică în primele săptămâni de existență, nici de Germania, nici de vreo altă mare putere sau alianță a vremii. Înțelegerile sovieto-germane din 1939, cunoscute sub titulatura de Pactul Ribbentrop-Molotov, nu au reprezentat un acord silit între o putere învingătoare și o putere mai slabă sau învinsă. Dimpotrivă, a fost o înțelegere liber consimțită de ambele părți, plasate pe poziții de forță egale, care au purces la „împărțirea prăzii”, adică a unor state și teritorii lipsite de apărare ce urmau să intre sub stăpânirea lor.

Limbajul utilizat atunci de exponenții celor doi prădători mondiali nu poate disimula în termeni diplomatici și cu atât mai puțin în convorbirile secrete, departe de ochii opiniei publice, atitudinea hrăpăreață a fiecăruia dintre protagoniști. Documentele de arhivă declassificate în ultimii ani nu lasă loc la niciun fel de dubii în această privință. În noiembrie 1940, la mai bine de un an de la încheierea pactului, URSS își arăta clar nemulțumirea că nu toate pretențiile sale au fost satisfăcute și insista pentru convenirea unor noi

protocoale secrete privind „delimitarea sferelor de influență” în diverse regiuni ale lumii. În fața noilor pretenții ale Moscovei, exprimate de Molotov la Berlin, Hitler nu s-a putut abține să declare: „**Rusia a primit deja partea leului din avantajele la care aspiră**” (subl. ns.). Tocmai din cauza faptului că prevederile protocolului adițional secret contraveneau flagrant dreptului internațional, ambele părți semnatare se angajau în articolul patru să păstreze textul „în cel mai strict secret”. Din același motiv, protocolul privind împărțirea „sferelor de interese” între Germania și URSS nu a fost supus procedurilor de ratificare.

Așa cum am mai menționat, sovieticii au negat decenii de-a rândul existența înțelegerilor secrete cu Germania nazistă. În timpul procesului de la Nurnberg, la solicitarea expresă a reprezentanților sovietici, tribunalul a refuzat să permită o dezbatere pe marginea copiilor după înțelegerile secrete din 1939 cu URSS, înaintate de avocatul apărării oficialilor germani. În 1948, americanii au publicat totuși un volum de documente privind relațiile dintre Germania nazistă și URSS în anii 1939-1941, inclusiv textul protocolului secret. Conducătorii sovietici s-au menținut însă pe poziția de negare a înțelegerilor cu Germania lui Hitler pe seama altor popoare. Textele originale în limbile rusă și germană ale protocolului „strict secret”

au fost păstrate în celebra *mapă specială* a secretarului general al PCUS, fiind cunoscute inclusiv de către Mihail Gorbaciov, care a negat însă și el existența acestora. În 1987, un ziar estonian a publicat pentru prima oară în URSS textul protocolului secret germano-sovietic și o serie de comentarii asupra acestuia. Abia în 1993, după prăbușirea URSS, istoricul rus Dmitri Volkogonov a publicat, în revista *Novoia i noveișia istoria*, textele originale ale documentelor respective găsite în Arhivele CC al PCUS, transferate Arhivelor de Stat ale Federației Ruse.

După ce existența acestor documente a fost dovedită, în tabăra rusă continuă să se audă voci care afirmă că opțiunea lui Stalin pentru un pact cu Hitler „a fost una normală”, așa cum face de pildă Iulii Kvinițki (fost ambasador în Germania și adjunct al ministrului de externe sovietic, apoi deputat în Duma de Stat a Rusiei) într-o lucrare publicată la Moscova în 2008. În definitiv, scrie el, „ce ne propunea nouă Germania? Aceasta ne-a oferit ceea ce era cel mai important pentru noi, pace pentru o perioadă de timp. Și aceasta nu era totul. În schimbul abținerii de la o acțiune militară, Uniunea Sovietică a obținut extinderi teritoriale considerabile în Est – Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, teritoriile ucrainene și belaruse din Polonia, Basarabia. Toate acestea erau teritorii care fuseseră luate de germani

prin pacea rușinoasă de la Brest-Litovsk”. Într-o asemenea viziune, încheierea Pactului Ribbentrop-Molotov nu a constituit, de fapt, decât o primă piesă din cadrul diplomației staliniste care a dus la înfrângerea fascismului: „În anul 1939”, scrie Kvinițki, „Uniunea Sovietică nu și-a vândut sufletul diavolului. Ea s-a așezat la masa de joc cu diavolii și a câștigat” (8, cap. „Pactul cu diavolul?”). Exact ceea ce era de demonstrat: în 1939 nu a fost încheiat un pact cu diavolul, a fost un pact al diavolilor!

Înțelegerile de la Brest-Litovsk au durat mai puțin de un an de la încheierea lor, fiind anulate imediat de Rusia Sovietică după capitularea Germaniei. Tratatul de neagresiune semnat de URSS și Germania nazistă a funcționat aproape doi ani și a devenit caduc odată cu declanșarea ostilităților militare între cele două puteri revanșarde, în vara anului 1941. Prevederile *protocolului secret adițional* aceluia tratat au supraviețuit însă mai multe decenii după terminarea războiului și dispariția celui de-al Treilea Reich, iar consecințele lor se resimt și astăzi. Deși a negat sistematic existența acelor înțelegeri secrete, URSS a ținut morțiș să le aplice ad litteram până la începutul prăbușirii sale și destrămarea sistemului comunist instalat de Moscova în estul și centrul Europei. În 1989, sub pre-

siunea republicilor care își cereau cu tărie libertatea și independența, președintele Mihail Gorbaciov, în spiritul „noii gândiri” prin care încerca să convingă Occidentul că URSS se îndepărtează de trecutul totalitar stănenitor, a decis să condamne formal Pactul Ribbentrop-Molotov. La 24 decembrie 1989, Congresul deputaților poporului a adoptat o Hotărâre în care declara că „semnarea Protocolului secret adițional din 23 august 1939 și a altor înțelegeri secrete cu Germania... sunt, din punct de vedere juridic, lipsite de temei și de valabilitate din momentul semnării lor”. Aceeași Hotărâre mai consemna faptul că înțelegerile respective „au fost folosite de Stalin și anturajul său pentru ultimatumuri și a exercita presiuni asupra altor state prin recurgerea la forță, încălcând obligațiile juridice asumate față de acestea”. Comisia Sovietului Suprem al URSS mergea chiar mai departe, apreciind că, pentru Stalin, principala motiv al încheierii înțelegerilor cu Germania l-a constituit nu Tratatul de neagresiune ca atare, „ci tocmai ceea ce a devenit obiect al protocoalelor secrete: adică posibilitatea de a introduce trupe în republicile baltice, în Polonia și în Basarabia și, în perspectivă, chiar în Finlanda. Adică motivul central al Tratatului a constat în ambițiile imperiale” (18, pp. 344-345).

URSS SPRIJINĂ REUNIFICAREA GERMANIEI

Apropierea sfârșitului Războiului Rece găsește URSS și cele două Germanii într-o situație specială, care va permite Moscovei să joace „cartea germană” și să-și pună din nou amprenta pe o schimbare majoră a hărții geopolitice a Europei și a lumii. Sub bagheta lui Mihail Gorbaciov, evoluțiile din țările satelit din Europa Centrală și de Est se precipită. Regimul din Germania de Est se clatină din temelii, iar la 9 noiembrie 1989 este dărâmat Zidul Berlinului, simbolul a ceea ce a reprezentat aproape o jumătate de secol Cortina de Fier, despărțitoare a două lumi și a două viziuni total opuse despre dezvoltarea lor viitoare. După primele alegeri democratice libere (martie 1990), în Germania răsăriteană este instalat un *guvern al marii coaliții*, care negociază o uniune monetară, economică și socială a celor două state germane, intrată în vigoare la 1 iulie 1990. La 15 iulie 1990, cancelarul Helmut Kohl începe o vizită oficială în Uniunea Sovietică, în cadrul căreia Mihail Gorbaciov își dă acordul pentru reunificarea Germaniei. Discuțiile purtate cu acest prilej sunt considerate de ambele părți ca fiind decisive pentru cursul ulterior al *problemei germane*, influențând în mod considerabil și pozițiile celorlalte țări garante în chestiunea reunificării. Este interesant de remarcat faptul că,

încă în prima discuție purtată la Moscova cu liderul sovietic, cancelarul Kohl a găsit de cuviință să amintească o afirmație a lui Bismarck, potrivit căreia „*atunci când Dumnezeu trece pe căile istoriei, trebuie să încerci să-i prinzi poalele cămășii*”. Ambii conducători sunt de acord cu ideea că începutul anilor nouăzeci oferă o șansă unică pentru a adopta hotărâri care vor face din această perioadă, după cum se exprima Gorbaciov, „un jalon istoric în evoluția lumii, în special a Europei”. Mai mult, afirma Gorbaciov, „cursul evenimentelor a făcut ca Rusia și Germania să trebuiască să acționeze din nou împreună..., trăind în bună înțelegere, îmbogățindu-se reciproc, întărind această înțelegere mutuală și dezvoltând colaborarea reciproc avantajoasă. Atunci când țările noastre s-au despărțit, urmările au fost grele pentru popoarele noastre. Dumneavoastră și cu mine putem face în așa fel încât aceste două popoare să se regăsească. Situez relațiile noastre cu Germania la același nivel cu relațiile sovieto-americe. Ele nu sunt cu nimic mai puțin importante pentru destinul popoarelor noastre, pentru istorie”. Cancelarul Kohl nu se lăsa cu nimic mai prejos decât intrelocutorul său: „Germania dorește pacea și instaurarea unor relații noi cu marea Rusie... Pacea cu Rusia nu va fi obținută sub presiunea circumstanțelor, ci încheiată pe baza

liberei și suveranei noastre voințe, cea a doi parteneri egali. Vreau să repet că întreaga istorie a Rusiei și Germaniei dovedește că niciodată nu a existat între ruși și germani o dușmănie organică. Forțele răului și cele ale binelui au fost cele care i-au asmuțit pe unii împotriva celorlalți, cu urmări tragice pe care le cunoaștem” (19, cap. VII. „Calea reunificării germane”).

Convorbirile de la jumătatea lunii iulie 1990 dintre Mihail Gorbaciov și cancelarul Helmut Kohl, purtate la Moscova și apoi într-o stațiune montană din Crimeea, au dat undă verde din partea URSS pentru reunificarea Germaniei. Modul în care sunt puse problemele de către cei doi lideri politici lasă clar să se înțeleagă că niciunul dintre ei nu știa cât de repede vor evolua lucrurile și cât de mult se va schimba situația generală pe continent în decurs de numai un an. Cancelarul Kohl, ca exponent al opiniei care prevala în rândul celor mai importanți lideri occidentali ai vremii, era extrem de atent de a pune problemele într-o manieră care să nu afecteze în niciun fel poziția destul de contestată a lui Gorbaciov în privința reformelor declanșate în URSS, marea putere de la răsărit care se va destrăma la finele anului următor. Pe de altă parte, nici Gorbaciov nu era conștient de faptul că destul de curând va pierde definitiv puterea, iar

Pactul de la Varșovia, organizația în numele căreia punea Germaniei o serie de condiții, se va autodizolva prin voința membrilor săi exact la începutul lunii iulie a anului viitor. Poziția favorabilă reunificării germane adoptată de Gorbaciov a impulsionat neîndoiește derularea procesului. La 12 septembrie 1990, toate cele patru puteri învingătoare în al Doilea Război Mondial semnează tratatul prin care renunță la drepturile ce le reveneau în 1945 în privința Germaniei, care își redobândește astfel deplina suveranitate de stat. Festivitățile oficiale prin care este marcată reunificarea Germaniei se desfășoară la 3 octombrie 1990, dată devenită sărbătoare națională. În curând, însă, o serie de acțiuni ale Germaniei reunificate încep să-l irite pe Gorbaciov, așa cum a fost cazul deplasării lui Hans Dietrich Genscher, vicecancelar și ministru al afacerilor externe, în capitalele Ucrainei și Kazahstanului, fără a mai trece pe la Moscova sau a-l informa în prealabil pe liderul sovietic. „Considerându-se adevăratul *tată* al reunificării germane”, notează în memoriile sale un apropiat al lui Gorbaciov, „președintele (URSS, n.n.) se credea îndreptățit să conteze pe o conduită corectă față de sine și față de interesele țării pe care încă o conducea, din partea lui Kohl și a ministrului său. În fond, datorită lui intraseră amândoi în istoria germană” (20, p. 70).

Pe parcursul celor 15 ani care au trecut de la reunificare, relațiile dintre Germania și Rusia au continuat să înregistreze evoluții fluctuante, fără a ajunge vreodată la stadiul preconizat în 1990 de *raporturi speciale*. Liderii ruși, mai mult sau mai puțin vocal, continuă să fie nemulțumiți de atitudinea „nerecunoscătoare” a nemților cărora, afirmă ei, nu le place să-și amintească de acordurile care au dus la reunificare. „Gratitudinea, care nu a durat prea mult” este titlul unuia din capitolele cărții lui Iulii Kvinițki, despre care am mai amintit înainte. După părerea acestui autor, nimic semnificativ nu pare să fi intervenit în raporturile germano-ruse de la Bismarck încoace: „Politica răsăriteană a Germaniei și, într-un cadru mai larg, întreaga ei politică externă a depins întotdeauna de puterea sau de slăbiciunea Rusiei.

Germania s-a acomodat cu o Rusie puternică și uneori a acționat împreună cu aceasta, iar atunci când Rusia a fost slabă, a atacat-o și a jefuit-o. Nu avem niciun motiv să presupunem că Germania va proceda altfel în viitor”. Concluzia sa: refacerea cât mai rapidă a Rusiei ca „mare putere, din punct de vedere militar, politic, economic și informațional-cultural” (8, cap. 15), ceea ce va antrena după sine și coerență în relațiile cu Germania. Pe de altă parte, aprecierea fostului cancelar Helmut Kohl, supranumit uneori de conașionalii săi „Bismarck al secolului al XX-lea”, exprimă un adevăr de netăgăduit: „între ruși și germani nu a existat niciodată o dușmănie organică”.

Viitorul relațiilor dintre cele două mari puteri rămâne, așadar, deschis.

NOTE BIBLIOGRAFICE:

1. Hosking, Geoffrey (1997/2001), *Rusia, popor și imperiu. 1552-1917*, Editura Polirom, Iași.
2. Cerniavsky, Michael (1959), *Khan or Basileus: an Aspect or Russian Medieval Political Theory* (apud Geoffrey Hosking, *op. cit.*, p. 18).
3. Riasanovsky, Nicholas V. (2000/2001), *O istorie a Rusiei*, Institutul European, Iași.
4. Kondratieva, Tamara (1996/2000), *Vechea Rusie*, Editura Corint, București.
5. Marshall, William (1996), *Petru cel Mare*, Editura Artemis, București.
6. Soljenițin, Aleksandr (1994/1995), *Chestiunea rusă la sfârșit de secol XX*, Editura Anastasia.
7. Carrere d'Encausse, Helene (2008/2009), *Alexandru al II-lea. Primăvara Rusiei*, Editura Artemis, București.
8. Kvinițki, Iulii (2008), *Rossia – Germania. Vospominania o budușcem/Rusia – Germania. Amintiri despre viitor*, <http://nash-sovremennik.ru>.
9. Volkogonov, Dmitri (1994), *Lenin. O nouă biografie*, Editura Lider, București.
10. Lenin, V.I. (1965), *Opere complete*, vol. 35, Editura Politică, București.
11. Idem, *Opere complete*, vol. 36.
12. Idem, *Opere complete*, vol. 37.

13. Idem, *Opere complete*, vol. 40.
14. Idem, *Opere complete*, vol. 41.
15. Pavel și Anatoli Sudoplatov (1994, 1995/2013), *Misiuni speciale*, Editura Litera, București.
16. Podkowinski, Marian (1980/2001), *Hitler și arhanghelii morții*, Editura Hiparion, Cluj-Napoca.
17. Dobrescu, Paul (2008), *Geopolitica* (ediția a 2-a), Editura Comunicare.ro, București.
18. Popa, Ioan, Popa Luiza (2012), *Românii, Basarabia și Transnistria*, Ediția a II-a, Fundația Europeană Titulescu, București.
19. Gorbaciov, Mihail (1993/1994), *Memorii*, Editura Nemira, București.
20. Graciov, Andrei S. (1992/1995), *Naufraziul lui Gorbaciov. Adevărata istorie a destrămării URSS*, Editura Nemira, București.

Criza din Ucraina: Între Orient și Occident – o dilemă istorică

Anca Moț

Evenimentele și războiul cu care se confruntă Ucraina constituie una din cele mai grave și intense crize ale timpului prezent. Declanșată de mișcarea EuroMaidan, criza este un puzzle complex, un fenomen cu multiple dimensiuni, care nu poate fi analizată și explicată printr-un singur factor. Dimensiunii interne, de natură economică, politică, ideologică, socio-istorică, i se adaugă, din cauza actorilor implicați, și o dimensiune externă, criza ucraineană amenințând stabilitatea și securitatea internațională.

Plecând de la prezentarea principalelor elemente ale contextului crizei, al faptelor și evenimentelor, al forțelor și actorilor interni și externi implicați, vom propune o grilă de lectură și interpretare a sensului și semnificației acestora. Întrucât cazul ucrainean este specific și care sunt elementele cu semnificație generală? Este criza din Ucraina un accident istoric,

rezultat al unor cauze conjuncturale sau este produsul unor cauze profunde, de natură istorică? Încercările de răspuns la aceste întrebări constituie obiectivul nostru.

CONTEXTUL DECLANȘĂRII CRIZEI: FENOMENUL EUROMAIDAN

Criza actuală a fost declanșată în februarie 2014 de fenomenul Maidan, o reeditare a primei revoluții portocalii din 2004, și de lovitura de stat care l-a îndepărtat pe Viktor Ianukovici, președintele ales democratic. Având semnificația unei mișcări civice pro-europene, momentul Maidan începe de fapt la 23 noiembrie 2013, în urma deciziei guvernului de a nu semna tratatul de asociere cu UE. (1)

Încă din acest moment, societatea ucraineană se fragmentează: mișcarea Maidan, cu adepți în Kiev și Vestul țării, avansează ca revendicări adieziunea la UE, la OTAN, dar și lupta

contra corupției și aspirații naționaliste (ucrainizare pe fond de rusofobie); în regiunile din Estul țării, majoritar rusofone, opțiunile sunt menținerea legăturilor cu Rusia și respingerea revendicărilor avansate de partea occidentală.

Pe fondul unor violențe puternice, 250-300.000 de manifestanți se confruntă la Kiev cu forțele guvernamentale. Prin abandonarea puterii de către Ianukovici și urmare a destituirii acestuia, forțele pro-europene preiau puterea, cu susținerea și sprijinul țărilor occidentale. Deși schimbarea de regim se revendică din valorile europene, occidentale și democratice, în mod paradoxal, din noua conducere fac parte și forțe de extremă dreaptă. (2)

Noua echipă, adusă la putere de mișcarea Maidan, vizează crearea, pe baza valorilor occidentale, a unei Ucraine unită, monoculturală (ucrainizată) în sânul UE și OTAN. Acest proiect național a condus la revolta populară a regiunilor estice ale Ucrainei. Locuitorii acestor regiuni, majoritar rusofoni și care în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au fost supuși unei dure ocupații naziste, au refuzat să fie conduși de un guvern neo-fascist deschis anti-rus și rusofob. Revendicările avansate sunt diferite și opuse celor promovate de guvern și forțele pro-occidentale: federalismul, ca soluție de preservare a integrității țării, autonomie, sub forma unui statut

special al regiunilor din Est (Donetsk și Lugansk), dreptul la autodeterminare lingvistică, cooperare transfrontalieră cu regiuni din Federația Rusă. Mișcările insurecționale care au urmat, localizate în Estul țării, și care au îmbrăcat forma unui război civil, au avut sprijinul direct și indirect al Rusiei, protectoarea populațiilor ruse și rusofone. Mai mult, în fața perspectivei asocierii Ucrainei la UE, Rusia a anexat Crimeea organizând un referendum prin care s-a demonstrat opiniei internaționale că anexarea răspunde voinței populare.

Rezultatele schimbărilor produse de fenomenul Maidan sunt nu numai anarhia și războiul civil, dar și distrugerea unei părți importante din patrimoniul național ucrainean, urmare a scăderii activității economice, a falimentului financiar. Corupția nu a fost stopată, clivajele s-au radicalizat, criza s-a extins agravându-se.

Această sumară prezentare a contextului și a câtorva elemente relevante ne permite formularea problematicii și a degajării unei perspective de înțelegere și interpretare a crizei ucrainene.

GRILA DE INTERPRETARE

Țară din Europa de Est, Ucraina devine stat independent în 1991 după destrămarea Uniunii Sovietice. Destinul său istoric, deosebit de complex, chiar singular, nu a fost în niciun moment al evoluției sale favorabil consti-

tuirii unui stat național (populație, teritoriu, guvernare independentă). Timp de 1000 de ani, Ucraina nu a fost o realitate geografică și politică, frontierele ei cunoscând revizuri succesive. Până la constituirea statului ucrainean în secolul al XX-lea, Ucraina a constituit miza confruntărilor dintre puterile vecine, iar dominația acestora a marcat puternic identitatea etno-culturală a societății ucrainene. Constant împărțită între Occident și Orient, Ucraina a fost profund divizată cât privește componentele fundamentale ale identității sale (limbă, tradiții culturale și religioase, etnicitate). Există astfel în Ucraina două societăți distincte, pe cele două maluri ale Niprului, populația caracterizându-se prin trăsături și repere identitare deosebite, chiar divergente. Dominant slavă, populația este ucrainofonă sau rusofonă (sau un amestec dintre cele două). Cu alte cuvinte, există o limbă slavă cu expresii pluralitate. De asemenea, există în Ucraina trei religii: ortodoxia, catolicismul și greco-catolicismul. Din punct de vedere al repartizării geografice, rușii, ortodocșii, sunt majoritari în Crimeea și provinciile estice, în timp ce ucrainenii au pondere dominantă în regiunile occidentale.

Aceste diviziuni și antagonisme etnice și culturale, constituite în timp, au devenit o moștenire istorică. Ele s-au exprimat de-a lungul tuturor epocilor istorice, mai atenuat sau radical, is-

toria Ucrainei fiind constant marcată de mișcări puternice de exprimare a revendicărilor naționale și identitare deoarece procesul construcției etatice a fost lung, complex, convulsiv și incoerent.

Apare astfel că evenimentele și criza actuală sunt o expresie a dificultăților pe care procesul de dezvoltare națională și emancipare identitară le-a întâmpinat, proces care nu este nici astăzi încheiat.

Astfel, adoptând paradigma «moștenirii trecutului», scopul analizei este de a arăta când și cum s-a produs fragmentarea societății ucrainene, de ce cele două ansambluri au urmat traiectorii de evoluție diferite și divergente. Fără a minimiza importanța altor factori de influență, dar considerând că evenimentele actuale sunt rezultatul unor evoluții structural-istorice, analiza propune o interpretare în termeni de dezvoltare socio-istorică. Analiza dezvoltă ideea de bază conform căreia evoluțiile actuale sunt expresia, ecoul în timp, ale unei traiectorii structurale de lungă durată (timp istoric lung și tendințe grele). Conform viziunii propuse, criza actuală din Ucraina și consecințele ei sunt produsul istoriei sale recente și îndepărtate, confruntările politice, militare, fiind expresia antagonismelor dintre cele două mari *patte* structurale istoric constituite.

Cu alte cuvinte, refăcând trama istorică a acestei țări, punând în evidență atât regularități istorice, cât și momente de ruptură, analiza propune, printr-o cercetare empirică, o comparație în timp și spațiu a celor două componente (estică și occidentală) ale unui același ansamblu politic, astăzi în proces de confruntare în numele unor valori și aspirații diferite. Ca și în cazul altor țări din Europa de Est, în cazul Ucrainei ruptura istorică este relativă, greutatea trecutului și caracteristicile structurale profunde nu și-a epuizat forța de influență.

Analiza istorică se derulează pe mari tablouri cronologice, de la origini până astăzi. Perspectiva secvențială (pe axe de timp) pune în evidență atât particularitățile fiecărei faze, dar și continuitatea istorică. Vom vedea astfel cum marile etape istorice care au constituit momente cheie ale istoriei au dat naștere și au consolidat în timp cele două traiectorii de evoluție a căror divergență a generat, întreținut sau agravat clivajele dintre cele două componente ale societății, fiecare revendicându-se și aparținând unor modele de civilizație diferite.

ORIGINEA ȘI FUNDAMENTELE ISTORIEI ȘI CIVILIZAȚIEI UCRAINENE

Ucraina este leagănul civilizației slave. Încă din secolul al VI-lea, pe teritoriul ei de astăzi se instalează, venind din Nord, diferite triburi sla-

ve care se sedentarizează de-a lungul principalelor fluvii (Nistru, Nipru, Vistula). Între secolele al VII-lea și al IX-lea, prin unirea progresivă a acestor triburi de slavi orientali de către varegi (vikingii orientali), Olaf (Oleh cel înțelept) pune bazele imperiului «Rus» cu capitala la Kiev. Teritoriul acestui stat corespundea nordului Ucrainei de astăzi, al Bielorusiei și estului Rusiei. Denumirea de «ruși», dar și de «ruteni» vine de la acești scandinavi varegi (numiți rus), considerați în mod tradițional fondatorii statului kievian. (3)

Statul Rus al Kievului, așezat la intersecția unor căi comerciale importante, a fost, până în secolul al XIII-lea, cel mai puternic și întins stat din Europa de Est. Sub Iaroslav cel Înțelept, când prestigiul lui atinge apogeul, statul, al cărui teritoriu este organizat în apanaje ierarhizate după mărime, se întinde de la Marea Baltică la Marea Neagră și până la Carpații septentrionali.

Dacă ne referim la configurația socială, aceasta se caracteriza prin existența unei aristocrații ereditare cu o elită funciară și militară, artizani, negustori și o masă de țărani juridic liberi în cea mai mare parte, dar economic dependentă de nobilime. Sclavia se limita la prizonierii de război și la cei care se vindeau pentru a-și plăti datoriile. Deși economia era agrară, co-

merțul era de asemenea dezvoltat, în special în Rutenia.

Populația slavă, cu toate că era divizată în grupuri locale, urmașe ale vechilor triburi, era unită prin religie și prin limba scrisă. Între secolele al X-lea și al XIII-lea, acest mare imperiu al slavilor orientali, având ca descendenți rușii, bielorușii și ucrainenii de astăzi, dezvoltă o puternică cultură de tip bizantin, ca urmare a adoptării, în 988, de către marele prinț Volodimer (Vladislav), a creștinismului oriental ca religie oficială. Statul kievian intra astfel în orbita culturală, dar nu și politică, a imperiului oriental. În acest sens, este de menționat că statul Kiev se caracteriza printr-un nivel cultural ridicat, educația, arta, dreptul, arhitectura cunoscând o epocă de aur. S-au creat în această perioadă icoane, bijuterii, dar mai ales monumente (Catedrala Sfânta Sofia). Literatura a cunoscut o înflorire deosebită, producându-se numeroase texte religioase traduse din greacă și latină, și cronici.

Reținem deci că statul Rus al Kievului este cel care a pus bazele primelor elemente ale identității ucrainene. Limba ucraineană își are originea în protoslavonă. Însă, așa cum am amintit, ucrainenii nu sunt singurii descendenți ai statului Rus al Kievului. Și rușii, și bielorușii se reclamă în aceeași măsură din moștenirea slavă și creștin orientală, și limba lor provine din slavonă. Statul kievian este ma-

tricea culturală și identitară a tuturor slavilor din nordul Europei. Originea etnică comună, limba și creștinismul bizantin vor marca în aceeași măsură evoluția istorică a celor trei popoare și relațiile dintre ele.

Dacă până în secolul al XIII-lea, Kiev rămâne centrul spiritual al lumii ortodoxe (creștinătatea orientală slavă), treptat însă, el nu mai este centru de putere, deși își păstrează importanța simbolică. Regulile de succesiune conduc la conflicte (între secolele XI-XIII) și la fragmentarea ulterioară a acestui mozaic de grupuri unite prin limbă și religie în mai multe principate independente, în timp ce influența politică se deplasează către Galiția și Volhinia.

ÎNCEPUTUL PROCESULUI DE FRAGMENTARE ȘI DEBUTUL INFLUENȚEI OCCIDENTALE ASUPRA UCRAINEI

Ca efect al acestor lupte interne de succesiune și a avansării Imperiului mongol, statul kievian se dizolvă. După dispariția lui, se produc schimbări succesive de frontiere, teritoriul lui devine obiect al disputelor dintre puterile vecine. Populația continuă să fie majoritar slavă, cu excepția Ruteniei, unde se stabilesc triburi finice și nomazi turci care serveau ca apărători ai frontierelor de-a lungul stepelor.

În 1240, Kievul este distrus și cucerit de mongoli. Aceasta este data istorică a separării teritoriului și popu-

lației în două entități distincte. Cucerirea mongolă este debutul influenței occidentale care va marca identitatea ucraineană pe termen lung și va avea consecințe durabile asupra istoriei ei.

Astfel, un prim grup etnic, adică rușii care s-au refugiat în Nord și Est, va înfrunta Hoarda mongolă începând cu secolul al XIV-lea. Un al doilea grup, ucrainenii rămași pe teritoriul de origine, va fi cucerit de Polonia și Lituania.

Acesta este momentul care marchează originea traiectoriilor istorice ale popoarelor slave orientale moderne. Pe de-o parte Imperiul țarist, care după dizolvarea statului kievian, se va considera descendență legitimă a acestui Stat, urmărind reunificarea poporului «rus» inițial. De atunci, Rusia numește Ucraina «Mica Rusie», rușii neconsiderându-se simpli vecini, ci același popor, aceeași națiune, Kievul fiind considerat «mama» orașelor rușești. Pe de altă parte, se constituie restul teritoriului kievian, care se va considera din acest moment ca aparținând lumii occidentale, în special odată cu convertirea nobililor la catolicism.

În aceste teritorii occidentale (Rutenia) se consolidează, până în secolul al XIV-lea, o serie de principate autonome, dintre cele mai importante – Galiția și Volhinia –, care se vor reuni. Principele lor (Daniel de Galiția), prin încoronarea de către Papă, va recunoaște autoritatea Romei în 1253. Apare astfel prima tradiție ca-

tolică în zona occidentală, însă dinastia se stinge și invazia lituaniană face ca Galiția-Volhinia să dispară în 1340. După alungarea mongolilor și cucerirea Kievului în 1362, se crează Marele Ducat al Lituaniei care a ocupat cea mai mare parte a Ucrainei până în 1434. Sub ocupația Lituaniei (1340-1569) începe procesul propriu zis de occidentalizare a Ucrainei. (4)

UCRAINA SUB DOMINAȚIA POLONO-LITUANIANĂ

În 1385 se constituie Uniunea Polono-lituaniană, în urma căreia Rutenia este împărțită între cele două regate: Galiția trece sub dominație poloneză (până în secolul al XVI-lea), iar Volhinia revine Lituaniei.

Semnificația istorică profundă a dominației polono-lituaniene este consolidarea influenței occidentale. În primul rând, noua putere aplică o politică de repopulare care schimbă configurația etnică a fostelor teritorii ucrainene: polonezi, moldoveni, armeni, ruși, evrei emigrează în aceste teritorii, în special în orașele și satele nou create, în timp de nobilimea ucraineană a fost supusă unui proces de polonizare în zonele ocupate de Polonia. Apoi, începând cu 1434, în Ucraina occidentală este introdusă legislația poloneză care va favoriza progresia catolicismului, deși în special la nivelul maselor ortodoxia este încă dominantă.

În 1569, prin Uniunea de la Lublin (a Regatului Poloniei cu Marele Ducat al Lituaniei), numită «Republica celor două națiuni», Lituania pierde cea mai mare parte a posesiunilor ucrainene, inclusiv regiunea Kiev. Practic, Ucraina (Podolia, Volhinia, Kiev, sudul Niprului) se află sub dominația Marii Polonii. Dominația poloneză este vectorul principal al occidentalizării Ucrainei. Modelul occidental (de inspirație poloneză) își pune amprenta asupra structurilor sociale, asupra culturii și tradițiilor. Astfel, societatea cunoaște un nou proces de stratificare și noi clivaje etnice și de clasă: aristocrația poloneză domină și asimilează progresiv o parte din nobilimea ucraineană; burghezia urbană este neucraineană (evrei, germani); țărănimea, constituită din nativi ucraineni, are un statut inferior, nedispunând de drepturi politice și fiind total dependentă de seniori. La nivel religios, catolicismul polonez câștigă elitele aristocratice ucrainene polonizate, țărănimea rămânând fidelă ortodoxiei.

O specificitate a configurației socio-etnice a Ucrainei este prezența unei importante comunități evreiești. Evreii se stabilesc pe aceste teritorii începând cu secolul al XI-lea (după unii autori aceștia fiind populații kazare) (5), dar mai ales din secolul al XIII-lea. Comunitatea atinge apogeul dezvoltării ei sub coroana poloneză, evreii fiind utilizați de nobilime, în spe-

cial după 1596, pentru gestionarea sistemului de arendă (administrarea marilor proprietăți funciare) în numele proprietarilor polonezi absenți. Evreii dețin drepturi exclusive de colectare a taxelor și impozitelor de la țărani. De asemenea, ei beneficiau de privilegii exclusive în domeniul distilării și vânzării de alcool, dețineau hanuri și aveau monopolul împrumutului cu camătă. Acest grup se distingea de restul populației prin trăsături particulare: limbă idiș, religie proprie, viață în comunități izolate. (6)

La modificarea morfologiei etnice și religioase, dar și la descreșterea influenței ortodoxiei în teritoriile ucrainene, contribuie și apariția curentului unitarian. Astfel, prin Conciliul de la Brest (Brest), din 1596, marele cler ortodox, mitropolitul Kievului și o parte din prelații ortodocși se apropie de Roma. Prin recunoașterea autorității Papei ia naștere Biserica ucraineană greco-catolică (uniată). În acest fel, diviziunilor etnice și sociale li se adaugă și conflictele religioase, uniții devenind obiectul disputelor dintre catolicii polonezi și ortodoxia rusă. Aceste clivaje au și implicații externe, fiecare comunitate religioasă căutând și primind sprijin și protecție din exterior: catolicii de la Polonia, ortodocșii de la imperiul rus.

Numai în regiunile rămase în posesia Lituaniei sunt menținute tradițiile fostului stat kievian și ortodoxia domi-

na pe malul stâng al Niprului. Aceste teritorii care se vor afla în centrul luptei dintre lumea rusu-ortodoxă și polono-catolică vor marca o linie de fractură între cele două părți ale Ucrainei. (7)

CAZACII ȘI ROLUL LOR ÎN ISTORIA UCRAINEI

Înțelegerea istoriei complexe Ucrainei din acea epocă, dar și de mai târziu, nu ar fi completă fără prezentarea cazacilor, un grup specific, cu un rol important în derularea evenimentelor deoarece prin cazaci se produce intrarea Rusiei în istoria Ucrainei. Astfel, în secolul al XVI-lea, harta Ucrainei arată împărțirea teritoriului de azi între două regiuni despărțite de Nipru: o parte aparținând Uniunii polono-lituaniană și o parte aparținând Kanatului Crimeii.

Cazacii s-au constituit într-un grup distinct în timpul dominației polono-lituaniene. Aceștia sunt țărani ruteni ortodocși care au refuzat să fie asimilați polonezilor catolici. Stabiliți în stepele Niprului inferior și organizați într-o structură relativ autonomă (hatmanat), ei au fost constant aliații Moscovei, contra dominației poloneze. (8)

După ce în secolul al XVI-lea mai multe revolte ale cazacilor ucraineni au loc contra nobilimii poloneze, în 1648 hatmanul Bohdan Khmelnytskyi, aliat cu rușii și tătarii din Crimeea, s-a ridicat contra Poloniei. Este momentul în care începe războiul de eliberare al cazacilor care va zdruncina fun-

damentele statului polono-lituanian. Această mișcare a dus la crearea unui teritoriu cazac autonom numit Ucraina în bazinul Niprului, între Polonia și Rusia. În acest sens, Statul cazac este considerat embrionul națiunii ucrainean moderne.

Țarul devine protectorul cazacilor, iar în 1654 Ucraina de pe malul stâng al Niprului a fost integrată Rusiei ca Hatmanatul cazac. Imperiul țarist reușește astfel să reunească rușii sub dominația lor până în 1708 și să vasilizeze Ucraina (Mica Rusie).

În 1708, hatmanatul cazac condus de hatmanul Ivan Mazepa este recunoscut ca stat independent de către regele Carol al Suediei. În 1709, prin înfrângerea lui Mazepa și a suedezilor la Poltava de către Petru I, cazacii devin vasalii Rusiei. Ei vor fi folosiți de Imperiul țarist în luptele contra turcilor care, împreună cu tătarii, stăpâneau sudul Ucrainei organizat în Kanatul Crimeii. În 1764, autonomia statului cazac ucrainean și titlul de hatman sunt abolite de Caterina II. (9)

În concluzie, anii de dominație polono-lituaniană au fixat o puternică amprentă occidentală asupra Ucrainei. Dacă influența lituaniană pare minoră, lăsând libertate specificității ucrainene, ocupația poloneză a fost mai puțin suplă și a provocat o ruptură în sânul societății ucrainene: pe de-o parte, elitele poloneze și catolicizate și, pe de altă parte, o masă de țărani

atașați ortodoxiei. Dominația poloneză a avut și un alt rezultat: pe lângă apariția unei identități ucrainene occidentale (catolică și greco-catolică), ea a contribuit și la dezvoltarea culturală a Ucrainei occidentale prin difuzarea Renașterii italiene și dezvoltarea legăturilor cu Occidentul, teritoriile occidentale devenind sursa de răspândire a umanismului în această parte a Europei. Însă, în același timp, influența occidentală a provocat o rezistență identitară deoarece identitatea ucraineană se cristalizează pe baza ortodoxiei și pe caracterul țărănesc al populației sale majoritare.

DOMINAȚIA RUSĂ ȘI AUSTRIACĂ

O nouă configurație teritorială cu consecințe sociale și politice prinde contur în urma disputelor dintre imperiile rus și austriac și ca urmare a partajului ulterior al Poloniei.

Astfel, în 1667 (pacea de la Andrusovo), Rusia se înțelege cu Polonia să împartă Ucraina pe linia Niprului. Cea mai mare parte a Ucrainei cu 22 de milioane de locuitori devine parte a imperiului țarist, cealaltă parte rămânând sub dominație poloneză în cadrul Uniunii polono-lituaniene. Dominația rusă impune transformări brutale ale societății ucrainene. Biserica ortodoxă ucraineană este supusă autorității patriarhului Moscovei, iar începând cu 1720, orice publicație în limba ucraineană este interzisă. Pământurile fer-

tile sunt distribuite aristocrației ruse. Integrarea totală a Ucrainei în Rusia țaristă se va produce sub Petru cel Mare. În 1722 Ucraina nu mai este decât o simplă provincie rusă. Țărăimea ucraineană, tot mai dependentă, este formal supusă servajului în 1783 sub Caterina II. Astfel, libertățile țăranului ucrainean dispar și orice mobilitate socială devine imposibilă. Ucraina urmează traiectoria quasi-generală a periferiei europene sub-dezvoltate. (10)

În anii 1772, 1793, 1795 au loc cele trei partaje ale Poloniei care vor afecta profund evoluția istorică a teritoriilor ucrainene aflate sub dominație poloneză. În urma primei împărțiri, în 1772, Galiția este atașată Austriei, restul țării intrând sub stăpânirea Rusiei care va duce o politică severă de rusificare. Această situație va dura până la Primul Război Mondial.

GALIȚIA AUSTRIACĂ (UCRAINA OCCIDENTALĂ ACTUALĂ)

Galiția (Ucraina occidentală de astăzi) numită și Mica Polonie cuprindea provinciile Lvov (Lviv), Ivano-Frankiusk, Ternopil. Era o regiune agricolă, dezvoltarea industriei se limita la exploatarea lemnului, a extracției de sare, și, din 1850, a extracției de petrol.

Societatea galițiană era profund divizată. Era o societate multiethnică, multilingvistică și multiconfesională constituită din ucraineni, polonezi, nemți și evrei. La mijlocul secolului al

XIX-lea, Galiția avea o populație de 4,5 milioane de locuitori, din care ruteni în proporție de aproximativ 50%, polonezi 41%, evrei 7% (mai mult în orașe), germani 0,6%. În Galiția occidentală polonezii catolici erau majoritari, în timp de ucrainenii (numiți ruteni) constituiau majoritatea populației în Galiția orientală și erau, în proporție de 90%, greco-catolici. Conviețuirea acestor diferite naționalități era mai mult sau mai puțin influențată de factorul religios, diferențele religioase fiind mai accentuate la sate. Clivajele etnice se intersectau cu diviziunile socio-economice de clasă: nobilimea era poloneză, țăranii erau ruteni, burghezia și intelectualitatea majoritar constituită din evrei. (11)

Din 1772, Galiția devine provincie austriacă cu capitala la Lemberg, (Lviv) care este din acest moment centrul vieții intelectuale a regiunii. Capitala era locuită de sute de polonezi aristocrați proprietari de pământ (deținut în special în Galiția orientală) și de puțini ruteni, în special de cei aparținând mediului educat (preoți greco-catolici). Burghezia și intelectualitatea erau majoritar evrei, germani.

În Galiția era de asemenea concentrată o importantă comunitate de evrei (reprezentau în 1797 – 30% din populație) stabilită de mult timp pe aceste teritorii. Chiar dacă statutul economic-social al evreilor nu s-a ameliorat semnificativ până în prima

jumătate a secolului al XIX-lea, totuși legislația austriacă le-a garantat o securitate personală pe care nu au avut-o.

Dominația austriacă a condus, în mod firesc, și la consolidarea comunității germane, prin sosirea funcționarilor austrieci și a colonilor protestanți. Limba administrației și de învățământ fiind limba germană, iar evreii la rândul lor optând pentru această limbă în raporturile extra-comunitare, profilul german al provinciei se accentuează.

Sub austrieci, sistemul de educație cunoaște un important progres: se crează numeroase școli, licee, și o universitate de renume la Lemberg (1784).

Urmare a revoltelor rutenilor contra austriecilor pentru egalitate de drepturi naționale (1830, 1846, 1848, 1863), Galiția va beneficia între 1869-1871 de un statut particular în cadrul monarhiei duale, ceea ce în mod concret înseamnă ameliorarea legislației discriminatorii, recunoașterea dreptului la limba și cultura rutenă. Această evoluție a permis accesul la educație al maselor rurale rutene, însă a dus la creșterea intoleranței conservatorilor polonezi față de țăranimea ucraineană.

De asemenea, în ciuda progresului general, accesul la educație era inegal și în defavoarea rutenilor care erau subreprezențați în instituțiile școlare, în timp ce evreii, în majoritate mici artiști (croitori, bijutieri) și comercianți, erau suprareprezențați, în raport cu

ponderea lor demografică, în profesiile intelectuale (avocați, medici). Animizitățile celorlalte naționalități față de evrei și legislația discriminatorie va determina de altfel emigrarea masivă a acestora între 1881-1910. (12)

UCRAINA SUB DOMINAȚIE RUSEASCĂ

Începând cu 1762, Crimeea este administrată de un guvern militar, iar dezvoltarea ei economică este asigurată de sosirea unor coloni germani. Această provincie va cunoaște un progres economic, cultural remarcabil, Odessa devenind nu numai un port important pentru comerțul de cereale, dar și un puternic centru cultural și de educație.

În anul 1771, în urma războiului dintre Rusia și Imperiul otoman, Rusia cucerește Crimeea. Pacea de la Kuciuk Kainargi (1774) dă independență Crimeei, dar în zona de influență a imperiului rus, ceea ce deschide calea ocupației rusești.

În 1793, în urma celui de-al doilea partaj, Caterina II, împărăteasa Rusiei, suprimă autonomia cazacilor și extinde imperiul rus până la Marea Neagră. Trei sferturi din Ucraina actuală devin atunci ruse. Bucovina și Basarabia sunt ale Moldovei, Comitatul de Maramureș (actuala Rutenie transcarpatică) este ungurească. (13)

UCRAINA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Secolul al XIX-lea este și pentru Ucraina o perioadă de redeșteptare a aspirațiilor naționale. Inspirați de mișcările de afirmare a națiunilor în Europa aflate sub ocupație străină, intelectualii ucraineni inițiază acțiuni și programe de renaștere a limbii ucrainene (ale cărei utilizare și studiu erau interzise), a culturii și tradițiilor ucrainene în vederea construirii unui Stat-național.

Acest suflu naționalist s-a accentuat în contextul abolirii servajului și a fost stimulată de însăși dezvoltarea vieții intelectuale și mișcărilor progresiste din Rusia care, în marile centre a început să cultive ucrainofilia. Cu toate acestea, în 1892, Kievul, care are o jumătate de million de locuitori, este un oraș rusificat. La Lemberg (Lviv) și Cernăuți prosperau de asemenea asociații ucrainene.

Secolul al XIX-lea este un moment de răscruce și în evoluția evreilor din Ucraina. La sfârșitul secolului, trăiau în Rusia aproximativ 5,4 milioane de evrei, cea mai mare parte într-o regiune cuprinzând teritoriile ucrainene, Bielorusia, Lituania și o parte din Polonia. În 1900, conform unor recensăminte, evreii vorbeau poloneza (76%), germana (17%), ucraineana doar 5% și idiș (care nu era însă recenzată). Evreii constituiau al treilea grup etnic după polonezi și ucraineni (aprox 10% din populație). Cea mai mare parte erau săraci, lucrând în

mici întreprinderi și ateliere (croitori, pălărieri, bijutieri), însă în același timp dominau profesiile intelectuale (80% din medici, 40% în profesii culturale, majoritatea avocaților) și activitățile de comerț și bancare. (14)

În 1881, când țarul Alexandru II este asasinat, încep pogroamele contra evreilor. Acestea au ținut până în 1884, cea mai mare concentrare a lor având loc pe teritoriul Ucrainei. Violențele la care au fost supuși și reticența autorităților în a stopa aceste acte brutale au marcat puternic evreii ucraineni și au influențat relațiile dintre comunități.

INDEPENDENȚA UCRAINEI (1917-1920)

Ucraina devine independentă și există în mod real ca stat prin dispariția atât a Imperiului Rus, cât și a Imperiului Austro-Ungar după Primul Război Mondial.

Astfel, Republica Populară Ucraineană este proclamată în septembrie 1917. Anul 1918 este o perioadă tulbură accentuată de evenimentele legate de revoluția bolșevică: au loc confruntări între armata roșie, armate germane, contingente aliate, formațiile rușilor albi, armata poloneză, anarhiștii ucraineni și diferite facțiuni ucrainene (pro-germane, pro-aliați, pro-bolșevici). Orașe și sate sunt jefuite, au loc pogromuri contra evreilor. În acest timp, urmare a căderii Imperiului Austro-Ungar, în Galiția puterea

este preluată de un Comitet ucrainean (1 noiembrie 1918) care a proclamat Republica Populară a Ucrainei Occidentale (ZUNR) la Lviv. La fel, în N-V Bucovinei, și apoi în Transcarpatia. Însă românii din Bucovina și polonezii din Galiția își proclamă simultan atașarea la Regatul României, respectiv la Polonia renăscută. La 1 decembrie 1918 este realizată unirea celor două state ucrainene (Republica Populară Ucraina și Republica Populară a Ucrainei occidentale) proclamată oficial la 1 ianuarie 1919. ZNUR devine provincie occidentală a noii republici ucrainene.

Astfel, în martie 1921, tratatul de la Riga consfințește împărțirea Ucrainei între vecini: Polonia păstrează Galiția, România integrează Bucovina și Sudul Basarabiei, Cehoslovaciei îi revine Rutenia subcarpatică, iar URSS (creată oficial în 1922) include Ucraina centrală și orientală (ca și Bielorusia și Transcaucazia). În felul acesta, pentru prima dată există o Republică a Ucrainei, dar ea este integrată URSS cu denumirea de Republica Socialistă Federativă a Ucrainei. (15)

UCRAINA SOVIETICĂ

Ca și în restul Uniunii Sovietice, în Ucraina au loc profunde transformări: țărănimea bogată este eliminată, iar în anii 1929-30 au loc epurări politice. În anii '20, programul «Noua politică economică» încurajează o relativă

formă de autonomie culturală, chiar o formă de ucrainizare. Țăranii beneficiază de o anumită libertate, agricultura se dezvoltă antrenând și dezvoltarea industrială.

Însă începând cu anul 1927, Stalin inaugurează o politică violentă de dezucrainizare. Aspirațiile ucrainenilor sunt brutal înăbușite. Economia și societatea ucraineană cunosc transformări radicale: industrializare forțată, colectivizare, opresiunea politică, au ca rezultat modificarea structurilor tradiționale în special prin eliminarea țăranimii legate de economia rurală. Astfel, între 1930-1932, colectivizarea accelerată și rechiziționarea pământurilor, fixarea unor cote de producție excesive având ca rezultat scăderea drastică a recoltelor, este la originea unuia dintre cele mai dramatice episoade din istoria Ucrainei. Foametea se extinde, între 5 și 6 milioane de ucraineni mor ca urmare a acestei politici, 1 milion sunt deportați, mii de ucraineni emigrează. Rezistența țăranilor este învinsă, iar prin înlocuirea ucrainenilor din satele devastate prin țărani ruși, se realizează un proces de rusificare. În vestul Ucrainei acest proces este considerat un «genocid» (Holodomor, exterminare prin foame) contra populației ucrainene și amintirea acestei perioade, sursa unei ranchiune contra Rusiei, nu s-a stins nici astăzi. (16) Elitele intelectuale sunt eliminate, burghezia naționalistă este

stigmatizată în procese politice. Partidul comunist ucrainean este epurat. Biserica ucraineană ortodoxă autocefală este dizolvată.

Cât privește Galiția orientală, după ce Polonia a obținut mandat de ocupare provizorie în 1918, aceasta a făcut parte din Polonia până în 1939. În Galiția devenită poloneză, autoritățile interzic ucrainenilor și evreilor să lucreze în instituții și întreprinderi de stat și se operează discriminarea etnică sub forma polonizării forțate. Începând cu 1926, evreii din Ucraina poloneză sunt victimele unor multiple persecuții, ca de exemplu boicotul de magazine și ateliere, în învățământ este introdus sistemul de cote. (17)

Cât privește comunitatea evreiască, în Ucraina sovietică aceasta cunoaște între 1920 și 1930 o adevărată epocă de aur: se înființează teatre, reviste, în limba idiș care capătă un statut oficial. În 1939, populația evreiască ucraineană este estimată la 2, 5 milioane (reprezentând jumătate din totalul de 5 milioane din întregul URSS. Prin anexarea de către URSS, urmare a pactului cu Germania, a Poloniei și Bucovinei de Nord, aproximativ 300.000 de evrei din Polonia anexată de nemți se refugiază în Uniunea Sovietică. (18)

Nemții intră în Ucraina în iunie 1941 și operează un genocid sistematic al evreilor. Când trupele germane ajung la Kiev, 100.000 de evrei au fugit din

oraș refugindu-se la Babi Yar (în partea de N-V a orașului unde la 29 septembrie vor fi asasinați, conform unui raport german, 33.771 evrei. În total, aproximativ 1,5 milioane evrei au fost victime ale naziștilor și cu ajutorul milițiilor ucrainene aliate ale Germaniei (din dorința de respingere a comunismului și de independență față de Moscova). Supraviețuitorii emigrează în Israel, SUA, iar cei rămași, puțini, în Ucraina sau în Polonia, au fost asimilați. (19)

PERIOADA NAZISTĂ

Prin pactul germano-sovietic din septembrie 1939, armata roșie invadează Estul Poloniei și integrează această regiune occidentalizată în cadrul URSS-ului, înainte de a fi invadată de nemți în 1941, care ocupă întreaga Ucraină până în 1944. Bucovina și Odessa revin României, aliata Germaniei, iar restul Ucrainei și Crimeea sunt administrate de un guvern militar german.

În Estul țării, în Ucraina devenită sovietică, se organizează o rezistență puternică contra ocupantului german, însă partea occidentală se aliază cu nemții pentru a lupta contra sovieticilor. Formații ucrainene naziste, ca de exemplu batalioanele conduse de Bandera (OUN-UPA, adică Organizația naționalistilor ucraineni - Armata insurecțională ucraineană), care începând cu 1930, dar în special sub ocu-

pația germană, au desfășurat acțiuni teroriste și asasinate, ca de exemplu masacrul de la Volyn din martie-iulie 1943. În total, între 35-80.000 de etnici polonezi au fost victimele acestor operații de «epurare etnică» în Volhinia și 20-40.000 în Galiția orientală. (20)

UCRAINA SOVIETICĂ (1947-1990)

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial are loc reunirea tuturor teritoriilor ucrainene sub conducerea Moscovei (inclusiv Bucovina de Nord și Basarabia de Sud, Galiția și Rutenia subcarpatică) și astfel se încheie oficial apartenența Ucrainei la lumea occidentală. Au loc schimbări de populație între Ucraina și Polonia, aproximativ 1 milion de polonezi părăsind Ucraina.

În anul 1954 Crimeea este cedată de Nikita Krusciov, nativ ucrainean, Ucrainei, însă la acea dată transferul nu avea semnificație și consecințe deosebite. (21) În Ucraina se dezvoltă o puternică industrie grea, reprezentând 40% din industria sovietică și 60% din industria grea. Există o întinsă rețea de căi ferate, autostrăzi, porturi la Marea Neagră și se practică o agricultură modernă. Ucraina avea o populație instruită, nivelul cercetării științifice era avansat. Punctul nevralgic îl constituia însă absența resurselor energetice (petrol, gaze) necesare pentru funcționarea complexului industrial, ceea ce însă, în cadrul URSS, nu constituia

o problemă, așa cum avea să devină după independență. (22)

Deși în 1956 se produce destalinizarea, KGB reprimă orice tentativă de mișcare națională (arestare intelectuali, procese politice). În special anii '70 (epoca Brejnev) sunt marcați nu numai de stagnare economică, dar și de represiune politică. (23)

UCRAINA DUPĂ 1991: STAT INDEPENDENT

Prin dezmembrarea URSS, în anul 1991, Ucraina devine pentru prima dată stat independent. Este al doilea cel mai întins stat din Europa cu aproximativ 45 de milioane locuitori, și devine frontieră între Rusia și UE. Evoluția Ucrainei, deși independentă, va continua să fie influențată de evoluțiile politice și economice din Rusia.

Deși dezvoltarea din epoca sovietică asigura Ucrainei bazele necesare pentru a deveni un stat prosper, urmează o perioadă post-independentă extrem de dificilă. Producția industrială scade și unele ramuri dispar (ca urmare a dezmembrării industriei sovietice puternic integrate). Centrele industriale ale Ucrainei se află în regiunile din Est situate la frontiera cu Rusia și apropiate cultural de aceasta. Aici se află minele de cărbuni și siderurgia ucraineană care contribuie major la potențialul ei industrial, dar care însă sunt dependente energetic (gaz, petrol) de Rusia. Însă până la recenta ruptură, asigurarea necesarului de re-

surse energetice, Ucraina a beneficiat de contracte privilegiate cu Rusia.

Ucraina nu mai este grâнарul Europei: kolhozurile au fost desființate, pământurile au fost împărțite țăranilor care nu mai au mijloace să le cultive și au devenit stepe. Cu toate acestea, continuă să fie al treilea exportator mondial de cereale, datorită în special agriculturii industriale dezvoltate de marile companii transnaționale, iar industria alimentară este o ramură economică importantă. (24)

Ca și celelalte țări ex-comuniste, liberalizarea economică a produs mari inegalități sociale: pe de-o parte, o clasă de oligarhi verosi care afișează o opulență ostentatorie și restul populației al cărei nivel de trai a scăzut drastic. Antagonismele sociale sunt dublate de antagonisme etnice, culturale. În zonele ei istorice de răspândire, religia ortodoxă, care a renăscut, este omniprezentă, în timp ce părțile vestice își afirmă un profil occidental. Există deci o mare diversitate culturală, lingvistică, religioasă, societatea, deși adoptă valori noi, diferite atât de cele sovietice, dar și de cele europene, urmează totuși modele de civilizație diferite.

Două fenomene majore au influențat evoluția economică și politică a Ucrainei în această perioadă: apariția oligarhiei și renașterea naționalismului. În 1991, statul ucrainean independent s-a edificat pe baza unei politici

naționaliste, ca stat al națiunii ucrainene. Proiectul elitelor a fost dezvoltarea națională pe baza conceptului și procesului de «ucrainizare». Cu alte cuvinte, egalitatea între cetățeni a fost înlocuită de discriminarea pozitivă în favoarea ucrainenilor, considerați ca victime ale oprimirii istoriei. Astfel, în primii ani după independență, se produce o alianță între birocrăția post-sovietică, naționaliștii ucraineni radicali, și intelighenția liberală adeptă a valorilor occidentale.

Dacă naționaliștii nu aveau decât un sprijin popular moderat (20-25% medie națională), ei aveau un suport real în Galiția. În celelalte regiuni, chiar și în Ucraina occidentală, aveau un suport electoral sub 50% (în Novorusia doar 5-10%). (25)

Cât privește foștii conducători din epoca sovietică, pentru a se delimita de trecutul sovietic și pentru a-și păstra privilegiile, aceștia au înlocuit ideologia comunistă cu una nouă care le-a permis conservarea puterii și controlul resurselor. Pentru atingerea acestor obiective, fosta nomenclatură ucraineană intra în conflict cu elitele de la Moscova care vizau de asemenea bogățiile Ucrainei ca parte a moștenirii comune sovietice. În această luptă, ex-nomenclatura își unește forțele cu naționaliștii al căror obiectiv era construirea unui nou stat ucrainean non-rus. Rațiunile economice și istorice se întrepătrund. Astfel, atât pentru

fosta elita comunistă ucraineană care își apără dreptul de a jefui patrimoniul rămas din moștenirea sovietică, dar și pentru naționaliști (din considerente istorice), Rusia devine dușmanul comun. Se reactivează astfel ideea luptei istorice pentru libertate a unei națiuni reprimată de Rusia. Prin redescoperirea caracterului occidental al Ucrainei, această viziune va sta și la baza obiectivului integrării în UE ca principală cale de modernizare a Ucrainei și deci de respingere a integrării în spațiul euroasiatic condus de Moscova. Integrarea Ucrainei în UE, cauza imediată a declanșării fenomenului Maidan, se dovedește însă, așa cum arată evenimentele, un proiect dificil și nerealist din motive economice și culturale. (26)

În acest fel, birocrăția ex-comunistă a acaparat controlul asupra întreprinderilor și finanțelor, îmbogățindu-se după schema cunoscută din toate țările foste comuniste, iar elitele naționaliste au acaparat zona ideologică și culturală (cultură, învățământ, presă). Se constituie astfel sistemul birocratic-naționalist care pune în aplicare proiectul de ucrainizare. În școli, dar și în domenii implicând un proces de educație (armată, servicii de securitate), sunt introduse programe axate pe ideologia naționalistă. Dacă la început s-a aplicat o versiune moderată a naționalismului, în timp, practicile Armatei insurecționale Ucrainene a

lui Bandera (nazistă) au fost acceptate și apoi glorificate. Apar o serie de formații naționaliste (Roland, Galitia), au loc manifestații de rememorare a acestei perioade. La sfârșitul anilor 1990 și începutul anilor 2000, mașina de propagandă naționalistă își arată eficiența: canalele de televiziune ruse din Ucraina sunt desființate, la fel și presa.

În condițiile în care situația socio-economică s-a agravat, naționalismul s-a radicalizat, naționaliștii extremiști de factură pro-nazistă fiind cei care, combătând comunismul, au devenit simbolul luptei anti-comuniste și anti-ruse. În același timp, oligarhii (multimilionari și miliardari) controlează total politica în Ucraina (parlament, ministere, președinția). Ei sunt guvernatori ai regiunilor, ca de exemplu oligarhul Kolomoiski Igor. Național-birocrația s-a transformat în sistem oligarhic-naționalist. Proiectul acestui complex economico-ideologic se intersectează cu obiectivele Occidentului, în special cu interesele SUA, alertate de noua politică a Rusiei unde, sub conducerea lui Putin renasc valorile naționale și se promovează o politică externă tot mai independentă, și unde lobby-ul american (puternic în timpul lui Elțin) își pierde influența politică și economică. Astfel, noua orientare a Rusiei în politica internă și externă intră în coliziune cu interesele occidentale care se vor implica

activ, direct și indirect, în evoluțiile din Ucraina. În confruntarea geopolitică cu Rusia, SUA utilizează ideologia anti-comunistă și sentimentele anti-ruse din țările fost sovietice (Țările baltice, Ucraina, Georgia, dar și din Polonia, România). În acest sens, revoluțiile de culoare din Georgia (2003), din Ucraina din 2004 și din 2014 sunt evenimente în care interesele occidentale au fost implicate pentru a bloca noile orientări ale Moscovei. În Ucraina, în numele luptei contra corupției și a valorilor occidentale, revoluția portocalie a adus la putere în 2004 pe Victor Iuschenco și Iulia Timoșenco, cu suportul electoral din zonele de Vest al Ucrainei, pe fondul renașterii naționale și a emancipării identitare. Noua echipă, deși era formată, paradoxal, din figuri puternic legate de marea corupție, a câștigat puterea pe baza unei ofensive naționaliste și promovând politici de emancipare identitară. Eșecul acestei guvernări pe fondul agravării fenomenului de corupție, masivă și sistemică, a dus la alegerea lui Ianukovici cu sprijinul regiunilor rusofone din Est (Partidul regiunilor). (28). Îndepărtarea violentă a acestuia de către mișcarea EuroMaidan, a cărei miză și semnificație depășesc cadrul intern al Ucrainei, a fost momentul declanșării crizei și confruntărilor interetnice. (29)

CONCLUZII

Această sumară incursiune în trecutul îndepărtat și recent al Ucrainei arată dificultatea realizării aspirațiilor de independență și dezvoltare națională într-o societate multiethnică. În niciun moment al evoluției sale istorice, populația care se considera ucraineană nu a putut fi reunită într-un singur teritoriu cu o guvernare independentă. Teritoriul ei nu a fost timp de 1000 de ani o realitate geografică și politică. Până la constituirea statului ucrainean în secolul XX, aceste teritorii au fost permanent miza confruntărilor dintre marile puteri.

Logica dezvoltării istorice, puternic influențată de factori externi, a conturat încă din feudalism două Ucraine,

diferite cât privește componentele fundamentale ale identității etatice: etnie, limbă, tradiții culturale, religioase. La Vest, sub dominație poloneză și lituaniană, s-au impus valorile occidentale și catolice prin politici de asimilare, iar mai târziu, austriecii și ungurii au impus aceeași linie. La Est, Rusia a considerat Ucraina ca fiind Mica Rusie și, atât în perioada imperiului țarist, dar și a dictaturii sovietice, a încercat să rusifice aceste teritorii.

Acest tip de evoluție confrontațională a fost o constantă a istoriei sale, iar clivajele actuale și conflictele care se manifestă inclusiv sub forma războiului civil sunt expresia unei conștiințe naționale eterogene și a nerezolvării construcției identității naționale.

BIBLIOGRAFIE

1. Berruyer, O., «EuroMaidan: La montee en puissance du mouvement», disponibil pe <http://www.les-crisis.fr/u4-2-euromaidan-la-montee-en-puissance-du-mouvement/>. Pentru o cronologie a desfășurării evenimentelor a se vedea Berruyer, O., «Les racines de la crise», 6 martie 2014, disponibil pe <http://www.les-crisis.fr/ucraine-ooavd-1/>
2. De exemplu, un rol important în evenimentele Maidan, dar și apoi, l-a jucat partidul Svoboda neo-nazist care se numea până în 2004 Partidul Național Social din Ucraina și care în anul 2012 a fost clasat de Centrul Simon Wiesenthal în a 5-a poziție a organizațiilor anti-semite. A se vedea Berruyer, O., «La resurgence neonazie depuis 1991 en Ukraine: du SNPU au parti Svoboda», 21 iulie 2014, disponibil <http://les-crisis.fr/>
3. Numele de Ucraina înseamnă, în rusă, «țara de frontieră». Ucrainenii occidentali s-au numit Rusyny (termen tradus prin «ruten» până în secolul al XX-lea. Termenul de Ucraina este atestat în anul 1187 pentru a desemna regiunea Pereiaslav din Sudul Kievului și în 1189 pentru a desemna Sudul Galiției. A se vedea Lebedynsky, I., *L'Empire medieval de Kiev: Debats historiques d'hier et d'aujourd'hui*, disponibil pe http://www.clio.fr/BIBLIOTHEQUE/l_empire_medieval_de_kiev_debats_historiques_d_hier_et_d_aujourd_hui_material_care_a_servit_și_ca_sursă_principală_de_informare_pentru_această_perioadă_istorică.
4. De Jabrun, F., «Les incertitudes de l'identité ukrainienne», *La revue geopolitique*, 24 dec.2008 [diploweb http://www.diploweb.com/Les-incertitudes-de-l-identite.html](http://www.diploweb.com/Les-incertitudes-de-l-identite.html)
5. Koestler, A., *La treizieme tribu. L'Empire khazar et son heritage*, Calman Levy, Paris, 1976, disponibil la <http://barruel.com/koestler-arthur-la-trezieme-tribu.pdf> sau Sand, S., *The Inven-*

- tion of the Jewish People*, Verso, London-New York, 2009, disponibil la <http://www.rafapal.com/wp-content/uploads/2012/01/Shlomo-Sand-The-Invention-of-the-Jewish-People-2009.pdf>
6. Subtelny, O., *Ukraine: A history*, University of Toronto Press, 2000, disponibil <http://archive.wikiwix.com/book.google.com/books=ISBN0802083900>
 7. De Jabrun, F., *Op. cit.*
 8. Lebedinsky, I., «Les Cosaques, de la societ e de querriers a la caste militaire», disponibil la http://www.clio.fr/BIBLIOTHEQUE/les_cosaques_de_la_societe_de_guerriers_a_la_caste_militaire.asp
 9. Carrere d'Encausse, H., *Orgoliile Kremlinului. O istorie a Imperiului rus de la 1552 p an a ast azi*, Editura Orizonturi, Bucure sti, 2015 (2009), pp. 33-53.
 10. De Jabrun, *Op. cit.*
 11. Roskau-Rydel, I., «La societ e multiculturelle et multinationale de Galitie de 1772 a 1918: Allemands, Polonais, Ukrainiens et Juifs», *Annuaire de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes*, no. 139, 2008, pp. 273-281, <http://ashp.revues.org/469> (4 iunie 2015)
 12. *Ibidem*
 13. De Jabrun, *Op. cit.*
 14. Roskau-Rydel, I., *Op. cit.*
 15. Carrere d'Encausse, H., *Op. cit.*, pp.148-158.
 16. Holodomor desemnează fenomenul de foamete din Sudul Ucrainei care între 1931-1933 a făcut milioane de victime. Deși de o violen a extremă, el nu este recunoscut de instanțele internaționale ca fiind un genocid, acest termen (de genocid) fiind utilizat de autorit ile din Ucraina după Revolu ia portocalie în scopul exploataării  i exacerbării unor sentimente anti-rusești deja puternice  i pentru justificarea apropierii de Uniunea europeană. P. Van Gunderbeck Le dossier Ukraine. L'Ukraine, entre la Russie et l'UE, Mondialisation.ca <http://www.mondialisation.ca/le-dossier-ukraine>
 17. Berruyer, O., Le sort des Juifs en Ukraine, les-crisis.fr/Ukraine, disponibil <http://www.les-crisis.fr/le-sort-des-juifs-en-galicie-2/il> pe <http://www.les-crisis.fr/le-sort-des-juifs-en-galicie-2/>
 18. Les Juifs en Ukraine – www.memoriealdelashoah.org/upload/minisites/ukraine/exposition/les-juifs-en-ukraine.htm (articol 5 ian 2008)
 19. Les Juifs en Ukraine – www.memoriealdelashoah.org/upload/minisites/ukraine/exposition/les-juifs-en-ukraine.htm (articol 5 ian 2008)
 20. Berruyer, O., L'UPA en action et les massacres de la Volhynie, les.crisis.fr/dossier Ukraine, disponibil pe <http://www.les-crisis.fr/u3-6-l-upa-en-action-et-les-massacres-de-la-volhynie/>
 21. Khrouchtchev, S., «De qui la Crimee est-elle le pays?», *Reseau Voltaire*, 25 aprilie 2014, disponibil pe <http://www.voltairenet.org/article183411.html>
 22. Carrere d'Encausse, H., *Op. cit.*, pp. 249-255.
 23. De Jabrun, *Op. cit.*
 24. Berruyer, O., Comprendre l'Ukraine.La politique depuis 1991, les-crisis.fr/Ukraine, 6 mai, disponibil pe <http://www.les-crisis.fr/ukraine-la-politique/>
 25. *Ibidem.*
 26. De Jebrun, *Op. cit.*
 27. Berruyer, O., «Les resultats de l'election presidentielle ukrainienne de 2014, les -crisis.fr/ Ukraine, 21 iunie 2014, disponibil pe <http://www.les-crisis.fr/resultats-election-presidentielle-ukrainienne/>
 28. Schwarz, P., «La geopolitique du cous d' Etat en Ukraine, Le grand soir, 5 mai 2014, diponibil pe <http://www.legrandsoir.info/la-geopolitique-du-coup-d-etat-en-ukraine>

Al Qaida versus Statul Islamic: cine și de ce vrea un califat islamic?

Cristian Barna*

BINLADENISMUL - DOCTRINA JIHAD-ULUI GLOBAL

Epoca (post)modernă a fost mar-tora destrămării civilizației și instituțiilor islamice, fundamentul moral dezinte-grându-se și generând un sentiment de instabilitate, de anomie în lumea musulmană. Sunt mai mulți factori care contribuie la această realitate con-temporană: experiența traumatizantă a co-lonialismului occidental, care a distrus instituțiile tradiționale ale societății autohtone, simbolurile culturale, mo-delele economice și tehnologice, pre-cum și valorile sociale occidentale care au penetrat agresiv lumea musulmană reprezentând o provocare la adresa valorilor și obiceiurilor tradiționale și generând un sentiment profund de alienare.

În acest context ideologic trebuie amplasat „profetul” Osama bin Laden care propovăduia musulmanilor o ver-siune universală, pură a religiei islami-ce, despuiată de sfinții săi, de obiceiurile și tradițiile locale. Fundamentalismul is-lamic încearcă să convingă lumea mu-sulmană, cuprinsă de disperare, sărăcie și supusă dominației politice, militare și economice a Occidentului, drumul spre reconstrucția identității colective de conducători ai lumii, de apartenență la *umma* - valori care transcend secularis-mul promovat de „infideli”. În accepțiunea fundamentalistilor, Islamul nu se va con-forma obiceiurilor și tradițiilor sociale alogene, credința în Coran fiind consi-derată singura cale demnă de urmat.¹

Având în vedere că aproape în toa-te țările musulmane există organiza-

* Profesor universitar doctor, Academia Națională de Informații „Mihai Viteazul”, profesor aso-ciat al Facultății de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

¹ Fukuyama, Francis: *A Year of Living Dangerously. Remember Theo van Gogh, and Shud-der for the Future*, November 2, 2005, www.opinionjournal.com.

ții fundamentalist islamice, care promovează o ideologie anti-occidentală, membrii și simpatizanții acestora reprezintă un sol fertil pentru grupările teroriste. De exemplu, al-Qaida, gruparea teroristă care se dorea a fi port-stindardul fundamentalismului islamic, propovăduie o ideologie bazată pe identificarea „infidelilor” în lumea occidentală, militând pentru declanșarea „războiului sfânt”, până la sacrificiul suprem și prin orice mijloace, împotriva Occidentului.

Resurgența acestor mișcări fundamentalist islamice depinde de capacitatea acestora de a se prezenta lumii musulmane drept purtătorii de cuvânt ai „adevărului Islam”, accentul fiind pus pe elemente religioase și socio-politice precum justiția socială, valorizată mai ales de membrii claselor sociale inferioare, care caută soluții mesianice pentru a ieși din sărăcia în care trăiesc, ca o alternativă la lipsa de speranță într-o viață mai bună.²

În epoca sa de glorie, Osama bin Laden proclama, într-o casetă trimisă televiziunii qatariote *Al Jazeera*: „ cerem tuturor musulmanilor sinceri să acționeze, să îndemne și să mobilizeze națiunea [islamică] pentru a se elibera de sub dictatura regimurilor [musulma-

ne] nedrepte și renegate aflate la putere, robii Statelor Unite ale Americii”.³

Al-Qaīda nu era numai o grupare teroristă internațională, ci reprezenta, pentru adepții fundamentalismului islamic, simbolul luptei împotriva cotropirii lumii musulmane de către Occidentul „infidel”. La rândul său, Osama bin Laden se transformase într-un simbol care canaliza sentimentul de furie al lumii musulmane împotriva Statelor Unite ale Americii (*binladenism*).

Osama bin Laden încerca să inducă ideea unei „stări de asediu” a „infidelilor” asupra lumii islamice, adică existența unui „conflict al civilizațiilor” occidentală și islamică.⁴

Binladenism-ul era o concepție simplistă și violentă asupra lumii, care împărțea omenirea în „slujitorii lui Allah” (*Dar al-Islam*) și „infideli” (*Dar al-Harb*), cele două părți fiind într-un conflict permanent. Pentru bin Laden, lumea islamică (*Dar al-Islam*) a căzut în necredință și apostazie, doctrina fundamentalist islamică reprezentând unica salvare a lumii musulmane.⁵ În ceea ce privește Occidentul (*Dar al-Harb*), bin Laden consideră că musulmanii au avut parte doar de agresiune, injustiție și nedreptate din partea „cruciaților” și

² Jurgensmeyer, Mark: *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, University of California Press, Berkeley, 2001.

³ *** *Al-Jazriah TV*, February 11, 2003, www.aljazeera.com.

⁴ Bergen, Peter: *The gift of hindsight*, The Guardian, September 7, 2002, www.guardian.co.uk.

⁵ Forte, David: *Radical Islam vs. Islam*, Ashbrook Center for Public Affairs at Ashland University, Ohio, September 2001, www.ashbrook.org.

„sioniștilor”: „sângele musulman a fost vărsat în Palestina și Irak. Masacrele musulmanilor din Qana (Liban), Burma, Kașmir, Assam, Filipine, Fatani, Ogadin, Somalia, Eritrea, Cecenia și Bosnia sunt încă proaspete în memoria noastră. Toate acestea au avut loc sub ochii lumii occidentale, care nu numai că nu a împiedicat aceste atrocități, ci, sub acoperirea nedreaptă a Organizației Națiunilor Unite, i-a împiedicat pe frații noștri să se apere. Apărătorii Islamului s-au trezit și au realizat că sunt principala țintă a agresiunii din partea alianței „cruciaților” cu „sioniștii”. Propaganda mincinoasă, cu privire la necesitatea apărării „drepturilor omului”, a fost dată în vileag de masacrarea musulmanilor din orice colț al lumii”.⁶

Se poate observa că bin Laden construia o imagine selectivă și distorsionată a realităților cu care se confruntă lumea islamică. Pentru aceasta, bin Laden a folosit în discursurile sale atât termeni religioși, cum ar fi „infidel” (*kufr*), „opresor” (*mufsid fil-ard*) sau „arogant” (*mutajabbir*), cât și mesaje politice: politica externă a Occidentului

față de lumea islamică, drepturile popoarelor, lupta de eliberare a musulmanilor din Palestina sau denunțarea alianțelor regimurilor arabe cu Statele Unite ale Americii.⁷

Conform lui bin Laden, „uciderea americanilor și aliaților acestora, atât militari, cât și civili, era o datorie sfântă. Orice musulman care crede în Allah și dorește să ajungă în Paradis trebuie să ucidă americani, cu orice preț!”⁸

Mesajul lui Osama bin Laden vorbea de obligația musulmanilor de a ridica stindardul *Jihad*-ului împotriva „infidelilor” care au cotropit „locurile sfinte” ale Islamului. Eliberarea acestora reprezintă cea mai mare victorie pentru musulmani, fiind datoria fiecărui musulman, chiar cu prețul sacrificiului suprem (*ishtihad*).⁹

Însă, în toate declarațiile sale publice, bin Laden respingea ideea că era, sau dorea să devină, conducătorul suprem al lumii musulmane în războiul împotriva Occidentului. Mai degrabă, acesta considera că rolul său, respectiv al grupării al-Qaīda este de a „instiga” lumea musulmană să declare „război sfânt” opresorilor „cruciați” și

⁶ Bin Laden, Ossama: *Declaration of War against the Americans Occupying the Land of the Two Holy Places*, Al Quds Al-Arabi, August, 1996.

⁷ Aburish, Said: *A Brutal Friendship: the West and the Arab Elite*, St. Martin's Press, New York, 1997.

⁸ *** *The Fatwah Urging Jihad Against Americans, signed by Usamah Bin-Ladin; Ayman al-Zawahiri, leader of the Jihad Group in Egipt; Abu-Yasir Rifa'i Ahmad Taha, a leader of the Islamic Group; Sheikh Mir Hamzah, secretary of the Jamiat-ul-Ulema-e-Pakistan; and Fazlul Rahman, leader of the Jihad Movement in Bangladesh*, Al-Quds al-Arabi, February 23, 1998.

⁹ Bin Laden, Ossama: *Declaration of War against the Americans Occupying the Land of the Two Holy Places*, Al Quds Al-Arabi, August, 1996.

„sioniști”. Conform lui bin Laden: „dato-
ria mea a fost să-i trezesc pe musul-
mani și să le arăt ceea ce este bine
să facă”, (...) să provoc națiunea mu-
sulmană (*ummah*) să se ridice și să-și
elibereze teritoriile, să lupte pentru
Allah și să facă din legea islamică cea
mai importantă lege dintre toate, iar
cuvântul lui Allah cel mai important
cuvânt de pe pământ”.¹⁰

Jihad-ul este motivat ideologic ca
război de auto-apărare împotriva „con-
spirației globale a americanilor și evrei-
lor”, orice mijloace violente fiind permi-
se. Această „frăție globală jihadistă”
a luat ființă în jurul Al Qaīda, facilitând
cooperarea între musulmani de diferite
naționalități și origini pentru derularea
de acțiuni teroriste și conexe acestora
(strângere de fonduri, spălare de bani,
aprovizionare cu armament etc.).¹¹

Al-Qaīda și-a arogat dreptul de a
vorbi în numele Islamului, justificând
organizarea atentatelor teroriste ca
parte a *Jihad*-ului global, pe care lu-
mea islamică are obligația să-l decla-
re Occidentului, singura modalitate de
a reduce decalajul asimetric de forțe
dintre „musulmani” și „infideli”.

DE LA OSAMA BIN LADEN LA ABU BAKR AL BAGHDADI: EVOLUȚIA *JIHAD*-ULUI GLOBAL

Deși opinia unanimă era că „primă-
vara arabă” a eradicat ideologia jha-
distă, în regiunile în care musulmanii
se confruntă cu greutate economică,
sociale sau politice, lipsa acută a spe-
ranței într-o viață mai bună continuă
să favorizeze recrutarea activă de
jihadisti.¹²

Astfel, la „periferia primăverii ara-
be”, radicalizarea este un fenomen
în ascensiune, al-Qaida exploatând
evoluțiile sociale și politice recente
din Yemen, Egipt, Libia, Siria și Irak
au adus grupările afiliate al-Qaida mai
aproape de atingerea obiectivului lor
de a transforma aceste țări în baze
logistice și a facilita ca grupurile jha-
diste să crească numeric și să devină
dominante.¹³

Potrivit lui Philipp Holtmann, o
temă frecventă pe forumurile jihadistice
era ipoteza că nivelul de securitate al
unor state din Africa de Nord și Ori-
entul Mijlociu este precar, generând
astfel cadrul ideal pentru ca grupările
jihadiste să poată acționa. Jihadistii
profită de dezorganizarea armatei și a

¹⁰ Scheuer, Michael: *Coalition Warfare: How Al-Qaīda Uses the World Islamic Front Against Crusaders and Jews*, Terrorism Focus, Volume 2, March 31, 2005, www.jamestown.org.

¹¹ Paz, Reuven, op. cit.

¹² Stewart, Scott: *Libya After Gadhafi: Transitioning from Rebellion to Rule*, August 24, 2011, www.stratfor.com, accesat la 27.02.2014

¹³ Scheuer, Michael: *Why the Mideast revolts will help al-Qaeda*, March 4, 2011, www.washingtonpost.com, accesat 21.08.2014

forțelor de ordine publică, de conflictele civile și de accesul facil la depozitele de arme neprotejate, precum și de deziluzia celor care formează „noua generație de jihadiști”, tineri musulmani care și-au pus toate speranțele într-o schimbare de regim, care nu s-a materializat niciodată.¹⁴

Atracția pe care o exercită Siria, Irakul, Peninsula Sinai, Libia sau Nigeria pentru adepții Statului Islamic pare irezistibilă! După ce al-Qaida a pierdut oportunitatea de a interveni sau de a se afirma în evenimentele care au declanșat „primăvara arabă” în Tunisia și Egipt la începutul anului 2011, jucând un rol secundar în Libia, fără îndoială că al-Zawahiri privește războiul civil din Siria ca pe o oportunitate-cheie pentru a reconfirma aspirațiile al-Qaida de a întemeia mult-râvnitul califat.¹⁵

Slăbirea regimului lui Bashar al-Assad a condus la apariția unui „sanctuar al jihadiștilor” în Siria, așa cum s-a întâmplat în Afganistan în anii 1990 sau la o „stare de haos”, așa cum s-a întâmplat în Irak în perioada

2003-2007, situație în care grupurile jihadiste și-ar consolida poziția.¹⁶

După cum menționa și Matthew Olsen, Siria a devenit baza logistică și zona de acțiune prioritară pentru grupările afiliate al-Qaida, în vederea recrutării și pregătirii unui număr tot mai mare de jihadiști.¹⁷

Al-Qaida a încercat să-și facă simțită prezența la periferia a ceea ce s-a vrut „revoluția siriană”, prin intermediul Jabhat al-Nusra (Frontul pentru protecția cetățenilor de la Levant), brigăzile *Abdullah Azzam* și *Al Baraa ibn Malik*, precum și alte grupări jihadiste, dorind să conteste și să delegitimeze conducerea insurecției împotriva regimului lui Bashar al-Assad, cu scopul de a converti rebeliunea într-o operațiune jihadistă pe care s-o controleze direct. Pentru o perioadă de timp, Jabhat al-Nusra și fosta al-Qaida din Irak (re-branduită în Statul Islamic) au luptat cot la cot în Siria. În prezent, al-Nusra este o grupare afiliată al-Qaida, care se află într-o stare de beligeranță cu Statul Islamic din Irak și Levant.¹⁸

¹⁴ Ehrhardt, Christoph: *Al Qaida in Libyen. Das Chaos als Chance*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 25.08.2014

¹⁵ Temple-Raston, Dina: *Al-Qaida Eyes Opportunities in Syria*, All Things Considered—National Public Radio, 12 March 2012. <http://www.npr.org/2012/03/12/148467185/al-qaida-leader-eyes-opportunities-in-syria>, accesat 10. 09. 2014)

¹⁶ Kaplan, Robert D: *Syria and the Limits of Comparison*, August 28, 2013, www.stratfor.com, accesat 07.06.2014

¹⁷ *** *Editorial: Syria's forgotten war shouldn't be forgotten*, 03/12/14, www.saratogian.com/opinion, accesat 27.02.2014

¹⁸ *Presence of al-Qaeda Raises Tension in Syria*, Al-Jazeera, 9 iulie 2013. <http://www.aljazeera.com/video/middleeast/2013/07/201378202920481142.html> accesat 12 iulie 2014).

Tensiunile acumulate între cele două grupări jihadiste au provocat o breșă în aprilie 2013, când liderul Statului Islamic din Irak (cum se numea gruparea jihadistă condusă de Abu Bakr al-Baghdadi la acea dată), a proclamat că toate grupările jihadiste care activau în Irak și Siria se vor subordona lui, acționând concertat, în numele Statului Islamic din Irak și Siria. Abu Muhammad al-Jolani, liderul al-Nusra, a contestat supremația pe care al-Baghdadi dorea să și-o aroge, solicitându-i lui Al-Zawahiri să intervină pentru a media conflictul ce risca să izbucnească între cele două grupări jihadiste.¹⁹

Prin urmare, în septembrie 2013, al-Zawahiri a decis să autorizeze Jabhat al-Nusra ca fiind singura grupare afiliată al-Qaida care operează în Siria, cerându-i lui al-Baghdadi să-și limiteze operațiunile doar pe teritoriul Irakului. Al-Baghdadi a contestat decizia lui al-Zawahiri și, implicit autoritatea sa, în pofida jurământului de fidelitate pe care l-a depus în fața liderului al-Qaida.

Urmare a acestei stări de fapt, mai multe grupări jihadiste rivale și-au unit eforturile, la sfârșitul anului 2013, cu

scopul comun de a-l forța pe al-Baghdadi să cedeze teritoriul pe care-l controla și să părăsească Siria. Mai mult, în luna februarie 2014, conducerea al-Qaida anunța că a rupt orice legături cu Statul Islamic din Irak și Siria.²⁰

Cu toate acestea, în opoziție cu obiectivele și declarațiile al-Qaida privind conflictul din Siria, Statul Islamic din Irak și Siria (re-branduit între timp în Statul Islamic din Irak și Levant) și-a extins controlul teritorial în Siria, punând bazele unui „stat *de facto*” în regiunea de frontieră dintre Siria și Irak.²¹

Este de menționat faptul că, încă din luna iulie 2012, Abu Bakr al-Baghdadi a declanșat o campanie ideologică, mediatică și militară concertată împotriva majorității šiite (aflate la putere în Irak) și regimului al-Assad (alavit) din Siria.²²

Încă de atunci, Statul Islamic a avut unele succese militare considerabile. În luna martie 2013, a cucerit orașul sirian al-Raqqah, prima provincie siriană aflată sub controlul său, lansând o serie de atacuri succesive pe teritoriul Siriei, folosind echipamentul militar confiscat din Irak. Astfel, în luna iu-

¹⁹ Mendelsohn, Barak: *After Disowning ISIS, al Qaeda is Back On Top*, 13.02. 2014, www.foreignaffairs.com/articles, accesat 27.08.2014

²⁰ Ilie, Ana: *Retrospectiva 2013: Siria - un razboi al umbrelor si al aparentelor*, 31 Decembrie 2013, Ziare.com, accesat 27.02.2014

²¹ Laub, Zachary; Masters Jonathan: *Islamic State in Iraq and Syria*, August 8, 2014, <http://www.cfr.org/iraq/islamic-state-iraq-syria/p14811>

²² Hoffman, Bruce: *Al Qaeda's Uncertain Future*, *Studies in Conflict & Terrorism*, No.36, 2013

lie 2014, jihadiștii au atacat două baze militare din Nord-Estul Siriei precum și de lângă Alep. Aceste atacuri marchează și o schimbare semnificativă a raporturilor de forțe în conflictul civil din Siria, Statul Islamic schimbându-și tactica de luptă și vizând slăbirea treptată a rebelilor sirieni susținuți de Occident, prinși la mijloc între grupările jihadiste și forțele loiale regimului lui Bashar al-Assad.²³

În ceea ce privește situația din Irak, începând cu luna ianuarie 2014, Statul Islamic a fructificat creșterea tensiunilor dintre minoritatea sunită și guvernul șiiit pentru a prelua controlul asupra orașelor Fallujah, Ramadi, din provincia sunită Anbar, și au o prezență sporită în orașe de la granița cu Turcia și Siria. Cucerirea orașelor Mosul și Tikrit, în luna iunie 2014, este însă cea care a șocat în întreaga lume, trăgând un semnal de alarmă referitor la capacitatea și mijloacele de luptă (inclusiv armament greu) folosit de jihadiștii conduși de Abu Bakr al-Baghdadi.

De menționat că Statul Islamic din Irak și Levant nu ar fi putut să desfășoare acțiunile militare din Irak dacă nu ar fi primit un sprijin substanțial de la triburile locale sunită. De asemenea, foștii strategii militari fideli lui

Saddam Hussein, împreună cu luptătorii din grupările *Jaish al-Mujahideen* și *Jaish Ansar al-Sunnah* joacă un rol important în succesul atacurilor lansate de al-Baghdadi. Acestora li se alătură, atunci când interesele sunt convergente, majoritatea grupărilor para-militare sunită ostile guvernului central dominat de șiiți, precum și un număr semnificativ de membri ai *Awakening Council*, care s-au alăturat acestor grupări para-militare, coordonate de *Majlis Thuwar al Anbar* (Consiliul insurgenților din Anbar).²⁴

DECLARAREA CALIFATULUI ȘI TRECEREA LA OFENSIVĂ MILITARĂ A NOULUI STAT ISLAMIC – CE NE REZERVĂ VIITORUL?

Declararea califatului islamic de către Abu Bakr al-Baghdadi, în iunie 2014, a reprezentat o mutație majoră, fosta grupare afiliată al-Qaida făcând pasul de la o ramură a unei rețele care lansează atacuri teroriste împotriva unor ținte slabe, într-un efort de a forța Occidentul să se retragă de pe teritoriile locuite de musulmani, pentru a destabiliza și, eventual, înlocui regimurile „infidele” și „apostate” din acele state. Statul Islamic nu se dorește a fi doar o „bază” din care se planifică atacuri teroriste, ci un „stat”, violent și cotropitor.

²³ Spencer, Richard: Islamic State uses high grade captured weapons to fight Assad troops in Syria, 25 July 2014, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/10991995/Islamic-State-uses-high-grade-captured-weapons-to-fight-Assad-troops-in-Syria.html>

²⁴ Bhalla, Reva: *The Intrigue Lying Behind Iraq's Jihadist Uprising*, 17 June 2014, www.stratfor.com

În plus, Statul Islamic controlează mai mult teritoriul decât orice altă grupare afiliată al-Qaida, acest lucru datorându-se și faptului că a rechiziționat armament greu de la forțele de securitate irakiene, care s-au retras în fața ofensivei lansate de jihadiștii lui Baghdadi în zonele majoritar sunită.

Progresele rapide în aplicarea strategiei de campanie în Irak indică faptul că al-Baghdadi a învățat din greșelile altor grupări afiliate al-Qaida, încheind alianțe provizorii cu triburile sunită și cu cei care au luptat în armata lui Saddam Hussein. În prezent, arogându-și atributele statalității, Statul Islamic se autodefinește ca entitate care poate governa, furniza bunuri și servicii publice, inclusiv securitate. Pe scurt, adoptă atât modelul de guvernare al HAMAS și Hezbollah, cât și tactica militară a acestora.²⁵

Nu în ultimul rând, Statul Islamic a devenit cea mai bogată și mai bine dotată, din punct de vedere militar, grupare teroristă din istoria recentă. Liderii săi au obținut sute de milioane de dolari din exploatarea câmpurilor petrolifere din estul Siriei și din jefuirea filialei băncii centrale irakiene din Mosul. Ofensiva militară declanșată

le-a permis, de asemenea, să jefuiască baze militare irakiene, beneficiind astfel de dotările unei armate moderne, inclusiv tancuri și artilerie. Așadar, nu asistăm la ofensiva fragilă și neordonată a unor insurgenți înarmați precar, ci avem de-a face cu o forță militară care dispune de tehnică de luptă performantă.²⁶

Cu privire la strategia militară pusă în practică de Statul Islamic, într-un articol publicat în principalul mijloc propagandistic al Statului Islamic (publicația Dabiq), aceasta este descrisă drept un război de gherilă în trei etape politico-militare, care oglindesc vocabularul tehnic al lui al-Zarqawi (fostul lider al-Qaida în Irak): „nikayah” (atacuri teroriste pentru a zădărnici acțiunile guvernului central și pentru a crea cât mai mult haos posibil pentru a-l determina să-și retragă forțele din regiunea țintă), „tawahhush” (jihadiștii sunt în măsură să preia controlul prin intermediul unui guvern primitiv) și „tamkin” (consolidarea sau instituirea unui stat). Toate aceste etape ar avea loc, ideal, într-o țară cu o guvernare precară, în regiuni pe care gherilele jihadiste le pot controla!²⁷

²⁵ Nazer, Fahad: *Can the West live with 'brutal' al Qaeda offshoot ISIS?* 6 August 2014, <http://edition.cnn.com/2014/08/06/opinion/nazer-west-isis/index.html>

²⁶ Blair, David: *Here's how to avoid 'mission creep' in Iraq*, 19 August 2014, <http://www.telegraph.co.uk>

²⁷ Ryan, Michael W. S: *Dabiq: What Islamic State's New Magazine Tells Us about Their Strategic Direction, Recruitment Patterns and Guerrilla Doctrine*, 1 August 2014, <http://www.jamestown.org>

Patrimoniul cultural al umanității, victimă colaterală a conflictelor din Orientul Mijlociu

Sebastian Simion

War is not only the enemy of man, it is also the enemy of the best that man has produced.

Jirí Toman

Imaginile tulburatului islamist lovind cu barosul în porticul unui templu bi-milenar din Hatra – oraș înscris de UNESCO în patrimoniul universal al umanității – alături de alte instantanee desprinse din orgia distructivă dezlănțuită de hibridul teroristo-religios zis „stat islamic” (sau IS, ISIS, ISIL, SIIL) cu același discernământ herostratic cu care califul Omar a incendiat biblioteca Alexandriei ori talibanii au tras cu mortierele în serenicul Buddha din Bamian, au provocat – dincolo de repulsia firească a omului educat – reluarea unei dezbateri care durează de ceva decenii privind eficacitatea legislației și organismelor internaționale în protejarea patrimoniului istoric universal în

condițiile situațiilor de conflict. Din vremuri imemorabile războiul a fost acompaniat de distrugere și de „dreptul la jaf”, distrugerea proprietății culturale fiind considerată o consecință inevitabilă a acestuia, situație care s-a încercat a fi reglementată încă din perioada Renașterii. Erudiții umaniști ai veacurilor XVI-XVII, mai mult sau mai puțin preocupați de posibilitatea existenței unui drept internațional – un Jakobus Priliusius spre exemplu, cu al său *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae* din 1553 – dar trăitori în vremuri nesigure și martori la barbaria războaielor, au încercat a pune între paranteze legale dreptul sabiei față de cei învinși și bunurile lor. Priliusius, în textul menționat, opina că părțile beligerante trebuie să se poarte cu grijă față de operele de artă nu pentru valoarea sau natura lor religioasă, ci pentru calitatea lor de „opere de artă” încununând efor-

mul creator al oamenilor. Deși, intuitiv, s-ar putea considera că patrimoniul cultural, respectiv protejarea patrimoniului cultural sunt concepte care țin de Occident și de o anumită evoluție a acestuia, și civilizațiile non-occidentale au fost preocupate de protejarea proprietății culturale – astfel, legea islamică stabilește în mod imperativ diferențierea obiectivelor militare de cele civile în vremuri de război, fiind restrictivă și nedispusă la excepții, cel puțin după cum au înregistrat istoricii ordinele primului calif, Abu Bakr; în fapt, unii exegeți contemporani merg și mai departe și spun că, în concepția islamică, toate obiectivele trebuie considerate civile până când se dovedește contrariul.

Protejarea obiectelor istorice are o tradiție care merge până în Antichitate, biblicii Nabucodonosor cel Mare sau Nabonide, după cum arată excavațiile din anticele Ur și Babylon, fiind preocupați de păstrarea moștenirii cultural-religioase a înaintașilor, primul dintre aceștia amenajând și un muzeu în palatul său regal, probabil primul astfel de așezământ din istoria umanității¹. Preocupări de acest gen au existat și la anticii greci și romani, însă epoca modernă va fi cea care va aduce cu sine nu numai ideea necesității colecționării și păstrării obiectelor istorice, ci și pe aceea de a face aceste lucruri organizat, în spații publice.

Convenția de la Haga din 1899 (revizuită de Conferința din 1907), situațiile create în Primul Război Mondial și Pactul Roerich semnat la Washington în 1935 au venit cu necesare prevederi privind protejarea obiectelor de patrimoniu istoric și cultural nu numai în condiții ideale, dar și în situația izbucnirii unor conflicte armate. A urmat a doua conflagrație mondială și o altă etapă de distrugeri și prelevări forțate de obiecte de patrimoniu, milioane de astfel de obiecte culturale ale popoarelor temporar cucerite fiind trimise în Reich pentru a popula preconizatul Führermuseum, gândit drept cel mai spectaculos edificiu muzeal al mapamondului. Dintre milioanele de obiecte rechiziționate, cele considerate „degenerate” sau neconcordante cu standardele estetice al nazismului au fost distruse. La aceasta adăugându-se monumentele distruse în urma bombardamentelor și operațiunilor de front. În fapt, situația a fost atât de stânjenitoare pentru „lumea civilizată” încât Forțele Aliate au fost nevoite să ia măsuri explicite privind protejarea simbolurilor culturale („În desfășurarea ofensivei noastre, inevitabil, vom întâlni monumente și centre culturale simbolizând tocmai ceea ce încercăm să păstrăm prin lupta noastră. Este responsabilitatea fiecărui comandant de a proteja și respecta aceste sim-

¹ R.F. Harper, *Assyrian and Babylonian litera* (London, D. Appleton and Co., 1901)

boluri ori de câte ori este posibil...” Eisenhower, mai 1944). În acest scop și în contextul pregătirii invaziei vizând eliberarea Europei, în 1943 a fost creată o unitate cu profil special, *Monuments, Fine Arts and Archives Commission* (MFAA); cu o logistică sub necesități, lipsită de mijloace de comunicare în masă, de la echipa compusă din 345 de oameni veniți din 13 națiuni – din care mulți erau directori de muzee, curatori și universitari – se aștepta implementarea celor mai bune metode pentru protejarea fiecărui monument istoric și cultural din Europa și Africa de Nord. Având în vedere dificultatea cooperării militari-civili, lipsa de experiență a membrilor comisiei în ale birocrăției militare și condițiile excepționale în care trebuiau să-și desfășoare activitatea, rezultatele au fost extraordinare: între 1943 și 1951 au fost găsite și returnate peste 5 milioane de obiecte și piese de artă furate, la aceasta adăugându-se un număr impresionant de situri și monumente conservate. Ecoul prodigioasei activități a acestor oameni a fost unul de durată, inspirând inclusiv o recentă producție hollywoodiană, pe lângă o sumă de organizații dedicate protejării moștenirii culturale a umanității.

După Nuremberg și stabilizarea bi-polară a Europei era necesară și revizuirea legislației internaționale dedicate protejării patrimoniului cultural și istoric al umanității: a apărut astfel

Convenția de la Haga din 1954 (vizând protejarea proprietății culturale în cazul conflictelor armate) acompaniată de 2 protocoale (în 1954 și 1999), Protocoalele Adiționale ale Convenției de la Geneva (1977), Convenția de la Paris (din 1970, privind interzicerea și prevenirea transferului ilicit de obiecte culturale); la acestea se adaugă și alte demersuri importante, de genul Declarației Radenci (1998), Declarației Torino CIBB, diverse alte prevederi generate de organisme specializate (ICA, ICOM, ICOMOS) sau de rețele internaționale dedicate (e.g. Comité International du Bouclier Bleu – International Committee of the Blue Shield). Evident, Convenția Haga a fost ratificată de un număr impresionant de națiuni (mai puțin SUA și Marea Britanie dintre foștii Aliați) numărul acestora ajungând la 114 în 2006 și 124 în 2014 (din totalul de 191 de membri ai ONU).

Cum respectarea tratatelor se bazează pe buna-credință („*pacea și justiția nefiind suficiente pentru a vindeca impulsunile și pasiunile*” cum spune Hamilton în *Human Nature*) evident că nu puteau lipsi cazurile de gravă încălcare a prevederilor Convenției de la Haga produse de: bombardamentele turcești din Cipru (1974) urmate de jefuirea sistematică a obiectelor de patrimoniu din vechile edificii monahale bizantine; operațiunile militare ale Israelului în Liban (1982-1984) care

au afectat monumentele anticului Tyr; conflictul irano-iraqian (afectând situri arheologice în Abadan și Sush, în mare parte din neglijența factorilor politico-militari din jurul lui Saddam, care au refuzat marcarea acestora cu steaguri, cum prevede Convenția, respectiv plasarea unor observatori internaționali); a urmat primul conflict din Golf și afectarea siturilor arheologice ale vechiului Ur (unele transformate în aerodromuri militare; la aceasta s-a adăugat și furtul a 30.000 de obiecte de artă islamică, luate de irakieni din Muzeul Național al Kuweitului). Apoi, al doilea conflict din Golf și *Iraqi Freedom*, ostilitățile fiind purtate de data aceasta cu respectarea prevederilor Convenției și cu o bună comunicare a Pentagonului cu organisme de profil (Institutul Oriental din cadrul Universității din Chicago punând la dispoziția Pentagonului o listă cu 5000 de situri și monumente antice în scopul protejării acestora). Dacă marcarea corectă a protejat respectivele monumente de bombardamentele aeriene, ocupația a adus cu sine inevitabilele jafuri și prelevări ilegale din situri arheologice, muzee, arhive și biblioteci. Numai din Muzeul Național al Irakului au fost furate 15.000 de obiecte, în contextul unei operațiuni militare purtate sub egida celor care, în urmă cu 60 de ani, formau MFAA tocmai pentru a preveni sau remedia astfel de lucruri. Întocmai ca și Sadam – cuprinși probabil

de același fior al dominării vanitose a marilor simboluri ale Istoriei – trimișii celor din „the land of the free and the home of the brave” și-au construit deliberat o bază aeriană peste ruinele anticului Babylon și un poligon de antrenamente pentru infanterie în Urul regelui Ghilgamesh. Alte situri istorice au fost jefuite de bande înarmate, singura reacție a lui Donald Rumsfeld fiind una total opusă celei a lui Ike Eisenhower: „*Stuff happens*”. E drept, apelul la clauza „necesității militare” inclusă în Convenția de la Haga a fost utilizat o singură dată (transformând în punct militar temporar un minaret vechi de 1.200 de ani).

Dar cea mai flagrantă încălcare a Convenției Haga a venit de pe continentul ale cărui conflicte mondiale i-au generat necesitatea – din fosta Iugoslavia. Însuși „scutul albastru”, simbolul Convenției, fixat pe clădirile și siturile istorice a devenit țintă primară, distrugerea acestora devenind parte componentă a strategiilor de purificare etnică și culturală (209 din 607 moschei din Kosovo au fost parțial sau total distruse de forțele sârbești, alte două moschei istorice din veacurile XV-XVI fiind distruse de bombardamentele NATO); după încheierea conflictului a urmat reacția albaneză, cel puțin 1/3 din totalul monumentelor sârbești înregistrate ca atare fiind demolate (între acestea 76 de mănăstiri și edificii ecleziastice, la care se adau-

gă cel puțin 10 distruse de bombardamentele NATO). În fapt, conflictele micro-statalor balcanice *in statu nascendi* nu au făcut decât să anunțe ceea ce face acum ISIS în Orientul Mijlociu - transformarea unor teritorii statale în *terra nullius* urmată de purificarea „culturală” sistematică. În 15 ani din Balcani a fost extrasă total o bună bucată din istorie zonei – monumente istorice aneantizate și odată cu ele și dovezile existenței acestora. Cu scopul omogenizării etnice, evident.

Conflictele din ultimele două decenii ale secolului al XX-lea – în care distrugerea patrimoniului și moștenirii culturale au devenit elemente pe agenda strategiilor vizând umilirea și subjugarea grupurilor etnice considerate insurgente – au forțat comunitatea internațională să revizuiască Convenția Haga, rezultatul fiind al Doilea Protocol al Convenției, apărut în forma sa finală în 1999. Acesta a venit cu precizări importante privind inventarierea bunurilor culturale, pregătirea planurilor de urgență pentru protejarea lor în condiții de incendii sau de colaps structural, planificarea mutării patrimoniului mobil în spații asigurate corespunzător, desemnarea autorităților competente în coordonarea operațiunilor de protejare a patrimoniului. Precizările sunt importante, obligând semnatarii la elaborarea unor astfel de proiectii specifice „vremurilor de război” în perioadele de pace. Inten-

țiile, ca de fiecare dată, au fost generoase, însă la 5 ani după apariția Protocolului doar 35 de națiuni semnaseră protocolul, între acestea și Siria și Yemen (contând prea puțin, după cum rezultă din distrugerile care au avut loc în ultimii ani în aceste țări).

Ratificarea sau respectarea la nivel statal a acordurilor internaționale stabilite de „comunitatea internațională” nu înseamnă întotdeauna și o internaționalizare a respectivelor principii de către societățile componente ale acestor state. Piața finală pentru traficul de obiecte culturale din zonele de pre și post-conflict o găsim tocmai în statele eminente ale „comunității internaționale” și un exemplu în acest sens este celebra colecție Schøyen, supranumită „Manuscrisele de la Marea Moartă ale Buddhismului” – o colecție privată însumând aproximativ 1400 de manuscrise buddhiste anterioare secolelor VII-VIII extrase de talibanii afgani din zona Bamiyan și vândute unui colecționar norvegian. Norvegia, altfel un stat respectabil, component al cadrului internațional de prevenire a traficului de acest gen. În fapt situația este sensibilă nu numai în acest caz, ci și în cazul altor „respectabili” ai comunității internaționale care, ratificând UNIDROIT- ul spre exemplu ar avea de returnat bunuri culturale preluate în diverse etape istorice (în și după perioada colonială etc.) și prin diverse metode.

PURIFICAREA CULTURALĂ ÎN NUMELE PROFETULUI SAU AL PROFITULUI?

Dacă războaiele din fosta Iugoslavie au integrat premeditat distrugerea moștenirii culturale și religioase a diverselor popoare componente ale fostei federații în strategiile de purificare etnică și de „omogenizare” a noilor entități statale, ceea ce face IS în spațiul siro-irakian a dus terorismul cultural la un „rafinament” care-i justifică calificativul de „infecție incurabilă” acordat, în urmă cu ceva vreme, de președintele Consiliului Islamic al Pakistanului. Distrugerea sistematică a artefactelor muzeului din Mossul, demantelarea anticului oraș Nimrud, dinamitarea ruinelor vechii capitale a imperiului Parth și a edificiilor palmyrene, a celor romane și elenistice din mai multe situri arheologice, bombardarea moscheelor

istorice de la Alep și din alte localități, distrugerea „mormântului lui Iona” (ca „antidot la apostazie”) și alte astfel de acțiuni, au arătat măsura reală a ineficacității comunității internaționale în a impune respectarea și protejarea patrimoniului cultural al umanității. Amploarea reală a distrugerilor este doar estimativă, în lipsa posibilității de evaluare în teren, însă se prelină o cifră de peste 10 miliarde dolari. În alte cazuri evaluarea va fi imposibilă, fiind vorba de monumente istorice cu caracter de unicitate. Practic, amplitudinea distrugerilor s-a situat la un nivel „fără precedent în istoria modernă a umanității” (Irina Bokova, director-general UNESCO), ISIS continuând să-și exercite și în acest moment controlul asupra uneia dintre zonele cu cea mai mare concentrare de bogății arheologice de pe planetă.

(Situri istorice distruse, jefuite sau deteriorate de ISIS. Sursa: *The New York Times*, oct. 5, 2014)

Explicațiile unui astfel de comportament nu sunt simple, sau nu atât de simple pe cât par. Distrugerea „urmelor idolatriei” de pe teritoriile revendicate de „califat”, în numele Profetului și al iconoclasmului scrierilor sfinte, e numai o parte din ecuație. O altă privește operațiunile de finanțare prin traficarea a tot ceea ce se poate valorifica din siturile istorice și din capturarea colecțiilor instituțiilor muzeale. Desigur, și Iraquel și Siria ar fi trebuit să aibă – și probabil au avut – planuri de protejare a monumentelor și de asigurare a bunurilor culturale, personal specializat în operaționalizarea acestor planuri, un sistem de alarmare timpurie, poate chiar și personal militar cu stagii de training pentru astfel de situații excepționale. La fel de probabil e că lucrurile ar fi funcționat mai bine în contextul unui conflict „convențional” (în sensul respectării convențiilor internaționale), ceea ce nu este și cazul conflictelor sectare din Orientul Mijlociu. În cazul Irakului s-a adăugat corupția endemică și lipsa de motivare a factorului militar (în 2014 ISIS a preluat Mossulul în condițiile în care o întregă divizie irakiană a defectat fără a opune rezistență, lăsând la dispoziția insurgenților un arsenal și o logistică considerabile).

Rivalitățile locale vechi de decenii (Turcia vs Siria, Siria vs. Irak etc.), consecințele experimentului generic cunoscut drept „primăvara arabă” au avut și ele contribuția lor la deteriorarea de ansamblu a situației în regiune. Statul Islamic nu a inventat nimic nou – elemente din „opозиția siriană”, considerate moderate și stipendiate la un moment dat de SUA cu logistică militară de sute de milioane de dolari în vederea înlocuirii lui Assad, au recunoscut că au finanțat cumpărarea de arme utilizând brigandajul arheologic (pierderile estimate în 3 ani de conflict civil fiind undeva în jurul a 2 miliarde de dolari numai din acest trafic de obiecte istorice)². Chiar dacă guvernul sirian ar fi avut voința să lupte împotriva „terorismului cultural”, în mod cert nu ar fi avut și resursele necesare să o facă și nici sprijinul internațional necesar. În 2011, în Egipt, în contextul „revoluției”, toate siturile arheologice majore, inclusiv cele de pe Platoul Gizeh, de la Luxor și din Valea Regilor au cunoscut raiduri întreprinse în scopul prelevării de obiecte arheologice, pierderile estimate fiind în jurul a 5 miliarde de dolari. Astfel de evenimente, la o scară atât de semnificativă, nu sunt posibile fără coordonare și fără certitudinea unei piețe de desfacere. Presa londoneză, germană sau ame-

² Deborah Lehr, Eric Cline, *Cultural Terrorism Has Swept the Middle East*, US News, <http://www.usnews.com>, Feb. 21, 2014

ricană abundă în articole și reportaje prezentând traficul și culoarele ilegale sau semi-legale de desfacere a bunurilor culturale extrase din zonele de conflict, o afacere trans-națională care practic alimentează cu fonduri toate părțile implicate în conflicte, de la facțiunile guvernamentale la grupările rebele. Datele oficiale din SUA arătau pentru 2013, spre exemplu, o creștere a valorii antichităților declarate ca importate din Siria cu 134%, însă cifra de 11 milioane de dolari este doar una oficială, valoarea obiectelor traficate ilicit fiind imposibil de determinat. Având în vedere numărul mare de situri istorice distruse numai în Siria - 290 conform imaginilor satelitare comandate de ONU la finele anului trecut – ne putem imagina de ce contrabanda cu bunuri culturale a devenit pentru ISIS a doua sursă majoră de finanțare, după contrabanda cu petrol. Și de ce obiecte din ruinele distruse de la Nimrud și Palmyra sunt puse în vânzare în Londra.

Un alt aspect, poate mai puțin important, dar nu lipsit de semnificație, e legat de prezența câtorva mii de „luptători” ai statului islamic” veniți din țările occidentale dezvoltate. Unii dintre ei educați și utilizați de dirigenții grupării mai ales în scopuri propagandistice (de la elaborarea miilor de mesaje concepute pentru rețelele de socializare până la operațiunile de recruta-

re de noi simpatizanți). Un sondaj din 2014 făcut în Franța releva un sprijin mai mare pentru ISIS în această țară decât în Gaza, indivizii cu o astfel de opinie provenind mai cu seamă din ceea ce îndeobște numim „clasa de mijloc (indivizi cu un parcurs educativ mulțumitor, cu un standard de viață decent, cu abilități intelectuale etc.). Fără a încerca o abordare a rațiunilor pentru care aceștia devin simpatizanți ai radicalilor islamiști (plictiseală, alienare, marginalizare cauzată de globalizare, crize existențiale, vizionarism justițiarist, „malaise” ideologic ș.a.m.d.), ceea ce poate fi pus sub semnul interogației este sistemul educativ prin care aceștia au trecut. Dincolo de „eșecul multiculturalismului” - sintagmă care a decroșat întregi straturi politico-ideologice europene, în avalul cazului Breivik și al asasinelor rasiste din Germania, petrecute nu cu mulți ani în urmă - este și un eșec al sistemului educativ în măsura în care acest sistem nu poate scoate indivizii de sub ilotismul acceptării / participării la acțiuni de „terorism cultural”. Sau participarea la instituționalizarea brigandajului cultural având ca țintă distrugerea identității istorice a unor națiuni. Același lucru poate fi spus și referitor la arheologii și echi-pele de excavare „angajate” de Daesh în operațiunile de jefuire sistematică.

O PROBLEMĂ DE VOINȚĂ A COMUNITĂȚII INTERNAȚIONALE

Când obiectivele culturale devin ținte ale atacurilor militare, capacitatea reactivă a comunității internaționale se dovedește limitată și incompletă. Nimeni nu va elimina „ținte” ISIS pentru că au distrus Niniveh sau Palmyra, ci le vor elimina în primul rând din rațiuni de securitate sau de oportunitate militară. E drept, Consiliul de Securitate al ONU a cerut statelor membre, în februarie a.c., să acționeze cu determinare pentru a opri comerțul ilegal cu obiecte istorice provenind din Siria și Irak, pentru că astfel s-ar reduce circuitul de finanțare al organizațiilor teroriste - deși primul aspect ce trebuia avut în vedere era prevenirea distrugerii în continuare a patrimoniului universal și, eventual, studierea posibilității unui mandat explicit de intervenție. În SUA, Departamentul de Stat împreună cu o serie de instituții academice dedicate studiilor orientale și cu American Association for the Advancement of Science au demarat inițiativa Syria Cultural Heritage și finanțarea unui institut irakian pentru conservarea antichităților și patrimoniului cultural. Un efort colectiv util documentării distrugerilor, susținerii campaniilor globale de conștientizare, redactării unor proiecte de prevenire a distrugerilor și de recuperare a bunurilor traficate. Astfel de inițiative sunt laudabile, însă au în vedere scopuri

limitate la documentare, recuperare și restaurare, capacitatea de prevenție fiind limitată. Sigur, SUA posedă și alte instrumente de restrângere a efectelor traficului ilegal (de tipul Terrorist Finance Tracking Program – agenție care nu a fost concepută pentru a monitoriza traficul cu antichități, dar care, având în vedere dimensiunea fondurilor obținute de ISIS din acest gen de operațiuni, poate fi implicată; sau Department of Homeland Security’s Cultural Property, Art and Antiquities Investigations and Repatriations Program).

O propunere interesantă a venit de la guvernul italian care a avansat ideea constituirii unei forțe militare dedicate protejării siturilor istorice din zonele de conflict, pusă sub egida UNESCO. Dar o astfel de implicare militară nu poate fi avută în vedere în afara instrumentelor legale internaționale: statutul ICC (International Criminal Court) din 1998 și Convenția de la Haga din 1954 privind protejarea proprietății culturale. În mod cert, legislația internațională poate influența comportamentul părților aflate în conflict în sensul evitării imperativului militar în favoarea prezervării bunurilor culturale, însă existența acestei legislații nu înseamnă automat și un *consensus in idem* al părților implicate, cu atât mai puțin cu cât nu toate părțile implicate în conflictele sectare recunosc convențiile internaționale. Ideea unei

echipe internaționale constituite din civili (experți în bunuri de patrimoniu) și militari poate reprezenta o soluție având în vedere tradiția MFAA și mai ales existența unor structuri militare care au tangență cu domeniul (Combatant Command Cultural Heritage Action Group (CCHAG), International Military Cultural Resources Working Group aflat în parteneriat cu NATO, Joint Analysis Lessons Learned Center etc. Dar și o astfel de construcție are de făcut față unor provocări legate de colaborarea militari-civili și de planificarea și implementarea măsurilor (din perspectivă militară ecuația securitate – protejarea proprietății culturale are o altfel de dinamică, necesitând adaptarea factorului militar la „politicizarea și sentimentalismul” factorului civil). Ce ar fi putut face o astfel de forță militară cum era cea preconizată de Italia când, după un an de intervenții militare (ale unei coaliții occidentale limitate, e drept) și distrugerea a aproximativ 10.000 de luptători ISIS, organizația teroristă pare a fi prea puțin afectată, extinzându-se chiar în Libia și Sinai și continuând acțiunile distructive? În general factorul militar planifică protejarea „resursei culturale și de mediu” în stadiile incipiente de pregătire a operațiunilor, intervenția în zonele aflate deja în conflict nefiind întotdeauna sustenabilă, așa cum nicio intervenție extinsă nu ar garanta

protejarea bunurilor culturale aflate deja în zone „fierbinți”.

În 1999, în contextul Protocolului Convenției de la Haga, organizația internațională neguvernamentală „Blue Shield” a fost identificată „ca organism consultativ al Comitetului Interguvernamental stabilit în 1954 și nu puține voci optimiste s-au referit la viitorul acestui ONG ca la un echivalent al Crucii Roșii Internaționale în domeniul protejării bunurilor culturale. La mai bine de un deceniu de la acest episod optimismul pare puțin justificat, diferențele între cele două instituții nefiind nici puține și nici lipsite de relevanță. Crucea Roșie are 150 de ani de activitate și o legitimitate consolidată în timp, un personal format din peste 12.000 de oameni activând într-un număr de 80 de state, un buget considerabil și capacitatea de a acționa pe lângă state și organisme internaționale, atunci când situația o cere. „Blue Shield” are aproape două decenii de activitate, nu are nici acum un buget propriu beneficiind doar de sponsorizări limitate, iar personalul său este recrutat exclusiv pe baze voluntare. Cu toate acestea, eforturile sale sunt notabile, prevenind distrugerile ale unor situri istorice în Libia și producând liste valabile ale siturilor culturale din Mali, Irak, Siria în vederea protejării în eventualitatea unor lovituri aeriene, liste preluate de comandamentele NATO. Dar fără a avea un mandat

explicit, cuprins eventual în acordurile internaționale și fără un buget care să-i permită funcționarea cu personal profesionist, această organizație se va baza în continuare doar pe creativitatea și dedicația voluntarilor săi, impresionante în sine, dar insuficiente, având în vedere vastitatea spațiului care trebuie monitorizat și amploarea fenomenelor de distrugere culturală.

La nivelul Uniunii Europene - unde există o piață semnificativă a antichităților și obiectelor culturale – mecanismele de prevenire și de relocare a acestor categorii de bunuri sunt destul de riguros reglementate, guvernele statelor europene manifestând o atenție constantă în acest sens. Complementar, pot fi avute în vedere și alte măsuri, care ar putea consta în:

- Utilizarea „procurorilor publici itineranți” (*roving public prosecutor*), după modelul de investigare a infracțiunilor care afectează bugetul UE (art. 86 din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene prevede poziția EPPO – European Public Prosecutor Office pentru combaterea actelor de criminalitate ce afectează interesele financiare ale Uniunii). În condițiile în care deja există o asemenea poziție în schema de funcționare a UE și dacă și parlamentele naționale care se opun ideii vor

debloca situația, competențele biroului ar putea fi extinse și la: activități ce privesc de-contextualizarea bunurilor culturale, în special a celor de importanță deosebită; eliminarea avantajelor economice ale traficului ilicit; extinderea capacității de investigație trans-frontalieră și extinderea cooperării internaționale și în acest domeniu. Cum tocmai mandatul Procurorului European este subiect de divergență (jumătate din parlamentele naționale fiind într-o opoziție prelungită pe acest subiect) o astfel de posibilitate rămâne ipotetică;

- Utilizarea experienței UNODC și a materialelor subsecvente cu referire la cooperarea internațională și la crearea unor entități interstatale de impunere a legii, mai complexe decât ofițerii / birourile de legătură. Articolul 19 din Convenția ONU privind combaterea Crimei Organizației Transfrontaliere (Convenția Palermo) face referire la „anchetele comune”, nu însă și la constituirea echipelor comune de investigație, tocmai pentru a lăsa la latitudinea statelor și entităților modalitățile cele mai eficiente de cooperare și coordonare internațională. În esență,

reprezintă o metodă eficientă doar dacă părțile contractante acționează într-un mediu al încrederii mutuale;

- Cooperarea structurilor de informații (intelligence) privită ca o chestiune de necesitate și nu de oportunitate, având în vedere natura clandestină a traficului ilegal cu obiecte culturale și operațiunile care pot fi finanțate din acesta. Schimbul rapid de informații pertinente privind persoanele și companiile implicate în traficul internațional de bunuri, analizele de caz (*modus operandi*, căile de transport, rețelele publice sau private implicate), asistența tehnică în devalarea circuitelor financiare conexe, ar permite o monitorizare în timp real și pe spații mari a părților implicate în alimentarea pieței „negre” a obiectelor culturale.

Lupta cu „terorismul cultural” necesită o strategie coordonată și mul-

tilaterală, mergând de la agregarea globală a ONG-urilor dedicate acestei problematici în diferite părți ale lumii până la includerea terorismului cultural pe agenda globală de securitate și la extinderea capacității UNESCO de a oferi, rapid, zone sigure de păstrare a bunurilor culturale evacuate din zonele de conflict. Dacă în 1948 s-a încercat, fără a se reuși, integrarea în „Convenția privind prevenirea și pedepsirea crimei de genocid” a unei componente culturale (în ideea că distrugerea deliberată de către naziști a patrimoniului cultural-religios al evreității europene trebuie considerată parte intrinsecă a politicii genocidare) poate că revenirea la un astfel de demers nu ar trebui neglijată. Pentru că protejarea bunurilor culturale universale depinde în primul rând de voința și de capacitatea de prevedere a comunității internaționale, de dorința acesteia de a prioritiza și insista pe protejarea valorilor umanității.

Fondul și forma

Statul de drept și justiția înainte și după 1989

Octavian Opreș

Instaurarea comunismului în România nu a însemnat doar exercitarea violentă a voinței politice a „proletariatului”, ci și constituirea unei arhitecturi constituționale pentru a menține și dezvolta noua ordine socială. Statul devenea instrumentul esențial al acțiunii politice comuniste, având misiunea „istorică” de a transforma societatea capitalistă într-una comunistă, de a elimina „vechea clasă dominantă” (capitaliști, burghezi, cei care slujeau instituțiile politice, juridice și de siguranță națională sau din domeniul învățământului și culturii etc.). Această acțiune „revoluționară” a însemnat distrugerea elitelor politice, economice și culturale românești, ce se cristalizase în perioada dintre cele două războaie mondiale. Pe acest loc viran, curățat de „neghina claselor burgheze și a servitorilor ei”, se pregătea înființarea și asezonarea unei noi clase dominante, „cu adevărat democrate, cu iubire de țară”. Noua clasă politică provenea din muncitori și țărani, reprezentanți autentici ai „întregului popor”.

În această reconstrucție socială un rol deosebit revenea noului stat reformat, înnoit în fundamentele sale ideologice și ale cărui alveole erau populate cu noi reprezentanți ai puterii populare. Reforma statului și a societății comuniste viza structura și funcțiile statului, zona administrativă, judiciară, a organelor de ordine, de siguranță națională (armata, serviciile de informații), precum și construirea unor complicate instituții cu funcțiuni economice și sociale. Această transformare instituțională era orientată atât către structurile organismelor statale, cât și asupra politicii de „cadre”, de selecție și fixare a noilor conducători și birocrati în structurile puterii. Noua conducere societală se regăsea în structura organizațiilor a căror eficiență era determinată de calitatea celor selecționați să ocupe diversele funcții ale puterii.

Funcționarea statului comunist, performanța sau deficiența sa depindeau de aceste două componente. Sub raport funcțional, noua structură

a instituțiilor depindea de raționalizarea și ierarhizarea competențelor, de conexiunea sistemului de control și decizie, dar și de capacitatea funcționarilor și activiștilor de partid, directori, miniștri etc., de a face față exigențelor normative ale noului colos birocratic.

Fundamentele ideologice ale statului constituiau premisa de fond a spectacolului pragmatic comunist. Se pornea de la credința în telosul marxist-leninist al construirii societății comuniste ca o legendară Arcadie construită conștient de către Om, corect spus, de către proletariat. Această reformă radicală trebuia să înceapă printr-o represiune nemiloasă a fostelor „clase exploatoare”. Pentru noii reformatori sociali momentul represiv era esențial, iar consecințele negative se vor resimți mult timp. Instrumentul principal al represiunii comuniste a fost justiția ca expresie a noului „stat de drept comunist”.

În textele de specialitate sau în gândirea comună, statul de drept evocă ideea unui stat rațional, limitat în puterile și prerogativele sale de către Drept, în contrast cu statul abuziv și discreționar al cărui prototip erau statul feudal absolutist sau statele despotice relevate de istorie. După Revoluția Franceză și dezvoltarea democrației burgheze, puterea statală a fost raționalizată și ordonată printr-o rețea complexă de norme juridice pentru a proteja societatea de

abuzurile și capriciile suveranului sau ale puterii politice. Teoria autolimitării statului prin Drept este semnificativă pentru evoluția raționalității politicii. Dar complexitatea relației dintre Stat și Drept ne poate conduce la o contradicție greu de depășit. Statul este limitat de către Drept; dar însuși Dreptul este rezultatul procesului legislativ care se realizează prin organele statului (puterea legislativă, guvern, putere locală). Depășind controversele doctrinare și disputele politice se ajunge la un consens privind importanța dreptului pentru stabilitatea și dinamica politică, dar și pentru buna funcționare a statului. Cetățenii înțeleg că dreptul este garantul libertății și scut împotriva abuzurilor puterii politice. Problema rămâne deschisă, iar experiențele nefericite ale statului totalitar (fascist, nazist sau comunist) ne arată cum un stat opresiv, tiranic, nedemocratic, înlănțuind cetățenii în servitute și obediență funcționează într-un regim juridic instituit de către stat, în disprețul principiilor umaniste de libertate. Înțelegerea concretă a statului de drept, a interacțiunii statului cu regimul juridic ne poate edifica asupra dialecticii și opresiunii în societatea contemporană.

Preluarea puterii politice de către comuniști nu a însemnat distrugerea vechiului stat capitalist, ci transformarea acestuia în sensul noii ideologii. Mai importantă decât structura orga-

nizatorică, transformarea o sesizăm pregnant în sfera finalităților, a scopurilor ce trebuiau realizate de noua structură statală.

Construirea noii societăți avea o componentă teleologică vizând o societate a bunăstării comuniste, dar și metode și tehnici specifice pentru a realiza acest ideal. Momentul pragmatic îl constituia eliminarea fostelor clase dominante și în acest scop practicile statale au fost represiunea, coerciția, teroarea și in justiția. Partea constructivă, economică și socială va urma după „curățirea societății de elemente reacționare, ostile noii societăți”.

Dreptul este ligamentul esențial care menține soliditatea edificiului statal. Structura instituțională, delimitarea competențelor și răspunderilor, statutul conducătorilor, șefilor și subordonaților, a oamenilor politici și tehnocraților, birocrăția sunt disciplinate și reglementate de către normele juridice. Astfel, dreptul și slujitorii săi au avut un rol important în edificarea și transformarea societății comuniste. Unul dintre primele obiective ale conducerii politice a fost schimbarea sistemului judiciar. În consecință, au fost modificate modul de organizare și funcționare a instanțelor de judecată, a procuraturii și organizarea și funcționarea Ministerului de Interne și a serviciilor secrete. Aceste modificări de structură și funcționare au drept consecință restructurări, eliminări din

serviciile publice a celor nedoriți, cadre calificate din sistemul judiciar (magistrați, procurori etc.), ofițeri, funcționari etc. Schimbarea „cadrelor” din justiție a însemnat o contra-selecție ce va afecta pe termen lung calitatea actului de justiție, generând ilegalități, nedreptăți, intoleranță și agresivitate, realizată chiar de către cei de la care se aștepta protecție judiciară și legalitate. De altfel, legalitatea era o formă a nedreptății și violenței, realizată prin intermediul legilor cu un scop precis conturat și apoi realizat.

Noii anchetatori, judecători, ofițeri sau subofițeri erau „oameni din popor”, cu studii elementare sau absolvenți ai unor rapide școli juridice de câteva luni, dar devotați „cauzei comuniste” care aveau menirea să elimine „vechii exploatare” și „dușmanii de clasă”. Fără îndoială, din vechiul aparat au rămas mulți slujbași ai justiției, schimbând rapid conștiința morală și profesională pentru a-și menține postul sau a nu fi supuși unei represiuni iraționale și nedrepte.

Procesele politice împotriva așa-ziselor „dușmani ai clasei muncitoare” se înmulțeau, tribunalele lucrau non-stop, iar ședințele de judecată se prelungeau toată noaptea. Lagărele și temnițele deveneau neîncăpătoare, iar arestările abuzive fără judecată legală erau o practică curentă. Tribunalele populare cu judecători improvizati și asesori populari au generat

nedreptăți, ilegalități și abuzuri din ignoranță și resentiment, dar și dintr-o rea-credință alimentată ideologic. Efectele sociale și morale ale acestei justiții realizate de juriștii momentului s-au gravat adânc în conștiința oamenilor. Victimele acestei represiuni „legale”, la fel ca și majoritatea cetățenilor au încercat sentimentul disperat al pierderii libertății realizate de către așa-zisii apărători legali ai ordinii constituționale. Dar vremea judecătorilor și procurorilor populari a trecut, deschizându-se calea noii generații de juriști profesioniști școliți și educați în noua tehnică și ideologie juridică. După eliminarea profesorilor de drept din universități și filtrarea partinică a „corpului judiciar” (judecători, procurori, experți), facultățile juridice au fost revigorate cu noi improvizați și mediocri „specialiști” în „științe juridice” asezonate cu adevărata știință socială – filosofia marxistă. Filosofia dreptului, sociologia juridică, criminologia, psihologia socială, psihologia juridică, logica și retorica au fost eliminate sau reduse la caricatural, marginalizate și etichetate drept „pseudoștiințe burgheze” menite a crea o falsă conștiință socială, îndoctrinând și îndobitocind oamenii pentru a facilita dominația burgheziei capitaliste. Devotații comuniști cu un nivel modest de cultură generală și pregătire de specialitate juridică, mulți provenind din structurile represive ale „noii

democrații”, unii eliminați prin surda luptă pentru putere, alții ineficienți sub raportul „simțului practic”, au invadat pozițiile comode și bine plătite ale învățământului universitar.

Nu doar cadrele didactice erau rezultatul unei „selecții” curioase, interesate, pătrunsă de partizanat politic, ci și învățăceii acestora, viitorii studenți. Criteriile de evaluare nu vizau inteligența, cultura, personalitatea, abilitățile necesare domeniului, ci „originea socială sănătoasă” (copii din oameni din popor, muncitori și țărani), fiind eliminați aprioric copiii din părinți catalogați drept burghezi, intelectuali, nemembri ai Partidului Comunist. O nouă scolastică comunistă domina învățământul juridic încorsetat de principiile noii teologii marxiste. Această tehnică educativă inocula conștiința de clasă, stimula agresivitatea față de dușmanii regimului, exercita o dresură administrativă și învenina conștiința personală cu idei și principii dogmatice marxiste (și acestea exagerate și răstălmăcite după mintea îngustă a noilor ideologi). Astfel, s-a instituit un spațiu conflictual între „noi și voi”, între comuniști și ceilalți și a cărei finalitate era represiunea „celorlalți”, sau convertirea la doctrina noii „elite”, botezată „avangardă a clasei muncitoare”.

Viziunea antropologică a juristului comunist era simplă, dogmatică, de neclintit și totuși orientată de un ideal

umanist al „omului nou” contrastând cu elementele negative (dușmanii poporului) ce trebuiau eliminați. Dincolo de criteriul „originii sănătoase”, selecția profesională și socială se făcea și după aptitudinile pentru turnătorii, fanatism ideologic (numita abnegație și devotament pentru cauza comunistă), resentiment (pentru dușmanii închipuiți ai societății comuniste). Astfel selecționați noii juriști vor fi înveșmântați în hainele puterii, vor organiza și realiza marea dresură comunistă. Un rol central în această politică judiciară o avea omul resentimentar ce se voia justițiar, cel care avusese un trecut cenușiu, o situație proastă sau modestă în vechiul regim. De aici au apărut mulți tortionari, activiști, delatori, procurori și burocați fanatizați la fel ca și judecătorii inflexibili, executanți ideali ai dispozițiilor politice. Dar nu trebuie uitate nici excepțiile, oameni de probitate morală și profesională, care au menținut un minim de legalitate, moralitate și decență în acele vremuri tulburi de „entuziasm și revoluție comunistă”.

Dogmatica juridică a galvanizat mintea slujitorilor zeiței Themis cu idei simple și ireconciliabile, cu o lipsă de înțelegere despre om și existența sa, despre valori, libertate și cultură. În același timp s-a creat o conștiință de castă, o aroganță birocratică, disprețuind pe cei din exterior, pe ceilalți. S-a constituit un ethos birocratic ce se

va extinde cu rapiditate și la celelalte structuri administrative sau politice, săpând o prăpastie între funcționarul public și cetățean.

Din tradiționala diviziune a puterilor statului (legislativă, judiciară și executivă) a rămas un raport asimetric de forță și dominație în care puterea politică (puterea executivă) o exercită asupra legislativului și organelor judiciare. Justiția este instrumentul tehnic al puterii politice întruchipate de Partidul Comunist care se considera singurul reprezentant adevărat al poporului. Sursa „teoretică”, de luminare doctrinară a funcției judiciare era celebrul dogmatic sovietic Vâșin-schi; un fel de Robespierre sovietic, fundamentând politic și juridic crimele odioase pe care conducerea politică sovietică le-a comis. Deciziile politice erau infailibile în sfera juridică, iar juriștii deveneau executanții fricoși și obedienți ai marilor și înțelepților „lideri politici”. Justiția comunistă realiza un bizar cuplu între represiune și idealul umanismului comunist. Partidul, morala comunistă și brațul ferm al justiției populare realizau stabilitatea și „progresul” societății comuniste. Educarea, supravegherea și pedepsirea formau triada politicii comuniste. Organele vigilenței sociale (securitate, miliție, activiștii de partid și turnătorii) asigurau evoluția justiției de la represiunea primitivă la disciplinarea juridică, conștiință a societății. Pentru

a ne face o imagine reală a sistemului comunist, va trebui să cercetăm enorma operă juridică expusă în nenumăratele dosare penale ce stau mărturie a tehnicii de a suprima libertatea cu ajutorul dreptului.

Cu trecerea timpului, latura represiv politică s-a atenuat, iar justiția menținea doar sistemul printr-o birocrațizare excesivă a actului de justiție, exercitând și funcția pedagogică a educării maselor mai ales prin procesele „la fața locului”. De la furturi sau delapidări importante afectând patrimoniul public, până la mici infracțiuni, instanțele de judecată se deplasau în întreprinderi, adunând salariații în hale de producție sau în sălile de cultură, judecând procese și realizând astfel funcția represivă și preventivă. Efectul scontat al acestor dramatizări penale nu s-a realizat, iar statisticile penale nu au înregistrat diminuarea sau stoparea criminalității economice prin această intervenție educativă de „pedagogie penală”.

După anul 1989 s-a instaurat o nouă ordine politică afectând și sistemul judiciar și legislativ. Având în minte tratamentul pe care comuniștii l-au aplicat magistraților, procurorilor și organelor de poliție și de siguranță ale statului capitalist după 1944, mulți dintre slujitorii justiției comuniste s-au temut că vor suporta retorsiunea unor măsuri coercitive asemănătoare. Cei care au instrumentat atâtea nedrep-

tăți și abuzuri acoperiți de legalitatea socialistă și ideologia marxistă au depășit momentul schimbării de regim, rămânând pe funcții, și reluându-și puterea și autoritatea într-un nou context, printr-un cameleonism și fățărnicie necesare conservării și propășirii propriei ființe.

Căderea comunismului nu a însemnat prăbușirea structurii instituționale a statului și nicio prigoană iacobină împotriva foștilor deținători ai puterii. Noua ordine „postrevoluționară” avea nevoie de juriști, conducători administrativi și directori (acum numiți „manager”) pentru a putea funcționa. Cu purtătorii de drapele naționale găurite sau oratorii improvizați ai manifestărilor stradale nu se putea face administrație sau reforme, mai ales în justiție. De la început va trebui modificată legislația în articulațiile sale esențiale, începând cu elaborarea unei noi Constituții și reglementarea juridică a puterilor statului (legislativă, judecătorească și executivă); urma abrogarea reglementărilor administrative și economice și instituirea unor noi dispoziții legale. Această transformare a sistemului juridic comunist avea nevoie de cei care au instrumentat și au realizat funcționarea fostului regim. Altfel spus, fosta birocrație trebuia menținută în viață, rebotezată, reorientată și motivată pentru a susține edificiul complicat al noii organizări sociale. Astfel, rolul justiției, al judecătorului,

procurorului etc., ca și al tehnicienilor și experților din domeniul legislativ a avut un rol important în „tânăra democrație de tip occidental” care se constituia în România. Continuitatea birocratică va domina discontinuitatea politică.

După șocul căderii regimului comunist justiția și-a revenit rapid, iar oamenii legii au privit cu optimism noua conjunctură ce oferea șanse pentru arivism și un statut social și economic mai generos și o libertate mai mare. Sub influența ideilor democrației occidentale, „statul de drept” devenea obiect de cult, iar justiția își manifesta forța, înțâietatea și independența.

Restabilirea drepturilor de proprietate, privatizările și extinderea rapidă a litigiilor au însemnat nu doar o creștere a procesualității civile și penale, ci și o supradimensionare a aparatului tehnic judiciar. După o scurtă perioadă de relaxare a represiunii penale, creșterea criminalității și a infracționalității în genere a revigorat reacția instituțională, iar Parchetul și instanțele de judecată câștigă teren în competiția dominării instituționale.

Primele revendicări ale oamenilor din justiție vizau creșterea salarizării, a drepturilor și facilităților acestei caste. Se aduceau argumente din reglementările altor state europene și se invocau importanța excepțională a funcției, eliminarea tentației de a fi corupți sau nevoile sporite datorită con-

dițiilor vieții moderne, a confortului și siguranței personale. Aceste pretenții exagerate au fost imediat satisfăcute de noii guvernanți. Creșterea excesivă a veniturilor magistraților și procurorilor generau un dezechilibru inechitabil în sistemul de salarizare privind funcționarii publici și alte categorii bugetare. Cu tot stimulentele financiar și avantajele conferite personalului din justiție calitatea profesională și soluțiile instanțelor de judecată de multe ori erau greșite, părtinitoare, expresia incapacității profesionale sau a interesului. Se observa tot mai des că luptătorii împotriva corupției erau ei înșiși corupți. Procurori și judecători anchetați și condamnați de colegii lor pentru fapte de corupție erau doar vârful icebergului infracțional ce plutea în apa tulbure a justiției românești.

Lupta politică, corupția și conflictualitatea din lumea economică, extinderea litigiilor patrimoniale și inflația legislativă amplificată de ignoranța tot mai accentuată a cetățenilor, a conducătorilor și condușilor a determinat și creșterea prestigiului, forței și autorității puterii judecătorești. La început, observator neutru, arbitru și paznic al legalității actului politic sau economic, justiția se va implica tot mai mult în politică, având un rol decisiv în urmărirea penală sau condamnarea unor oameni politici, devenind uneori părtinitoare și interesată în promovarea anumitor soluții judiciare. Vârfuri-

le puterii judecătorești depindeau de puterea politică cu ocazia numirilor sau promovării, iar rolul președinției a fost esențial. Noile structuri ale conducerii justiției, Consiliul Superior al Magistraturii nu era doar organism profesional, ci exercita și presiune politică. Ministerul Justiției, expresie sintetică a politicului în justiție, avea un rol modest în raport cu numeroasele forțe informale și organizaționale care influențau actul juridic. Progresiv, justiția va domina realitatea politică și economică din cauza creșterii conflictualității și ilegalității care impunea în mod firesc intervenția organelor judiciare. Acutizarea luptei politice din cauza motivațiilor economice tot mai puternice, ilegalitățile tot mai numeroase din sfera politică și economică vor determina o intervenție sistematică a organelor judiciare. În acest context, justiția intră în jocul complicat al intereselor economice și politice, în acțiunile imprevizibile și fără sfârșit ale politicianismului românesc. Lupta politică nu se mai dă doar la tribună, în presă sau în controverse oratorice înveninate de ură și dispreț pentru adversar, prin violență de limbaj, ci și prin conduite ilegale având caracter penal. În lupta politică se folosesc toate mijloacele pentru a învinge și umili adversarul, iar șantajul și devalorizarea infracțiunilor și ilegalităților comise de adversar nu fac doar deliciul presei de scandal, ci implică și intervenția

organelor judiciare. Nenumărate sesizări cu privire la săvârșirea unor fapte penale, deschiderea unor anchete judiciare în care sunt implicați oameni politici intră în competența și puterea uneori discreționară a justiției. Astfel, procurorii pot da curs unor reclamații sau sesizări penale, le pot instrumenta cu celeritate sau cu viteza melcului, pot închide dosarele sau le pot bloca, ori le trimit cu mare repeziciune în judecată după o sumară și interesată anchetă, încătușând preventiv bănuții făptuitori. Spectacolul mediatic oferit de organele de anchetă penală cu intervențiile „în forță” ale „mascașilor”, în care infractorul periculos era uneori o bătrână acuzată de corupție a magistraților oferind drept mită o găină și câteva ouă și alte demonstrații de activism instituțional, de excese care frizează ridicolul.

Justiția devine o armă temută și eficace folosită în iraționalul politic românesc, iar cu timpul se va impune cu brutalitate în jocul politic. Uneori, vechea prezumție de nevinovăție este ignorată, iar organele de anchetă exercită presiuni absurde pentru a găsi vinovați ce vor trebui condamnați. Apărați de secretul profesional și discreția totală a actelor de cercetare penală, ajutați de tehnica interceptărilor și a mărturiilor stoarse prin amenințare, violență sau grosolană persuasiune, anchetatorii întocmeau dosare care erau în mod interesat fur-

nizate presei pentru a se putea exercita presiuni și șantaj în diverse scopuri pentru anumite persoane indezirabile. Blocarea dosarelor sau rapida lor întocmire superficială și trimitere în judecată, creșterea infraționalității și înmulțirea dosarelor devin o complicată operațiune contribuind la tezurizarea acestui fond penal și folosirea lui în variate scopuri extrajudiciare. Trimiterea în judecată în mod selectiv, blocarea dosarului sau reînvierea anchetei după ce fapta a fost prescrisă sunt doar câteva aspecte ale politizării actului de justiție. Mariajul dintre politică și corupție a facilitat intervenția și dominația structurilor judiciare.

Sistemul de selecție, promovare și control din justiție este în mare măsură răspunzător de situația în care se găsește corpul specialiștilor ce formează a treia putere în stat, dar care dorește să fie prima. Rapoartele de activitate anuale sunt puțin relevante pentru aspectele negative, ilegalități și abuzuri din sfera judiciară. Cetățenii află întâmplător datorită „dezvăluirilor” media o serie de ilegalități săvârșite în anchete și în judecata realizată de către instanțe.

Un spirit de corp bine organizat solidarizează casta oamenilor legii, securizând-o față de controlul societății, pretinzând o superioară libertate și responsabilitate. Problema răspunderii care este un corolar necesar al libertății este cu dibăcie și vicleană

sofistică evitată sau înlăturată din dezbateri de către reprezentanții justiției. Erorile judiciare, abuzurile și nedreptățile din justiție, condamnările nedrepte și ilegale, despăgubirea victimelor și răspunderea celor vinovați sunt lăsate în negura interpretărilor și a latorii administrative sau transferate justiției curților europene. Ilegalități, abuzuri sau neglijențe, lipsa de reacție față de încălcarea legii apar tot mai des în spațiul mediatic, iar organul specializat (vezi Consiliul Superior al Magistraturii) reacționează stereotip acuzând „atingerea și afectarea independenței justiției”. O analiză obiectivă a rapoartelor de control în justiție vor releva doar o parte din zona protejată de privirea opiniei publice sau a celorlalte puteri în stat.

Sistemul juridic nu înseamnă doar sistematica abstractă a normelor juridice. Realitatea efectivă a dreptului o găsim în actele de aplicare a legilor la situațiile concrete, în rezolvarea operativă și legală a stărilor sociale și individuale generatoare de conflict și dezorganizare socială. Statul de drept trebuie să fie elementul esențial al funcționării libertății și protector al valorilor. Când instituțiile statului sunt prost gestionate – din ignoranță sau meschine interese – cetățenii au sentimentul unei servituți cu aparență de legalitate, trăind într-un climat de nesiguranță și teamă, având conștiință că justiția este părtinitoare, nedreaptă

sau dezinteresată de menirea ei. O justiție fără dreptate sau „un Drept nedrept” a fost practicat de regimul nazist sau comunist, aceste triste experiențe care pot fi reluate dacă cetățenii sunt inerti, pasivi, fără reacție în fața tendințelor absolutiste ce apar în activitatea instituțiilor puterii. În mod paradoxal, ilegalitățile și abuzurile comise de organele justiției sunt soluționate tot de către membrii aceluiași corp profesional. O solidaritate de castă formează o densă țesătură protectivă, o imunitate subtilă, dar eficace, care va apăra membrii acestui grup privilegiat. Legile de organizare, regulamentele și instrucțiunile formează un strat protector pentru membrii distinsei și puternicei „frății” instituționale. Vechii profesioniști ai justiției comuniste erau încadenați și subordonați în lanțul inflexibil al structurilor statale de partid, iar limitele puterii și competenței judiciare erau atent supravegheate de puterea politică. După 1989, eliminarea monopolului politic al unui singur partid, schimbarea periodică după fiecare ciclu electoral a dominației unui partid sau a unei coaliții a însemnat o relativizare a forței politice a partidelor. Justiția, prin modul de organizare și funcționare, rămâne stabilă în contrast cu trecătorii deținători ai puterii politice. De aici o anumită superioritate și dispreț față de efemerii „puternici ai zilei”, care, oricând puteau cădea în malaxorul judiciar, pierzându-și

funcția, prestigiul și libertatea. Dacă nu exista o prețuire și afecțiune reciprocă între lumea politică și oamenii legii, exista logica intereselor. Numirea și promovarea din justiție depindeau de factori decizionali politici, iar politicienii aveau nevoie de toleranță și înțelegerea justiției în numeroasele încurcături judiciare în care erau implicați. Un exemplu elocvent despre implicarea politicului în justiție îl constituie Curtea Constituțională formată prin criterii politice și care prin decizii părtinoare are un rol important în jocul politic.

Calitatea actului de justiție e determinată nu doar de rigoarea, logica și raționalitatea sistemului normativ, ci și de valoarea profesională, culturală și morală a celor care aplică normele la faptele concrete sau judecă litigiile de natură juridică. O justiție autentică, competentă și eficace nu înseamnă doar o piramidă legislativă coerentă și rațională. Actorii marelui spectacol judiciar sunt părțile din procese (reclamanți, pârâți, intervenienți etc.), de altfel cetățenii statului și corpul de arbitraj al instanțelor și organelor judiciare format din profesioniști pregătiți pentru asemenea funcții. Nu ne putem aștepta la minuni și o restaurare imediată a legalității și dreptății doar prin intervenția miraculoasă a unei legislații bune, raționale etc., la fel cum un medicament vindecă un bolnav cronic. Actul de justiție nu este tratamentul

ideal și perfect pentru însănătoșirea corpului social, al unui stat sau al unei națiuni. Dacă cetățenii care-și ajung a disputa și soluționa conflictele ar fi de o moralitate, probitate și inteligență exemplare s-ar ajunge la o rezolvare amiabilă a divergențelor și conflictelor. Dar când viclenia, reaua-credință, cupiditatea, minciuna, zgârcenia, aroganța, invidia și alte „prea-omenești” defecte conlucrează și configurează profilul justițiabilului, altă soluție nu e decât intervenția puterii judecătorești pentru a arbitra și soluționa litigiile apărute. O lectură sumară a dosarelor judiciare ne-ar surprinde de lipsa de obiectivitate, de probitate la fel ca delirurile mincinoase ale reclamantilor, pârâților, intervenienților, a martorilor, ca și de expertizele „pro-cauza” neadevărate, cu tot blindajul aparent științific al demonstrațiilor tehnice. Între rea-credință, adevăr și eroare, ignoranță și interese, judecătorii trebuie să discearnă și să dea un verdict, o soluție „temeinică și legală” care va deveni executorie și va stinge litigiul aducând un relativ calm zonei conflictuale a societății. Munca omului din justiție este grea, delicată și de o mare responsabilitate, iar pentru această îndeletnicire se cer calități înnăscute (inteligență, calm, intuiție etc.) și o bună pregătire profesională completată de un larg orizont cultural. Nu este suficient să cunoști dreptul sub aspectul lor dogmatic, o simplă

gramatică seacă a normelor și dispozițiilor legale, iar mintea să fie un cavou de date, legi și ordonanțe, ci este nevoie de o capacitate sintetică de a înțelege valorile, societatea și cultura, precum și complicata ființă umană ca realitate antropologică și psihologică. Aceste calități profesionale ale adevăratului magistrat sau om al legii, fără îndoială, au și o bază nativă, dar ele sunt efectul unei sistematice educații, a unei învățări intense în care inteligența se combină fericit cu vocația. Dar aceste exigențe par ideale și oarecum utopice, căci fiecare societate își are „justiția pe care o merită”, parafrazând o veche înțelepciune.

Învățământul juridic are responsabilitatea pregătirii profesionale și educarea viitorilor oameni ai justiției (judecători, procurori, notari, juriști, avocați etc.). Judecătorul mărginit, arogant, indiferent la problema oamenilor pe care îi judecă, suficient sieși (doar cu teama față de ierarhi și de zdruncinarea poziției sale sociale) nu poate realiza un adevărat act de justiție. La fel și procurorii atotștiutori, zeflemitori, vicleni și duplicitari, violenți cu anchetații, versatili și cufundați tot mai mult în mentalitatea și habitatul lumii interlope și criminale în care este familiarizat datorită profesiunii nu sunt terapeuții ideali pentru a salva lumea de patologia penală și ilegalitate. Dar și avocații, apărătorii tradiționali ai drepturilor și libertăților, stând alături

de învinuți, inculpați și condamnați, nu sunt întotdeauna bunul samaritan și medic dezinteresat și eficient al durerilor și necazurilor judiciare ale clienților. Avocații acoperă întreaga zonă juridică: penală, civilă sau administrativă, redactând reclamații și acțiuni, apărând inculpați, reclamanti, părți vătămate, pârâți, intervenienți, moștenitori legitimi și impostori, traficanți odioși și funcționari corupți etc. În această lume pestriță de răufăcători și victime, avocatul trăiește, își alimentează veniturile și formulează în termeni juridici complicatele situații apărute în această harababură socială. Ideal ar fi ca buna-credință, probitatea profesională și morală, cultul adevărului, așa cum sunt prezentate în legile de organizare profesională să le regăsim în practica curentă. Din păcate, contrariul acestor exigențe se extinde tot mai mult, înveninând climatul deja toxic al conflictualității umane.

Triunghiul magic al justiției – Acuzare, Apărare și Judecată – trebuie realizat de către oameni având o calitate deosebită atât moral, cât și profesional; altfel, actul de justiție nu-și atinge finalitatea, fiind doar un simulacru care poate degenera în nedreptate, ilegalitate și mizerie morală, iar societatea se îndreaptă către anomie și declin. Fără îndoială, calitatea și performanța oamenilor din justiție depind

de personalitatea fiecăruia, dar un rol esențial revine învățământului juridic.

În timpul comunismului s-a trecut de la simplismul învățării dreptului în improvizatele „școli juridice”, învățare care a furnizat „intransigenți” judecători și procurori ai represiunii comuniste, la învățământul superior juridic realizat printr-un redus număr de Facultăți de Drept (București, Cluj și Iași). Cele trei facultăți de „științe juridice” (înlocuind burgheza denumire de facultăți de drept) puteau fi mai bine conduse, supravegheate și orientate politic, furnizând cadrele viitoare ale puterii judiciare și ale autorităților represive, la fel ca și funcțiile juridice din întreprinderi și administrație. Aceste facultăți aveau menirea de a furniza funcționari și docili birocați (în care intrau și procurorii sau judecătorii), care nu aveau nevoie decât de învățătura mecanică a legilor și aplicarea lor, fără inutile complicații culturale, psihologice, sociologice sau drept comparat. Profesorii erau pe măsura studenților, selectați prin metode ridicole, în care criteriul „originii sănătoase” era fundamental. În rândul cadrelor didactice erau și profesori de bună calitate, cu „școală veche burgheză”, cunoscători ai dreptului, dar convertiți la comunism din teamă sau interes, dar având menirea de a vertebră noua școală juridică. Facultățile de Drept nu au format specialiști cu o deschidere profesională și culturală pe măsura

titulaturii și a diplomelor de absolvire pe care le acordau. Nici nu era nevoie. Știința despre om și societate era oferită de materialismul dialectic și istoric, socialismul științific și economia politică socialistă. Învățătura dreptului era un exercițiu de memorizare școlastică a textelor legale ce trebuiau cunoscute pentru a fi aplicate de viitorii juriști. Cu trecerea timpului, s-a îmbunătățit și calitatea învățământului juridic, dar în fond a rămas aceeași dogmatică simplistă și lipsită de orizont axiologic și cultural. Nu este de mirare că absolvenții acestor facultăți au fost principalii slujitori și paznici obțuți ai statului comunist.

După 1989, învățământul superior din România s-a extins cu repeziciune, iar apariția de noi universități și facultăți era defularea unei comprimări și restricții pe care o suportase viața universitară în perioada comunistă. Zona juridică a reprezentat sectorul cel mai „dinamic”, apărând prin generații spontane Facultăți de Drept nu doar în capitală și în orașele mari de tradiție universitară, ci și în modeste orașele de provincie. Privatizarea învățământului a însemnat dezvoltarea unei rețele de „buticuri universitare” al căror scop legal și la vedere era culturalizarea, expansiunea științei și educarea tinerei generații, dezintoxicarea de comunism etc., dar în fond erau niște prăvălii comerciale, asigurând venitul corpului profesoral din taxele

școlare plătite de studenți. Tinerimea era entuziasmată că va primi instrucție „europeană” ce le va asigura un viitor fericit, dar vor fi dezamăgiți la finalul studiilor când vor fi în posesia unor certificate de absolvire fără valoare, iar posesorii acestor simboluri ale științei vor înmulți masa șomerilor „licențiați” sau vor migra spre alte facultăți sau specialități. Dintre toate specialitățile, cea juridică era foarte căutată, oferind multiple și iluzorii posibilități de angajare în variate specialități, de la judecători, procurori, notari, avocați, funcționari administrativi, specialiști în ministere, poliție sau servicii secrete până la juriști acoperind întreaga gamă a funcțiilor și serviciilor. Nicio facultate nu avea o paletă așa de largă de specializări și oportunități ca facultățile de drept. Relativa ușurință de a învăța materiile juridice, în care memorizarea mecanică a textelor era metoda de bază, a acaparat fluxul de amatori pentru studii juridice, inundând facultățile de drept cu un număr excesiv de studenți. Facilitățile acordate pentru intrarea la facultate și lejeritatea cursurilor și examenelor au determinat suprapopularea facultăților cu profil juridic. Reversul medaliei a fost creșterea șomajului pentru tinerii absolvenți și vagabondarea acestora prin alte facultăți până la epuizarea resurselor financiare ale părinților sau îi cuprindea lehamitea pentru studii și carieră superioară. Profesorii, lec-

torii și asistenții, cadrele didactice ale acestor improvizate facultăți erau de o mediocră pregătire științifică și didactică și proveneau din foști birocrați, procurori, judecători, milițieni sau securiști; unii pensionari, alții dați afară din serviciu, mulți veleitari etc. Înmulțirea secțiilor, a catedrelor, a învățământului la distanță și fără frecvență îi obliga pe improvizatii universitari să absenteze de la cursuri și seminarii, să delege obligațiile profesionale asistenților sau să le ignore. Sistemul grilelor de examen, cursurile improvizate, înmuierea exigențelor profesionale prin cadouri și sume de bani oferite de studenți a însemnat o progresivă degradare a calității și credibilității carierei universitare. Cu astfel de absolvenți de drept, piața muncii juridice a crescut, dar calitatea profesională a scăzut. Aglomerația la examenele de admitere în magistratură și rezultatul concursurilor sunt deplorabile. Doar câțiva candidați reușeau dintr-o mie, iar notele sunt rușinos de mici. Repetarea concursurilor nu modifică calitatea candidaților, iar locurile desemnate magistraturii rămâneau

neacoperite fiind nevoie de a chema pensionarii pentru a ocupa noile posturi disponibile. Fericiții care reușeau la examenul de admitere erau nevoiți să reia învățământul juridic de la capăt urmând cursurile școlii de magistratură. În final, un astfel de licențiat școlit și „supra dopat profesional” intra stagiar, dar după o scurtă perioadă putea prezida ca judecător deplin instanța de judecată dispunând asupra destinului celor aflați în jurisdicția sa. Schimbările repetate și nejustificate rațional și practic a legii de organizare judecătorească a permis ocuparea funcțiilor de judecător sau procuror de oameni fără experiență și de o îndoielnică pregătire profesională. Nu mai insistăm asupra mecanismului promovării, răspunderii și sancționării. Înmulțirea ramurilor de drept și a specializărilor a creat noi probleme de instrucție și competență.

De la distanță lucrurile par a merge bine către „europenizare”, competență sporită și performanță. În realitate sfera justiției este afectată de o criză al cărei efect îl suportă întreaga țară.

Retrospective

Disputa istoriografică sovieto-română din prima jumătate a anilor '80. Hotărârea Prezidiului Academiei de Științe a RSS Moldovenești privind „contracurarea falsificărilor sociologilor români” din 13 noiembrie 1984

A.M. Andrieș

Prima jumătate a anilor '80 a sec. XX a reprezentat unul din momentele de vârf al războiului propagandistic inițiat de URSS, în anul 1965, împotriva cursului autonom al conducerii din RSR. După Plenara CC al PCR din 1-2 iunie 1982, la care s-a subliniat necesitatea „intensificării activității privind elaborarea istoriei poporului român în spiritul concepției materialismului istoric și dialectic”, „editării unor lucrări generalizatoare de istorie cu un tiraj mare, atât în limba română, cât și în limbile de circulație internațio-

nală”¹, Prezidiul Academiei de Științe a URSS a adoptat, la 24 martie 1983, dispoziția nr. 068 „Cu privire la măsurile științifice în legătură cu „noua concepție istorică” în RSR”.

La rândul său, Prezidiul AȘ a RSSM a adoptat, la 8 iunie 1983, hotărârea „Cu privire la măsurile Secției Științe Sociale a AȘ a RSSM în vederea îndeplinirii dispoziției nr. 068 a Prezidiului AȘ a URSS din 24.03.1983 „Cu privire la măsurile științifice în legătură cu „noua concepție istorică” în RSR”² .

¹ Vezi raportul lui P. Comendant, ministrul afacerilor externe al RSSM, expediat, la 23 iulie 1982, CC al PCM, intitulat „Despre modul de a trata de către N. Ceaușescu unele probleme teoretice, istorice și ideologice la etapa contemporană a construcției socialismului în RSR”, în: Elena Negru, Gheorghe Negru, *PCM și naționalismul (1965-1989). Documente adunate în cadrul programului de cercetări efectuate de către Comisia pentru studierea și aprecierea regimului totalitar comunist din Republica Moldova*, Destin românesc. Revistă de istorie și cultură, Ediție specială, nr. 5-6 (69-70), 2010, pp. 139, 141

² Ibidem, pp. 155-158

În contrapondere cu proiectul instituțiilor de cercetare din RSR de a elabora o istorie a poporului român în mai multe volume, AȘ a RSSM preciza să editeze, în anii 1985-1988, „Istoria RSS Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în prezent”, în șase volume, cât și o serie de lucrări referitoare la diverse aspecte ale „statalității moldovenești”. De asemenea, urmau să fie reeditate o serie de lucrări „fundamentale” ale „istoriei poporului moldovenesc”³.

Savanții AȘ a RSSM aveau misiunea să „pregătească un șir de articole și recenzii privind compartimentele - cheie din lucrările autorilor români pentru revistele științifice centrale și presa republicană”, să „analizeze materialele publicate în paginile presei periodice românești care se referă la problemele istoriei Moldovei, rolul progresist al Rusiei în Balcani, relațiile ruso-române și sovieto-române, limba, literatura și folclorul moldovenesc, unele probleme teoretice ale științei marxist-leniniste”⁴.

În paralel cu amplificarea, în anii 1980-1985, a campaniei de dezavurare a abordărilor istoricilor și sociologilor din RSR, de elaborare a unor lucrări sovietice care să reflecte „corect” istoria Basarabiei și a relațiilor ruso- și sovieto-române, autoritățile din RSSM

au intensificat, în interior, și campania de contracarare a „manifestărilor de naționalism moldovenesc”. Și această din urmă campanie din RSSM, ca și toate celelalte, avea drept sursă „pericolul influenței românești”. La 5 mai 1982, Gavril Volkov, președintele KGB-ului din RSSM, avertiza CC al PCM, într-un memoriu secret, despre creșterea substanțială a cazurilor de „naționalism moldovenesc” în RSSM (în 1981 – cu 41%, în primele patru luni ale anului 1982 – cu 65%), indicând România drept bază a acestui naționalism. „Cu intenția de a provoca o mișcare separatistă proromânească, din România se trimite, prin diverse canale, tot mai multă literatură naționalistă. În 1981, de exemplu, organele de telecomunicații au înregistrat trecerea a peste 10 000 de livrări poștale de literatură, adresate diferitor instituții și persoane fizice. Cu scopul de a-i îndoctrina în spirit naționalist pe unii cetățeni sovietici, românii apelează mai mult ca în anii precedenți la canalele turismului și ale vizitelor private”⁵ – menționa acesta.

La 3 august 1982, ca urmare a semnalului de alarmă venit de la KGB, Biroul CC al PCM a luat în dezbateră chestiunea „naționalismului moldovenesc”. În cadrul discuțiilor de la Birou, același Gavril Volkov s-a ară-

³ Ibidem, p. 158

⁴ Ibidem

⁵ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, fond 51, inv. 58, dosar 72, fila 264

tat nemulțumit de faptul că proiectul „îi trecuse cu vederea pe români”. „Degeaba... i-am trecut cu vederea pe români în această hotărâre. Acum, mai ales în ultima lună, după Plenara Partidului Comunist Român (din 1-2 iunie 1982 n.a.), la care s-a discutat despre problemele ideologice, se resimte efectul hotărârilor acestei plenare, am confiscat deja o serie de broșuri românești. Dispunem de informații că un grup numeros de istorici din România va pleca în RFG, Franța, SUA, pentru a ține prelegeri, a-și prezenta concepțiile, a culege materiale etc. Dacă vom trece asta sub tăcere, tabloul luptei ideologice va rămâne incomplet. De aceea, în partea constatativă (a proiectului – n.a.) ar trebui să specificăm, iar apoi să includem un punct, prin care să obligăm secțiile CC, comitetele orașenești și raionale de partid să organizeze ședințe de informare pentru unele grupuri ale activului de partid, unde trebuie să se explice cum trebuie combătută activitatea naționalistă a românilor, oferind comitetelor noastre raionale, altor structuri posibilitatea de a-și forma opinii despre emisiunile românești de radio și televiziune. Cred că aceste probleme, de rând cu altele, trebuie incluse într-un punct, pentru a oferi orientări corecte activului de partid”⁶. Totuși, în legătură cu propunerea lui

Volkov, S. Grosul, primul secretar al CC al PCM, a considerat că „trebuie găsită posibilitatea de a pune tranșant aceste probleme, fără a face trimitere la plenară”⁷ (se avea în vedere Plenara CC al PCR din 1-2 iunie 1982).

Acesta a fost contextul social-politic din RSSM care a precedat adoptarea de către Prezidiul Academiei de Științe a URSS, la 7 iunie 1984, a hotărârii „Despre contracararea falsificărilor sociologilor români”, document care decreta constituirea unui front comun al instituțiilor academice din URSS, RSS Ucraineană și RSS Moldovenească împotriva „falsificărilor” sociologilor din RSR. „În ultima vreme – se menționa în hotărârea Prezidiul Academiei de Științe a URSS - în presa română, îndeosebi în revistele cu profil istoric, se publică tot mai multe articole care tolerează abaterea de la unele principii de bază ale comunismului științific, au loc interpretări în spirit naționalist, denaturări într-un șir de probleme-cheie legate de istoria României, de relațiile ruso-române și sovieto-române, de falsificarea așa-zisei chestiuni basarabene, de istoria eliberării României de către Armata sovietică etc.” (doc. nr. 2).

Dat fiind acest fapt, cel mai înalt for științific din URSS a obligat „Institutele de Istorie a URSS, de Istorie Militară, de Slavistică și Balcanistică,

⁶ Ibidem, fila 306

⁷ Ibidem

de Literatură Universală, de Istorie Generală, de Lingvistică, de Filosofie, de Economie a Sistemului Socialist Mondial, de Etnografie ale Academiei de Științe a URSS, în strâns contact cu instituțiile științifice corespunzătoare ale AȘ din Ucraina și RSS Moldovenească, să întreprindă măsuri privind intensificarea contracarării falsificărilor din lucrările sociologilor români (editare de cărți, broșuri, articole de contrapropagandă)” (doc. nr. 2).

Conform scenariului prestabilit în URSS, Prezidiul Academiei de Științe a RSS Moldovenești adoptă, la 13 noiembrie 1984, hotărârea 178/02 „Despre contracararea falsificărilor sociologilor români”, care „lua drept linie de conduită și îndeplinire” decizia similară a Prezidiului AȘ al URSS din 7 iunie 1984. Secția științe sociale a Prezidiului AȘ a RSSM era obligată să „sporească exigența față de calitatea producției științifice; să nu admită apariția publicațiilor cu interpretări eronate ale chestiunilor legate de istoria României, de relațiile ruso-române și sovieto-române, să ridice nivelul recenzării” (doc. nr. 2).

Hotărârea Prezidiului Academiei de Științe a RSS Moldovenești din 13 noiembrie 1984 constituie ultimul document oficial care viza exclusiv istoriografia din RSR. Documentul a încheiat o etapă particulară a confruntării istoriografice sovieto-române din perioada guvernării în URSS a „gerontocrației”. Spre deosebire de „perioada Brejnev”, când confruntarea istoricilor sovietici și români a fost completată și cu o confruntare diplomatică având drept subiect abordările din RSR și URSS a chestiunii basarabene și a relațiilor ruso- și sovieto-română, când actorii de bază ai confruntării au constituit CC al PCUS și CC al PCM, în anii de guvernare a „gerontocrațiilor” (Iu. Andropov, C. Cernenko) confruntarea s-a produs doar pe terenul istoriografiei, iar drept protagoniști au servit Academiile de Științe din URSS și RSSM. Confruntarea istoriografică sovieto-română a continuat și în anii „restructurării” lui M. Gorbaciov, dar ea s-a produs într-un context politic deosebit și a reprezentat o etapă aparte.

[Documentul nr. 1]
Academia de Științe
a RSS Moldovenești
nr. 0410
10 decembrie 1984
Chișinău

Secret

Către Președintele Secției științe sociale
a Prezidiului Academiei de Științe a URSS,
academicianul P. N. Fedoseev
Către CC al Partidului Comunist al Moldovei

În vederea îndeplinirii hotărârii Secției științe sociale Prezidiul Academiei de Științe a URSS din 07.06.1984 nr. 174 „Cu privire la contracararea falsificărilor sociologilor români”, Prezidiul Academiei de Științe a RSSM a elaborat și aprobat prin hotărârea sa din 13 noiembrie 1984 nr. 178/02 măsurile științifice ale Sectorului științe sociale al AȘ a RSSM privind îndeplinirea hotărârii sus-menționate a AȘ a URSS*.

Anexă: hotărârea e secretă nr. 0394, 2 foi; măsuri, „PUI” pe 3 foi, ex. nr. 3 – prima adresă; ex. nr. 5 – a doua adresă.

Vicepreședinte al Academiei
de Științe a RSS Moldovenești
academician al AȘ a RSSM

D.T. Ursul /semnătura/

* Notă scrisă de mână. „Tov. Isac trebuie să mențină un contact permanent cu secția știință și institutele AȘ al RSSM privind chestiunea îndeplinirii de către institute a măsurilor lor, mai ales cele legate de publicarea de intervenții la radio”.

E.V. Andrușceak
27.12.1984

/semnătura/

AOSPRM, fond 51, inv, 71, dosar 221, fila 268

[Documentul nr. 2]

Secret

Prezidiul Academiei de Științe
a RSS Moldovenești
nr. 178/02
13 noiembrie 1984
[Chișinău]

HOTĂRÂREA privind contracararea falsificărilor sociologilor români

Prezidiul Academiei de Științe a URSS (hotărârea nr. 174 din 07.06.84) constată că, în ultima vreme, în presa română, îndeosebi în revistele de profil istoric, se publică tot mai multe articole în care se tolerează abaterea de la unele principii de bază ale comunismului științific, au loc interpretări în spirit naționalist, denaturări într-un șir de probleme-cheie legate de istoria României, de relațiile ruso-române și sovieto-române, de falsificarea așa-zisei „chestiuni basarabene”, de istoria eliberării României de către Armata sovietică etc. În revistele *Era socialistă* și *Anale de istorie* au apărut articole care exprimă dezacordul cu noțiunea de „socialism real”, „comunitate socialistă” care tratează incorect problemele trecerii de la capitalism la socialism și propagă așa-zisul „noul raport de forțe în lume” etc.

Prezidiul Academiei de Științe a însărcinat Institutele de Istorie a URSS, de Istorie Militară, de Slavistică și Balcanistică, de Literatură Universală, de Istorie Generală, de Lingvistică, de Filosofie, de Economie a Sistemului Socialist Mondial, de Etnografie ale Academiei de Științe a URSS, în strâns contact cu instituțiile științifice corespunzătoare ale AȘ din Ucraina și RSS Moldovenească, să întreprindă măsuri privind intensificarea contracarării falsificărilor din lucrările sociologilor români (editare de cărți, broșuri, articole de natură contrapropagandistică).

Consiliul pentru colaborare internațională în domeniul științelor sociale din URSS, împreună cu Direcția colaborare științifică cu țările socialiste a AȘ a URSS, trebuie să practice mai larg, în cadrul pregătirii și desfășurării în comun a activităților sociologilor sovietici și români, schimbul de păreri cu colegii români, opunând pozițiilor lor greșite o analiză științific argumentată a problemelor acute.

În scopul îndeplinirii hotărârii Prezidiului AȘ a URSS (Secția științe sociale) din 07.06.84 nr. 174 „Despre contracararea falsificărilor sociologilor români”, Prezidiul Academiei de Științe a RSS Moldovenești HOTĂRĂȘTE:

1. Secția științe sociale:

1.1. A lua drept linie de conduită și îndeplinire hotărârea Prezidiului AȘ a URSS (Secția științe sociale) din 07.06.84 nr. 174 „Despre contracararea falsificărilor sociologilor români”;

1.2. Până la 15 decembrie a.c. a pregăti o notă cu argumentarea necesității de coordonare în Secția științe sociale a lucrărilor, recomandate spre editare în RSSM, privind chestiunile legate de istoria României, de relațiile ruso-române și sovieto-române, precum și de unele aspecte ale istoriei Moldovei.

2. Secția științe sociale, instituțiile științifice și consiliile științifice trebuie să sporească exigența față de calitatea producției științifice; să nu admită apariția publicațiilor cu interpretări eronate ale chestiunilor legate de istoria României, de relațiile ruso-române și sovieto-române; să ridice nivelul recenzării.

3. A aproba măsurile instituțiilor științifice ale Secției științe sociale a RSSM privind îndeplinirea hotărârii Prezidiului Academiei de Științe a URSS din 07.06.84 nr. 174 „Despre contracararea falsificărilor sociologilor români”.

4. A însărcina cu controlul îndeplinirii prezentei hotărârii academicianul-secretar al Secției științe sociale AȘ al RSSM D.T. Ursul.

Președinte al Academiei de Științe
a RSS Moldovenești,
academician al AȘ a RSSM

A.A. Jucenko /semnătura/

Secretar științific principal
ad-interim al Prezidiului Academiei
de Științe a RSSM, membru
corespondent al AȘ a RSSM

A.M. Andrieș /semnătura/

AOSPRM, fond. 51, inv. 71, dosar 221, filele 269-270.

MĂSURI

ale instituțiilor de învățământ ale Secției științe sociale a AȘ a RSSM privind
executarea hotărârii Prezidiului AȘ a URSS din 07.06.84 nr. 174

Nr. de ord.	Denumirea măsurii	Responsabili	Termen de executare	Remarci
1	2	3	4	5
1.	<p>I. A edita:</p> <p><i>Schițe de istorie politică a României (1859-1944)</i></p> <p>II. A pregăti și a edita:</p> <p>Un ciclu de articole privind chestiunile legate de istoria României, de relațiile ruso-române și sovieto-române:</p> <ul style="list-style-type: none"> – istoriografia modernă a RSR despre participarea României la Primul Război Mondial; – legate de chestiunea privind motivele participării României fasciste la agresiunea împotriva URSS; – politica dictaturii Antonescu pe teritoriul ocupat temporar al URSS; – condițiile istorice ale victoriei revoluției armate din 23 august 1944 din România. 	<p>Institutul de Istorie al AȘ a RSSM Editura Știința</p> <p>Institutul de Istorie</p>	<p>septembrie 1985</p> <p>1984</p> <p>1985</p> <p>1985</p> <p>1985</p>	<p>A publica în revistele:</p> <p><i>Probleme de istorie,</i></p> <p><i>Istoria URSS,</i></p> <p><i>Istoria nouă și modernă,</i></p> <p><i>Comunistul Moldovei,</i></p> <p><i>Analele AȘ a RSSM</i></p>

Nr. de ord.	Denumirea măsurii	Responsabili	Termen de executare	Remarci
2.	<p>Un ciclu de articole privind particularitățile istorice și dezvoltarea contemporană a limbii, literaturii și folclorului moldovenesc:</p> <ul style="list-style-type: none"> – tradițiile naționale și internaționale ale poeziei contemporane moldovenești și critica sovietologilor burghezi străini; – realismul socialist și lupta ideologică contemporană; – lupta ideologică contemporană și poziția scriitorului; – dialectica naționalului, interetnicului și internaționalului în tratarea fenomenelor lingvistice. 	Institutul de Limbă și Literatură al AȘ a RSSM	1985	
3.	<p>Articole:</p> <ul style="list-style-type: none"> – gândirea filosofică în Basarabia în anii 1918-1940. <p>Fapte și scorniri;</p> <ul style="list-style-type: none"> – religia și biserica în istoria Moldovei; – căile de învingere a bisericii; – progresul economic al RSS Moldovenești în complexul economiei naționale unic al țării; – formarea și evoluția etnică a valahilor. 	<p>Secția filosofie și drept a AȘ a RSSM</p> <p>Secția filosofie și drept a AȘ a RSSM</p> <p>Institutul de Economie al AȘ a RSSM</p> <p>Secția etnografie și studiul artelor a AȘ a RSSM</p>	<p>1984</p> <p>1985</p> <p>1985</p> <p>1985</p>	

Nr. de ord.	Denumirea măsurii	Responsabili	Termen de executare	Remarci
4.	Culegere de articole <i>Chestiuni legate de istoria politicii interne și externe a României în timpuri noi și moderne.</i>	Institutul de Istorie al AȘ a RSSM	1985	
5.	Broșura <i>Slavii și valahii în Transcarpatia de Est (sec. XII-XIV).</i>	Secția etnografie și studiul artelor a AȘ a RSSM	1987	
6.	A prezenta la radio și televiziune un ciclu de emisiuni privind problemele actuale ale filologiei moldovenești.	Institutul de Limbă și Literatură al AȘ a RSSM	1984-1985	
7.	A crea pe lângă Institutul de Lingvistică și Literatură al AȘ a RSSM un grup pentru contrapropagandă și propaganda realizărilor științei filologice moldovenești	Institutul de Limbă și Literatură al AȘ a RSSM	1984	

Secretar științific principal ad-interim
al Prezidiului Academiei de Științe
a RSSM, membru corespondent
al AȘ a RSSM

A.M. Andrieș /semnătura/

,AOSPRM, fond 51, inv. 71, dosar 221, filele 271-273